

BELVEDERE

MERIDIONALE

SZEGEDI TÖRTÉNE SZHALLGATÓK LAPJA XVII. évfolyam 5-6. szám

Az izraeli haditengerészet fejlődése (1962-1973)

MIVTAK, MIZNAH ÉS MISZGAV NEVŰ SAAR 1 OSZTÁLYÚ NASZÁDOK EGY HADIKIKÖTŐBEN

ALUL A SAAR-2-ES NASZÁDOK BEVETÉSEN ÉS A CHERBOURG-I KIKÖTŐBEN. JOBBRA A MIVTAK LEHORGONYOZVA

ILLÉS ANDRÁS TANULMÁNYÁNAK MÁSODIK RÉSE IZRAEL HADITENGERÉSZETRŐ AZ 59-84. OLDALON OLVASHATÓ

S Z E P T E M B E R - O K T Ó B E R M M V

Főszerkesztő: KISS GÁBOR FERENC
 A szerkesztőbizottság elnöke: DR. SZEGFŰ LÁSZLÓ
 Szerkesztőbizottság: DÖBÖR ANDRÁS, JANCSÁK CSABA, KISS GÁBOR FERENC, DR. MARJANUCZ LÁSZLÓ, DR. RÁCZ LAJOS, DR. ZAKAR PÉTER
 Szerkesztők: ALÁCS ATTILA, FAZEKAS ANETT, KERTÉSZ PÉTER, PÉTER ÁGNES, SALLAI ILDIKÓ, TERJÉK MIKLÓS
 Munkatárs: BAGI LÁSZLÓ

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
 MINISZTERIUMA

Számunk az EMKE Kft., Oktatási Minisztérium, Magyar Országgyűlés Oktatási Bizottság, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szegedi Tudományegyetem, SZTE JGYTFK Hallgatói Önkormányzat, Magyar Történelmi Társulat Csongrád Megyei és Szegedi Csoportja támogatásával készült.

SZTE EHO
 SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
 EGYETEMI HALLGATÓI ÖNKORMÁNYZAT

Magyar Ifjúsági és Főiskolai Szövetség

INGYENES PARTNERKIADVÁNY

A folyóirat megjelenik tavasszal: február–március és április–május; ősszel szeptember–október és november–december hónapokban. A lap közöl tanulmányokat, interjúkat, ismertetéseket és kritikákat a történelem és más társadalomtudományok tárgyköréből. Kiadja a BELVEDERE MERIDIONALE ALAPÍTVÁNY. Felelős kiadó: DR. SZEGFŰ LÁSZLÓ. A szerkesztőség címe: 6725 Szeged, Boldogasszony sugárút 6. E-mail: belvedere@jgytfk.u-szeged.hu. Honlap: www.belvedere.meridionale.hu. Telefon: 06 62/544-759. Nyomás: BABA ÉS TÁRSAI KFT. Megjelenik 1000 példányban. Lapengedély B/KUL/523/SS1993.

XV II. ÉVFOLYAM 5–6. SZÁM

Referátumok

- Péter Ágnes: *A Diploma Leopoldinum tartalmi módosulásai*, 2. rész 3
 Antal Judit: *A török ellen felszabadító háború magyarországi vonatkozásai az angol sajtóban* 23
 Nótári Tamás: *Az univerzum képe Aethicus Ister Cosmographiájában* 38

Hajdani vármegyéink

- Bagi László: *A régi Esztergom vármegye és utódja* 53

Hadak útján

- Illés András: *Az Izraeli Haditengerészet fejlődése és története (1967–1973)* 2. rész 59

Parthicum

- Pusztai János: *Fejezetek a szentesi repülés történetéből (1959–2003). XII. rész A Belvedere Meridionale Alapítvány 2004. évi közhasznúsági jelentése* 100

„...még a régi öregöktű' hallottam...”

- Lugossy Zsuzsanna: *Kalandosok* 102

Antik

- Hoffmann Zsuzsanna: *Csillagbit és horoszkópok az ókorban* 106

Miscellaneae

- Szegfű László: *A középkori hadi terminológiából: „machina priapus dicta* 112

Téka

- NÓTÁRI TAMÁS: *Források Salzburg kora középkori történetéből. (Galántai Erzsébet)* 117
 TOMKA BÉLA: *Szociálpolitika a 20. századi Magyarországon európai perspektívában (Cora Zoltán)* 119
 CSAPÓ BENŐ: *Tudás és iskola (Jancsák Csaba)* 126

In memoriam...

- Emlékezés dr. Czúth Béláné főiskolai docensre 127

Háztáji

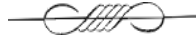
- Délvidéki magyar évszázadok. *Belvedere-tábor avagy a Párizs–Zakar Rally* 129
Az elsőévesek döntötték el a Belvedere-kupa sorsát 132

S Z Á M U N K S Z E R Z Ő I

Antal Judit tanár (Szeged); Bagi László hallgató (SZTE JGYTFK); Cora Zoltán hallgató (SZTE BTK); dr. Galántai Erzsébet egyetemi docens (SZTE BTK); dr. Hoffmann Zsuzsanna egyetemi docens (SZTE BTK); Illés András hallgató (SZTE BTK); Jancsák Csaba főiskolai tanársegéd (SZTE JGYTFK); Lugossy Zsuzsanna hallgató (SZTE JGYTFK); dr. Nótári Tamás egyetemi adjunktus (KRE ÁJK); Pusztai János (Szeged); Péter Ágnes hallgató (SZTE JGYTFK); Sallai Ildikó hallgató (SZTE JGYTFK); dr. Szegfű László tanszékvezető főiskolai tanár (SZTE JGY-TFK).

PÉTER ÁGNES

A Diploma Leopoldinum tartalmi módosulásai

Előző dolgozatomban¹ már ismertettem a Diploma Leopoldinum kiadásához vezető utat, és eljutottam odáig, hogy Bethlen Miklós Bécsből Erdélybe vitte a Diploma első változatát. Ennek folytatásaként az alábbiakban azt tekintem feladatomnak, hogy e fontos hitlevél változtatásait, a Gubernium kialakítása körüli harcokat, az új államszervezet kiépítését, a korábbi államrend és szokások átmentése körüli harcokat, a felekezetek küzdelmeit, valamint a „kiforgatásokat” tekintsem át.

Ahhoz, hogy megérthessük az Erdély beolvasztása körüli vitákat, néhány szót szólnom kell a Habsburg kormányzat működéséről és a külpolitikában elfoglalt helyéről. A Habsburg-hatalom nem volt független a tengeri nagyhatalmaktól, vagyis Nagy-Britanniától és Hollandiától. Hantsch² Ausztria történetének összefoglalásában a keleti Habsburg-birodalomnak a korabeli európai szövetségi rendszerekben elfoglalt helyzetéről reális képet nyújtott: Nagy-Britanniának jelentős túlsúlya volt például az 1701-es angol-holland-Habsburg-szövetségben. Ő döntött később háborúról és békéről majd Spanyolországban és a Németalföldön is. Max Braubach³ a spanyol örökösödési háború folyósított subsidiumokról szóló művében alaposan feltárta a Habsburg-birodalomnak és szövetségeseinek kölcsönét vagy hadfenntartási segélyeit, s ezek jelentőségét.⁴ A Habsburg belpolitikáról szólva, az államháztartás már az 1670-es években állandóan deficites volt. Előbb kormányzati intézkedéseket (például kényszerkölcsönök, fogyasztási adók, stb.) tettek ennek megoldására, amelyek meghíúsultak a rendek ellenállásán. Majd különböző „kalandorjavaslatokra” került sor.⁵ De ezek között találunk valódi értékes reformjavaslatokat is. A modern ipari- illetve külkereskedelmi vállalkozások – néhány hosszabb időre életképesnek bizonyuló manufaktúrától

I. APAFI MIHÁLY ÉS LOTHARINGIAI KÁROLY EGY RÖPLAPON

eltekintve – csekély életűek voltak. Ez a bukducsolva elinduló gazdasági fejlődés nem hozott olyan gyümölcsöt, amelyet a kamarelisták vártak tőlük. Közben pedig nőttek a pénzügyi terhek: a hadsereg fenntartása, a császári udvar kiadásai és az állami apparátus költségei. Az államadósságok óriásira növekedése 1683–1799 között indult meg a török elleni háború alatt. 1740-re az államadósság meghaladta a 100 millió forintot.⁶ A hitelezők fő csoportja a bécsi kiváltságos zsidó grémium tagjai közül kerültek ki.⁷ Ezek a bankárcsaládok megfigyelőként, vagy képviselőként tartották egy-egy tagjukat a Habsburg-birodalom kincstári igazgatásának vezető testületében.⁸ Ebből a változóban lévő vezető elitből kerültek ki az erdélyi legfelsőbb ügyekben döntő illetve e döntéseket előkészítő Ministerkonferenz in rebus Transylvanicis⁹ tagjai.¹⁰ Az 1690 szeptembere és októbere után a következő ülés csak november 16-án ült össze. Itt Bádeni Lajos november 3-i jelentése volt a téma: jelentett a hadi eseményekről, miszerint Thököly nagy sereggel vonult, ezért azt javasolta, hogy tárgyaljanak vele. Lajos emellett Erdély kormányzati meghatározását kérte. Bethlen hazaérkezvén, tájékoztatta a fejedelmi tanácsot a Diploma körüli vitákról, s ezek a hírek nagy felháborodást keltenek. Bádeni Lajos erdélyi jelentésében már leírta, hogy a rendek inkább kimennek hazájukból, minthogy kormányzót engedjenek oda behozni. Bádeni Lajos november 13-án újabb jelentést írt, de már arról, hogy maga kíván a hadellátás miatt országgyűlést összehívni a rendekkel. Ezzel azonban elébe vágott Bethlen azon kérelmének, melyben azt kérte még szeptember 16-án, hogy szabadítsák meg porciótól és a kvártélytól az országot. Erdély mindenáron csökkenteni akarta e terheit, konkrétan kérte is korábban, hogy 1690-91 telén már mentesüljön ezek alól. A hadellátásra kivetett 400 ezer forintos adót is csökkenteni kívánták.¹¹ Bethlen november 13-án újabb felterjesztést küldött Bécsbe, melyben sérelmezte II. Apafi Mihály megerősítésének elmaradását, hogy ezzel a jövőre nézve nem bíztatták az országot, valamint a Kamara létesítésének tervét. Sérelmezte továbbá, hogy a székelyek nem nyertek több szabadságot, a szászok terhei pedig nem csökkentek. A Guberniumban a fő tisztek betöltése szükségességét hangoztatta és sürgette, valamint kérte, hogy az Erdélyi Udvari Kancelláriát ne rendeljék alá a Magyar Udvari Kancelláriának.¹²

A Diplomát minél hamarabb ki kellett hirdetni, ezért országgyűlést terveztek. A császár kérte Bethlent, hogy tegye közzé a Diplomát magyar, német és latin nyelven, de ő nem érezte alkalmasnak az időt arra, hogy maga olvassa fel, ezért erre a célra a császár Falkenheim grófot, Absolon Dánielt és Veteránit nevezte ki. Bádeni Lajos adott az országgyűlésre igyekvőknek menlevelet. Az országgyűlésen azt is meg kellett tárgyalni, hogy mit tesznek azokkal, akik átpártoltak Thökölyhöz. A magyar fejedelem pátensekkel árasztotta el az országot, hogy ne higgyenek a németeknek, és a tatárokkal két irányból tört be az országba. Az új országgyűlést Fogarasba hívták össze. Thököly december 31-én és január 1-jén átkelt a havasokon, de Veteráni január 2-án szétverte a kuruc hadat. A fogarasi országgyűlést ezért nem lehetett megtartani, a delegáció azonban ülésezett. Az országgyűlést végül január 10-én nyitották meg. Itt készültek kihirdetni a Diplomát, valamint bemutatták azt a levelet, melyben a császár hűséget és adót kért.

A Diploma¹³ 18 cikkelyből állt.¹⁴ Biztosította a bevett vallások szabadságát,¹⁵ kiegészítve annak jogával, hogy a katolikus vallásnak, ahol kevés híve van, ott magán-, ahol sok, ott nyilvános istentiszteletet tarthassanak. Biztosította még, hogy nem visznek be Erdélybe más papságot, vagy más egyházi személyeket, mint ami ott van. Egyébként bármely vallás csak ott emelhet templomot, ahol többségben vannak. Megerősítette a korábbi királyok és fejedelmek által tett adományokat és kiváltságokat, rangokat, méltóságokat Erdélyben, a Részeken,

Székelyföldön, valamint Debrecenben. Az erdélyi törvények, az Approbaták és Compiláták, Werbőczy Hármaskönyve – az ellenállási jog kivételével – valamint a szászok municipális jogai érvényben maradtak. Kimondta, hogy a közigazgatás, a törvényhozás és jogszolgáltatás a főhatalmat nem sértheti, megtartja eddigi formáját, gyakorlatát. Megszabta, hogy minden hivatalra csak belföldieket – tehát magyarokat, székelyeket és szászokat – nevezhetnek ki, vallásukra való tekintet nélkül. A megyei, illetőleg székbeli, valamint a városi főtisztok választása a régi szabadságban és törvényes szokásban maradt meg. Kikötötte a Hitlevél, hogy a kormányzói, az erdélyi hadsereg főkapitányi, a kancellári, a titkos tanácsosi, az ítélmesteri méltóságok jelöltjeit megerősítés céljából be kell mutatni Bécsben, és a tanácsurak valamint királyi tábla tagjai közül – I. Lipót önkényes betoldása szerint – legalább három-három, az ítélmesterek közül pedig legalább egy legyen katolikus. A szükséges évi országgyűléseket, és az ünnepnyolcadí határnapok meghirdetését a kormányzókra és a titkos tanácsra bízta a császár, ám mint a fentieknél, ezek megerősítése is Bécs joga lett. A Diploma kimondta még, hogy a kormányzónak¹⁶ az országban kell élnie, és meg kell esküdni a törvények megtartására. Ha a köznyugalom megkívánja, évente választhatnak új a kormányzót, ennek személyére vonatkozó javaslatokat pedig Bécsbe kell felterjeszteni, tehát a döntés jogát itt is magának tartotta fenn a császár. A Diploma az adó összegét békében 50 ezer birodalmi tallérban, háborúban 400 ezer forintban állapította meg, számításba véve a természetbeni szolgáltatásokat is. Mindazt, ami az említett összegeken felül a védelemre szükséges volt, a királyi és kincstári javakból, a só- és a többi ércbányákból, a szászoknál a harmincadvából és tizedekből, a megyéknél pedig a tizedbérletekből és egyéb jövedelmekből fogják fedezni. A természetbeni szolgáltatásokat és egyéb, az országban nem ismert szokásos adókat nem fognak bevezetni, a vámokat és a harmincadot nem növelik. A székelyek adómentességét megerősítették, de – ahogy eddig is – a haza védelmében saját költségükön kellett katonáskodniuk. Megerősítették a szabad kereskedelem jogát, de meg kellett őrizni a nemesek előjogait és kiváltságait. A hitlevél kimondta, hogy a tizedet meghagyják a földesuraknál, a bérbeadást pedig a kincstárnak tartják fenn. A császár kötelezte magát arra, hogy az országot nem terhelje fölösleges őrséggel, az állandóan bent tartózkodó katonaság parancsnokának azonban német tábornokot kellett kinevezni, akinek a kormányzóval, az államtanáccsal, és az erdélyi hadsereg főkapitányával kell egyeztetnie. Végül kimondta a hitlevél, hogy a szászok és az adózó nép nem köteles ingyen ellátni az utazókat. A postáról az államtanács, a fogadókról a földesurak és a városok gondoskodnak. Ebbe az artikulusba bele kívánták foglalni Bethlen Miklós nevét, de ő kérte, hogy ne tegyék, mivel már így is sok ellensége van.¹⁷

Mint láthatjuk, szó sincs az ifjabb Apafi megerősítéséről, ami éles vitákat keltett, helyette gubernátorról beszéltek. A rendek Bánffy György szállásán értekezletet tartottak a Diploma elfogadásáról, de ekkor még nem jutottak megegyezésre. A Diplomát másnap ugyanitt a székely és a szász nemzet is elfogadta, de a főurak ezt most sem voltak hajlandóak megtenni. Február 5-én elhatározták, hogy szavazásra bocsátják az ügyet. Öt kérdőpontot állapítottak meg. Végül a többség elfogadta a Diplomát, de csak abban a föltevésben, hogy az ő fejedelmük II. Apafi Mihály, aki trónra lép, amikor nagykorúságát eléri. Február 7-én letették az esküt Falkenheim császári biztos kezébe, majd megválasztották a kormányzót és a többi hivatalnokot.¹⁸ A kormányzóválasztás nem ment könnyen, mert a méltóságra Bethlen Miklós, és Bánffy György is pályázott. Először azt is fontolóra vették, hogy bár elfogadják a Hitlevelet, nem választanak gubernátort, hanem egy 12 tagú tanács fog kormányozni, ezt azonban nem teheték. Bethlen ellenségei mindezt nem azért akarták, mert féltették a

fejedelmet, hanem mert nem akarták Bethlen Miklóst megválasztani kormányzónak. Szavazásra bocsátották, ki legyen a kormányzó. Bánffy és Bethlen¹⁹ körülbelül egyenlő számú szavazatot kapott, illetve Bánffy hat szavazattal kapott többet. A szavazáson nem számított a voksolók társadalmi súlya – ami a szavazatok értékelésének szokásos módja volt – így Bánffy kiáltották ki gubernátornak.¹⁹ Második szavazásra azért nem vitték az ügyet, mert ezt Bethlen ellenségei megakadályozták.²⁰ Bethlent kancellárnak választották meg.²¹ Mindezek után megegyeztek, hogy a tanácsurak közül három mindig legyen a fejedelem mellett, akik majd a folyó ügyeket intézik. Ezek után a rendek értesíteni akarták a császárt, hogy az országgyűlés elfogadta a hitlevelet. Őket megelőzve, 1691. február 18-án újabb jelentés érkezett a Konferenciához az erdélyi országgyűlésen tartózkodó Friedrich Falkenheimtől és Veteranitól, melyben tudatták, hogy az országgyűlés elfogadta a Diploma Leopoldinumot, ám született egy titkos íromány, mely II. Apafi Mihályért járt közben. A jelentésben jelezték még, hogy Bánffy Györgyöt jelölték az ország gubernátorául, generálisnak Bethlen Gergelyt.²² Ismertették a katolikusok követeléseit is: ugyanolyan ellátása legyen püspöküknek, ugyanannyi szabadságuk, templomuk, kollégiumuk, haszonélvezetük legyen, mint a többi felekezetnek. Jelentésében hangot adtak annak a kételyének, hogy Apor István vagy Haller János lenne-e a megfelelőbb kincstartó.²³ Mivel a hitlevél kezdeményezője Bethlen Miklós volt, őt választották a Diploma ünnepélyes változatának kérésére küldött követség élére. Ám Bethlennek – fia halála miatt – vissza kellett fordulnia, helyette Bethlen Gergelyt jelölték a követség élére. Mikor Bethlen Miklós távozott az országgyűlésről, Alvinczi Péter az idősebb Apafi temetésének ügyében Almakerékre utazott. A főurak továbbra is folytatták az országgyűlésen a tanácskozást, és a törvényeket semmibe véve, felmentették a követség tagjait feladatuk alól, kivéve Bethlen Gergelyt, majd új összetételű követséget választottak.²⁴ Ezek után gyorsan feloszlatták az országgyűlést, nehogy Bethlen Miklós közbelépjen. Bethlen később felterjesztette ez ügyben panaszait a császárnak. Lipót a „helyzetre való tekintettel” szemet hunyt a törvénytörés felett, és fogadta Bethlen Gergelyt, Gyulaffi Lászlót, valamint Klockner Györgyöt, de megígérte, hogy az ünnepélyes változatban kiállított Diplomába belefoglalja majd Bethlen Miklós nevét is, mintha ő is részt vett volna a követségben.²⁵ Bethlen Gergely követségét Miklós és Pataki István készítették elő. Pataki készítette a fejedelem megerősítéséről szóló emlékiratot, Gergely pedig 1691 májusában indult Bécsbe. A követség utasításának első hat pontja visszautalás volt a korábban történetekre: ismét kérték, hogy erősítse meg a fejedelmet, és megfelelő javadalmazásban részesítse. Kitértek továbbá arra, hogy ők a Haller-féle diplomát sohasem utasították el, csak az egyes pontok javítását kérték. El kellett oszlatniuk a status consilium²⁶ elleni vádakokat is.²⁷

Eközben 1691 tavaszán hadjárat indult a török ellen, a császár ugyanis ki akarta köszörsülni a múlt évi csorbát. A költségekhez Erdélynek is hozzá kellett járulnia, így az augusztusi országgyűlésen pótdátot állapítottak meg. A Konferencia csak 1691 áprilisában kezdett el foglalkozni a Diploma Leopoldinum végleges változatának megtárgyalásával. Július 23-án és 24-én olyan kérdések merülnek fel, mint például, hogy kell-e egyáltalán diploma, ha kell, akkor hogyan: jelen formában-e, a főtisztségek megerősíttessenek-e, katolikusok követeléseire hogyan reagáljanak?²⁸

1691. július 27-én Bethlen Gergely folyamodvánnyal járult Kinskyhez, az előzőekhez hasonló kérésekkel: II. Apafi Mihály jogállása miatt, az Erdélyi Udvari Kancellária a Magyar Udvari Kancelláriától való függetlenségével kapcsolatban, valamint Thökölynek erdélyi jogállásával kapcsolatban. Szeptember 5-én ennél is bővebb folyamodványt nyújtott be Bethlen

Gergely, melynek tárgyai Apafi ügye, hogy Fejedelmi Tanács kormányozzon, ne pedig gubernátor, a fiskális javak legyenek Apafi vagy a Fejedelmi Tanács rendelkezése alatt, Erdélyben hozzanak döntést a perekben, a Partium továbbra is tartozzon Erdélyhez, a székelyeket pedig ne kötelezzék Erdélyen kívül harcolni. A 400 ezer forintos hadellátási adót csökkentsék, a fő és alsóbb tisztekre a kinevezések Erdélyben, ne pedig Bécsben legyenek eldöntve, Debrecen pedig fizessen részesedést az adóban.²⁹

Augusztus 19-én Szalánkeménél – ahol a nagyvezír is meghalt – Bádeni Lajos diadalt aratott, majd Nagyvárad felé vette az irányt.³⁰ Szalánkemén után úgy gondolták Bécsben, hogy Erdélyben fegyverjog elve érvényesül, ezért nem is kell tárgyalásba bocsátkozni, de novemberben már józanabb a hangvétel uralkodott a Konferencia ülésén. 1691 novemberében döntésre jutottak abban, hogy a Diploma Leopoldinum végleges változatát ki kell adni, de egyben fenn kell tartani a jogokat katolikusok kérelmeinek megvitatására. November 26-án cikkelyenként is vizsgálták, és döntésre jutottak abban, hogy az Erdélyi Udvari Kancellária ne tartozzon a Magyar Udvari Kancellária hatáskörébe. A Konferencia még decemberben is tárgyalt arról, hogy vajon ki kell-e kérni a Gubernium javaslatát a tisztségekre nézve, végül úgy döntöttek, hogy Erdély véleményét mindenképpen ki kell kérni.³¹

A tárgyalások nagyon lassan haladtak, pedig már három nappal megérkezésük után fogadta a követséget a császár, és a miniszterekkel is külön tárgyaltak. Sok ígéretet kaptak, de a végső válasszal megvárták őket. A császár december 12-én adta ki határozatait, a Diploma másolatát pedig átadták a követeknek. A módosításokat az erdélyi tanácsurak eredménytelenül kérték. A Hitlevetel december 4-i keltezéssel, 1692. január 21-én kézbesítették. Mind a négy követ egy-egy aranyláncot kapott.³² Bár ez a Diploma módosította az eddigi alkotmányt, annyit mégis megőrzött, hogy Erdély nem vált provinciává. A császárnak nem volt érdeke, hogy Erdélyt Magyarországhoz csatolja.

Nemsokára láthatóvá vált, hogy Erdély három nemzete és négy vallása nincsenek békés viszonyban egymással. A bécsi követség két tagjának ugyanis külön titkos küldetése is volt. Gyulaffi Lászlónak a katolikusok sérelmeit kellett orvosolnia, és Klocknertet pedig a szász egyetem bízta meg, hogy a szászok ügyében emeljen szót.

Az ünnepélyes változatban kiállított Diplomában lényeges eltérések voltak.³³ Az egyik ilyen, a harmadik cikkely, ahol Lipót hozzátette a régi törvények megerősítéséhez, hogy amennyiben a rendek között viszály állna fenn a vallási ügyekben és kiváltságok kérdésében (katolikus sérelmek, szászok), ezeket az ellentéteket a rendek barátságos megegyezéssel intézzék el és ezt terjesszék az uralkodó elé. Ha nincs kiegyezés, akkor az uralkodó dönt. A nyolcadik pontban a székely és a szász tisztviselők megerősítését is magának tartotta fenn és honfűsítési joga³⁴ lett a főtisztségek betöltésének ügyében. A 12. cikkelyben az adók kivetésén is változtatott, így az konkrét értelmezést nyert, vagyis a kincstár hozzájárult Erdély adójához. Ám az uralkodó a csak a Diplomában kiírt összegben felül ígért segílyt a kincstártól. Ez a végleges szöveg még mindig előnyösebb, mint az 1691 szeptemberében fenyegető, tehát a pusztán fegyverjog alapján való intézkedés. 1691 legvégén kiadásra került a Diploma Leopoldinum ünnepélyes formában. Ezután a Habsburg-berendezkedés magában Erdélyen folyt az intézmények kiépülésével és a körülöttük folyó harcokkal. 1693-ban találkozunk legközelebb a Konferencia működésével, a „Kollonics korszakban”.³⁵ A császár az 1692. január 10-től tartott fogarasi országgyűlésen megválasztott tisztségviselőket megerősítette, és választ adott a követek utasításaira is.

Alvinczi bécsi követsége³⁶

Az ünnepélyes változatban kiadott Diploma nem töltött el mindenkit megaláztatással. A katolikusok valamint a szászok sérelmesnek érezték bizonyos pontokat. Miközben Bánffy 1692. március idusára összehívta az országgyűlést, a katolikusoknak folyamatos biztatás jött Bécsből, próbálják meg sérelmeiket orvosoltatni. Ekkor már sejteni lehetett, hogy a gyűlésen nagy küzdelmek fognak kibontakozni a Diplomával kapcsolatos panaszok miatt. Az országgyűlésen a beiktatások után³⁷ a három nemzet és a vármegyék beadták a sérelmeiket, és követséget küldtek Veteranihoz, mely által kérték őt, hogy a császártól érkezett előterjesztéseket közölje velük. Veterani válaszával sürgetni próbálta a rendeket, hogy csak abban az esetben hajlandó az előterjesztéseket elküldeni, ha a szászokkal és a katolikusokkal megegyeznek.

A Diploma ünnepélyes változatában nem tekinthető minden artikulus lezártnak. Az első és második pontja, vagyis a vallás, a fejedelmi adományok, valamint a dézsma ügyében status quo-t állapított meg, amit a katolikusok terhesnek érezték. A harmadik ponttal – mi szerint az országos törvénykönyvek minden kivétel nélkül rájuk is vonatkoznak – a szászok nem voltak megaláztatva. A császár az ünnepélyes Diplomába clausulát³⁸ tett, melyben felfüggesztette az első három pont erejét, amíg nem rendezik a vitát a rendek a katolikusokkal és a szász nemzettel, ezért tárgyalások indultak a katolikusokkal a vallás ügyében, és a szászokkal az adózás mértékéről, felosztásáról.

A katolikusokkal meggyűlt a baja az országgyűlésnek.³⁹ Sérelmeiket először latin nyelven nyújtották be, ám ezt az országgyűlés visszautasította, mivel a gyakorlat szerint a sérelmeket magyar nyelven kellett volna felterjeszteniük. A katolikusok újra beadták kéréseiket az országgyűlésnek hat pontban, immár magyar nyelven.⁴⁰ A protestáns rendek Veteranihoz fordultak, hogy szabadon és biztonságban beszélhetnek-e vallásügyben. Erre azért volt szükség, nehogy rebellióan tűnjön a vita. Az első tárgyalást március 26-án nyitották meg. A katolikusok, több vita után, március 27-én ismét megismételték előző követeléseiket. A rendek másnap kijelentették, hogy a Diploma Leopoldinum sérelme nélkül disputára is hajlandóak. Az unitáriusok osztották a protestáns felekezet azon álláspontját, mely szerint a Diploma által orvosoltnak tekintik a katolikus sérelmeket, és nem látják jónak, ha külön szerződést kötnek a katolikusokkal. A viták során egyházi hatáskört és a tizedek újraelosztását követelték, ám követeléseik elfogadása megbontotta volna a donatiók rendszerét, felkavarta volna az erdélyi birtokrendszert. Március 29-e után csak írásos üzenetváltások történtek. Március 30-án már azzal próbálták sarokba szorítani a protestánsokat, hogy a kérdés eldöntését az uralkodóra hárítanák. Be is igazolódott a számításuk, ugyanis a rendek újabb engedményekkel álltak elő. Csak a püspök és a szerzetesrendek bebocsátásában nem voltak hajlandóak engedni, de a katolikusok kitarotán bizonyították igazukat azzal, hogy ha „püspökük” nem püspöki néven szerepel, nem is jogosult a püspöki jogokra, felsőbb oktatást pedig csak jezsuita rendek tudnak nyújtani. Ezen érvek előtt a rendek úgy tértek ki, hogy minden püspöki funkció elvégezhető vikáriusi vagy superintendensi funkcióban is, a kolozsvári nagytemplom átadása pedig lehetetlenség. A tárgyalás folyamán tehát a katolikusok akadékoskodtak, a végén pedig kiderült, hogy nem is a sérelmek orvoslásáról van szó, hanem olyan követelésekről, melyek a katolikus egyház túlsúlyát eredményeznék, így ez a tárgyalás eredménytelen maradt. A katolikusok nem engedtek a fenti hat pontból, s dacolva mentek Veteranihoz jelenteni a tárgyalás sikertelenségét. Veterani nem engedte a tárgyalások lezárását, hanem – hogy nyomást

gyakoroljon a rendekre – személyesen is megjelent a rendek között. Veterani nyomására újabb tárgyalások kezdődtek a katolikusokkal. 1692. április 19-én kezdődött meg a vita második szakasza. A protestánsok itt engedményeket tettek abban, hogy átadják a kolozsvári óvári templomot, és olyan szerződést írnak, mely módosításai bekerülnek a Diplomába, a második változat kiegészítését pedig törölnék. A katolikusokon is úgy látszott, hogy készek kompromisszumot kötni, mivel megígérték, hogy ha a császár is tiltakozik a jezsuiták bebocsátása ellen, akkor nem harcolnak többé érte.⁴¹ A felajánlott templomot a kiszabott feltételekkel mégsem fogadták el. Április 20-án mindkét fél próbált engedni álláspontjából, így április 22-én megszületett a szerződés. A kolozsvári tárgyalások májusban kezdődtek, itt már a nagytemplomot követelték a katolikusok, valamint püspököt, valamint a jövedelmek arányos felosztását. A katolikusok a szebeni prépostság helyreállítását is kérték, amelyről korábban szó sem esett. Mivel nem született megállapodás, a katolikusok kénytelenek voltak a császár elé vinni az ügyet. A protestánsok hajlandóak voltak engedményeket tenni, de a jezsuiták bebocsátásában, és abban a pontban, hogy melyik kolozsvári nagytemplomot adják át, nem tudtak megegyezni. A katolikusok felterjesztést intéztek a császárhoz, és továbbra is görcsösen ragaszkodtak követeléseikhez. Makacsságukat meg is róttá Veterani. A katolikusok viszont tovább bővítették a követeléseiket azzal, hogy Erdély regnum marianum⁴² legyen (tehát a katolikus legyen az uralkodó vallás). A felállított bizottság június 19-én még egyszer tárgyalt Kolozsvárott, mégsem jött létre megállapodás.⁴³

A szászok is felterjesztettek két pontot: az egyik szerint megsértette jogait a Diploma harmadik artikulusa a régi, a török időkben megszerzett javaihoz. Erről 1692 áprilisában egy alkulevél is született (első szász accorda), melyben a szász adóügyi kérdéseket rendezték, valamint katonai kötelezettségeket tisztázták. Sikerült megegyezésre jutni a szászokkal az adónak az egyes natiok közt felosztásában is. 1692 júliusában egy újabb megállapodás is született (második szász accorda) Kolozsvárott. A megállapodás szerint az összesen 2425 kapuszám adóját felosztották úgy, hogy 1000 kapuszámét a magyar, 1400 kapuszámét a szász nemzet, és 25 kapuszámét Marosvásárhely fizesse. A kormánytanács ezen kívül szavolta, hogy Kővár vidéke adózási szempontból visszacsatolódik Erdélyhez.⁴⁴ A szászok megelégedtek ezzel a megállapodással, melyről Tordán, 1692. szeptember 25-én született végzés.

A szászokkal folytatott tárgyalások eredményeinek bemutatására, valamint a katolikusok panaszaival kapcsolatos tárgyalások sikertelensége miatt 1692. június 22-én követség indult Bécsbe, ahová a kormánytanács Alvinczi Pétert, a kiváló jogtudóst, és Dálnoky Jánost küldte követségbe. A szászok érdekeinek képviselője Zabanius János lett, aki a szászokkal kötött megállapodások ellenére újabb kérelmet nyújtott be a császárhoz. A katolikusok kénytelenek voltak a megállapodás hiányát tudatni a császárral, ezért a katolikus status is küldött fel egy követet Baranyai Gergely személyében. Nyíltan hirdették, hogy az udvarban többet kapnak majd, mint amit a protestánsok ígértek. Alvinczi az összes függőben lévő ügy tárgyalásával volt megbízva. A küldöttség augusztus 26-án érkezett meg Bécsbe. Az első kihallgatás szeptember 3-án vette kezdetét, ahol Alvinczi benyújtott egy 25 pontos emlékiratot, emellett tudósításokat is adott a császárnak a vallásügyi vitákról és a fiskális jövedelmek helyzetéről. Mivel ezekre nem kapott választ, 1693. január 3-án újra benyújtott egy emlékiratot, de ezt, és a március 14-én benyújtott újabb emlékiratát sem méltatták válasza. Eközben az udvarban a keleti és a nyugati törökellenes hadműveletekről új hírek érkeztek, ily módon elhatározták, hogy fogadják a követeket. Kinsky azt tanácsolta Alvinczi Péternek, hogy nyújtson be egy rövidebb emlékiratot, amelyre sor is került, végül 1693. május 9-én adták ki a válaszokat.

A császár a kormánytanácshoz intézett leiratában ⁴⁵ értékelte a követség tárgyát, és az új határozatok kihirdetését tette kötelezővé. Az Alvinczi Péter által benyújtott kérelemre 1693. május 14-én megküldte a választ, (ez az ún. *Alvincziana Resolutio*) amely 27 pontból állt, emellett a császár két függőpecséttel ellátott diplomát állított ki. Egyik a katolikusok sérelmeit orvosló diplomapótlék 1693. április 9-i dátummal, másik a szászokkal kötött alkulevél megerősítése április 7-i dátummal. Ezekhez az adózási rendszert megerősítő királyi levelet is hozzácsatolták. Ezek az ünnepélyes Diploma első három pontját egészítették ki, s ezekkel lett teljes a Diploma Leopoldinum.

A katolikusok sérelmeinek orvoslására kiadott diplomapótlék szerint az ünnepélyes Diploma első pontjához hozzátoldották, hogy mind a négy bevett vallás szabadon gyakorolhatik, azonkívül az egyházak vagyona épségben marad, tehát status quo-t állapított meg. A második pontot kiegészítették azzal, hogy a katolikusok számára adassék át a kolozsvári református templom és az unitáriusok kollégiuma, valamint a gyulafehérvári Báthory-féle templom, Kolozsmonostort pedig váltsák vissza 15 ezer forintért. A katolikusoknak olyan apostoli vikáriusa legyen, ami minden püspöki funkciót ellát, és a katolikusokat olyan oktatók oktasák, akik az egyetértésben is jeleskednek. Az *Alvincziana Resolutio* hivatkozott a vallásügyi pótdiplomára, de kijelentette, hogy jobbnak látná Lipót, ha a kolozsvári nagytemplomot adnák át a katolikusoknak.⁴⁶ Az udvarban úgy döntöttek, hogy püspökök és szerzetesrendek nem vihetők Erdélybe.

Alvinczi követjárása jó alkalom volt arra, hogy a Gubernium megkísérelje tisztázni az erdélyi kormányzat számos kérdését. Ezeket a követség titkos- vagy *particularis instructio*ja tartalmazta. Ilyen volt a Gubernium hatásköre a Partiumra, vagy megtartani a Gubernium birtok-, nemesség-, és tisztség adományozási jogát. A superintendensek kinevezésével pedig egyenesen a fejedelemség jogkörét próbálta meg átruházni a Gubernátorra. A *particularis instructio* foglalkozott még az erdélyi bíraskodás egy súlyos és vitatott kérdésével is: a nagy fontosságú ügyekben nem az országban, hanem Bécsbe kellett fellebbezni. Alvinczinak a kincstári jövedelmekről is tájékoztatnia kellett a Habsburg kormányzatot, de igyekezte a helyzetet alacsonyabbra értékelni a reálisnál.

Az Alvincziana Resolutio

Az 1693. május 14-én kiadott Alvincziana Resolutio az ország új berendezkedésére, a Gubernium szervezetére, székhelyére vonatkozóan intézkedett. Elrendelte, hogy mind a tanács, mind a tábla 12 tagját a négy bevett felekezetből válasszák ki, mégpedig egyenlő arányban. Ám ha azonban az unitáriusok vagy az evangélikusok között nem lehet három-három alkalmas személyt találni, akkor az uralkodó helyükbe egyenlő arányban nevezhet ki katolikusokat és reformátusokat.⁴⁷ Továbbá kimondta, hogy sem a császári és királyi méltóság, sem a közjő nem engedheti meg, hogy a Diplomában változtatás történjen. Háborúban a székelyeket nem vihetik a haza határain kívülre, hacsak azt a haza védelmének szüksége meg nem kívánja. A Gubernium székhelyéül Gyulafehérvárt tették meg, az Erdélyi Udvari Kancelláriát a magyarországitól külön választották, és székhelyét Bécsbe helyezték. E dokumentum ötödik pontja a fiskális jövedelmekről szólt, amit árendába⁴⁸ adtak az erdélyi rendeknek. Bethlen leírásából tudjuk, hogy a katolikusok követe, Baranyai Gergely, még a kihallgatások alatt térdre borulva sírt és könyörgött a császárnak: „*Vége van Erdélyben a katolikus vallásnak, hacsak felséged nem*

segit”.⁴⁹ Kérte a császárt, hogy magának és Apornak adja árendába a harmincadot, valamint ő legyen a harmadik ítélőmester Sárosi és Alvinczi mellett. Petelye felét és egész Köhért is akarta. Lipót ebbe beleegyezett, tehát megkötötték az alkut Alvinczi Péterrel és Baranyaival. A császár ezt meg is erősítette, később viszont a rendek nem fogadták el. Az Alvincziana Resolutio huszadik pontja elismerte a tisztviselők választását, és ismertette a tisztviselők esküformáit és utasításait. Ugyanezen levél huszonharmadik pontja rendelkezett az 1692-ben felküldött, és megerősítésre váró országgyűlési végzésről. Végül jelezte a Resolutio, hogy a guberniumi instrukciókban bővebben rendelkezett. Innentől kezdve nem a Gubernium conditioiról, hanem az uralkodótól nyert instrukcióról volt szó.⁵⁰ Az Alvinczi hozta válaszhoz még három oklevél tartozott, melyekre a császári válasz hivatkozott egyes pontjaiban. Az egyikre a császári válasz hatodik pontja hivatkozott, mely szerint kötelező lett a fontosabb ügyek feljebbvitele,⁵¹ a császár az appellatio menetét is leírta. A másik kettő a katolikusok és a szászok panaszainak orvoslására vonatkozott, illetve a Baranyainak és Zabaniusnak tett választ tartalmazta. Ez a dokumentum az erdélyi országgyűlési végzések megerősítésének első császári példája volt: a Diploma tizedik pontja kimondta, hogy az országgyűlési határozatokat a császárral kell elfogadtatni, ez most történt meg először. Lényegében az Alvincziana Resolutio és az 1693. áprilisi guberniumi okmányok azok, amelyekre a Gubernium tevékenysége épült.

Alvinczi, bécsi követségének eredményeiről az 1693. szeptember 16-án kezdődő tordai országgyűlésen számolt be. Először a vallásügyi kiegészítést olvasták fel, mely szerint a katolikusok kolozsvári konferencián tett ajánlatot el kellett fogadniuk. A katolikusok még ezt is kevesellték, ezért írtak egy levelet Kollonics Lipót győri és bécsújhelyi püspöknek, aki az erőszakos katolizáció megtestesítője volt Magyarországon.

Ugyan a császár a követek egyik kérésére sem adott elutasító választ, a gubernátor jószágadományozási jogát, II. Apafi Mihály megerősítését,⁵² és a Partium (Kraszna, Közép-Szolnok, Zaránd, Arad, Máramaros, Bihar vármegyék) visszacsatolását csak a későbbiekben helyezte kilátásba.⁵³

Az Alvincziana Resolutio után

A Gubernium létrehozása után, 1692-ben felmerült az a kérdés, hogy milyen módon jussanak el az uralkodóhoz azok az ügyek, melyek az ő hatásköréhez tartoznak. A Birodalomhoz tartozó országokban erre udvari kancelláriák voltak. A Guberniumnak az volt a kívánsága, hogy közvetlenül az uralkodó alá tartozzék ügyvivő tartásával a császár székhelyén. Ezzel szemben a magyar kormányzat igényt tartott arra, hogy Erdélynek az uralkodó elé jutó ügyeit a Magyar Udvari Kancellária intézze, amit az erdélyiek érthető módon elleneztek. A harc Alvinczi követségével indult. A particularis instructio több ízben szólt *referendus*ról, aki az uralkodóhoz fellebbezett pereket juttatná el Bécsbe. Az Erdélyben működő kancellária terjesztené fel általa az uralkodó által aláírandó okleveleket. Kitételük az volt, hogy az Erdélyi Udvari Kancellária ne függjön más kancelláriától. 1692 szeptemberében a birodalom központi kormánya még azon az állásponton volt, hogy a Magyar Udvari Kancellária vegyen részt az erdélyi ügyek intézésében, ám az országgyűlés ezt 1692 decemberében egyöntetűen elutasította. A katolikus követek külön kérvényt nyújtottak be Baranyai Gergely útján, s a protestáns rendek is ismertették álláspontjukat az udvarral.

I. Lipót esküt tett arra, hogy ugyanúgy fogja bírni Magyarországot, mint a régi kirá-

lyok, ám a külpolitikai események szorításában megadta a Diploma Leopoldinumot, melybe belefoglalták az Erdélyi Udvari Kancelláriát. Így a birodalmi kormányzat engedett, de javaslatokat várt a kancellária működésére. Csakhogy, mielőtt a javaslat megérkezett volna, ismertette saját elképzelését az 1692. év áprilisában kiadott instrukcióban: a kancellár⁵⁴ vagy az alkancellár állandóan mellette kellett hogy tartózkodjon, továbbá magának tartotta fenn a tisztviselők kinevezési jogát. Ez a Kancellária erős függését jelentette. Ezeken felül az instrukció ellenőrzési jogot adott az Erdélyi Udvari Kancellária és a Gubernium felett. Az események forrósodása miatt Alvinczi által Bécsbe küldették Szentkereszti Andrást, majd jobbnak látták, ha Alvinczi – Szentkereszti Bécsben hagyva – hazatér, mert az Erdélyi Udvari Kancellária tagjait nem lehetett országgyűlés nélkül megválasztani, ezt pedig nem lehetett összehívni a Resolutio nélkül.⁵⁵

Csak 1693. szeptember 16-ára hirdették meg azt az országgyűlést, melyen Alvinczi ismertette a Bécsből hozott iratköteget. Alvinczit alkancellárnak jelölték, mert nagy volt a politikai és kormányhatósági tapasztalata, és erős kapcsolatai voltak. Egyetlen hibája volt a császár szemében: református vallású volt. 1694 januárjában I. Lipót elutasította Alvinczi alkancellári jelölését, mondván, hogy megbontaná a katolikus-református egyenlőség elvét. Alvinczi kinevezésének elutasítását követően Kálnoki Sámuel jelölték alkancellárul. Az ő jelölési feltételei alapján állapították meg az Erdélyi Udvari Kancellária vezetésének státuszát: alkancellári címet fog viselni, megbízatása egy évre szól, a három ítélőmester váltakozva viselje a címet. Mellette kellett hogy legyen három személy a bevett felekezetekből és natiokból is. Lipót 1694. december 4-én erősítette meg Kálnoki Sámuel alkancellárként, emellett megválasztották a három referendust is.

1695 szeptemberében Lugosnál Veterani életét veszttette, ebből kifolyólag a Habsburg-birodalom katonai vezetése hónapokig bizonytalanságban volt az iránt, hogy meg tudja-e tartani Erdélyt. A Konferenciáknak is ez volt a legfontosabb témája. Október 1-jén felmerült, hogy mit kellene tenni Erdély megtartása érdekében. Számos javaslat és megoldás közül a legkézenfekvőbb, hogy a rendeket külön-külön kell hűségre inteni, a császár pedig segílyt ígért nekik az ellenlábások ellen.

Az Erdélyi Udvari Kancellária tagjai 1695 kora őszén érkeztek meg Bécsbe. Működésük alapjaitól Lipót 1695. október 31-én kiállított instrukciója szolgált, mely a Gubernium intézkedési felülvizsgálatának jogát hangsúlyozta. Megállapították a referálás rendjét,⁵⁶ és döntés született arról 1695. december 19-én, hogy a Gubernium székhelye Gyulafehérvári egykori fejedelmi palota legyen, illetményét pedig növelték. A gyulafehérvári fejedelmi uralmat átengedték a Guberniumnak.

1695-ben Bethlen Miklós hosszú hónapokig Bécsben tartózkodott, ilyenkor őt illette meg az Erdélyi Udvari Kancellária vezetésének joga, de az alkancellár is jelen volt a Konferencia ülésein. Ilyenkor érződött igazán az erdélyi jelenlét. Először II. Apafi Mihály házassága volt a tárgyalási téma. Bethlen Gergely és Bánffy György ugyanis be akarta vonni Apafit a szövetségükbe azzal, hogy Bethlen egyik lányát adják hozzá Apafihoz.⁵⁸ 1694. szeptember 5-én egyedül Apafi házassága volt a Konferencia tárgya.⁵⁹ Dilemma volt, hogy hozzájáruljanak-e a házassághoz vagy sem. Megfontolandó volt továbbá, hogy visszaengedjék-e egyáltalán Erdélybe. Mivel a március 14-i ülésen – bár a vitában megoszlottak a vélemények – nem volt a többség szerint jelentősége a házasságának, az sem volt kérdés többé, hogy visszatérhet-e Erdélybe. Ám fontolóra vették, hogy Bethlen lányát vagy egy német hercegnőt adjanak-e hozzá Apafihoz, de végül elvetették, hogy ezzel foglalkozzanak. Mivel a császár úgy gondol-

ta, hogy fegyverjogon bírta Erdélyt, úgy is kellett megtartania, az ifjú Apafi megtarthatta menyegzőjét, azonban a császár nyilvános rosszállásával.

1696 márciusában Bethlen Miklós felterjesztette azon követelését, hogy a gubernátor halála esetén császár döntéséig a Gubernium együttesen járjon el a vezető funkcióban. Március 18-án a Gubernium által előterjesztett tanácsosi tisztségekre a jelöltek alkalmasságát vitatták meg. Az Erdélyi Udvari Kancellária szervezetének, hatáskörének bizonyos kérdéseit ismét felvetette Bethlen Miklós: az uralkodói adományokat, a nemesítést, a rangemeléseket, a kiváltságleveleket és a királyi megerősítés alá tartozó tisztségeket kancellár ellenjegyezze. Szóba kerültek kincstári ügyek is: az adó behajtása, a kincstári jövedelmek igazgatása és számbavétele a Gubernium részvételével legyenek intézendők. Vita tárgyát képezte még, hogy a Gubernium hatáskörébe tartozzanak a megkegyelmezések. A kancellár bécsi tartózkodásának fő célja az volt, hogy a háborús terheket csökkentse, az elkerülhető terhektől mentesítse az országot. Két konferencián is kérte a császári katonaság fegyelemben tartását. Kérvenyezte, hogy a Diploma Leopoldinumban rögzítetten felüli – tehát a 400 ezer forinton túlmenő – adóösszegeket térítsék vissza Erdélynek, viszont ennek teljesítése reménytelen volt.

1696 júliusában Bécsbe kellett küldeni Csáky Lászlót, hogy az felszólítsa Kálnokiékat, ne akadályozza az ügyek véghezvitelét, ne tegyenek Erdély és a Gubernium ellen. A Kancellária válaszában kifejtette, hogy az Erdélyben működő kancellária és az Erdélyi Udvari Kancellária nem két külön szerv, nem hiányzik senkinek, hogy versenyezzenek egymással, hogy rossz viszony alakuljon ki. Bécs hatalmát ellensúlyozni kellett a Kancellária felett: az Erdélyben működő kancellária és az Erdélyi Udvari Kancellária különállását időnként áthidalták Bethlen Miklós bécsi látogatásai, ám az alkancellár évi váltakozásáról nem lehetett szó. 1697-ben megpróbálták mást tenni Kálnoki helyébe, de nem sikerült. 1698 első felében Bánffy György, Bethlen Miklós és Apor István Bécsben tartózkodtak, hat konferencián is részt vettek.⁶⁰ Ottlétük alatt összevetették a Kancellária működését a többi kancelláriáéval, s szomorúan vették tudomásul, hogy az Erdélyi Udvari Kancellária nagyon önállótlan.⁶¹ A hiba az ügyvitel rendszerének másságában rejlett. Míg más kancelláriák közvetlenül juttathattak megtárgyalandó ügyeket a császár elé, addig az Erdélyi Udvari Kancellárián több kézen is átment egy-egy ügy. Bethlen azt szeretete volna elérni, hogy az Erdélyi Udvari Kancellária más udvari kancelláriák szokásával és kiváltságaival élhessen, ám az ügyben 1698 márciusáig nem született döntés. Bethlen még 1699. április 19-én is úgy értesült, hogy a helyzet nem változott.⁶² A helyzet pozitívuma, hogy az Erdélyi Udvari Kancellária továbbra is, mint önálló szerv működött, nem pedig más kancelláriáknak alárendelve. Lipót 1701-es döntése után a Diploma Leopoldinummal és a vallásüggyel kapcsolatban érkező kérdések először a Konferenciához jutottak, csak azután hozzá, míg a többi ügyben rögtön hozzá érkeztek a kérdések.⁶³

Pár mondat erejéig visszatérnék a szász natio-ra. Ügyeik intézése, a róluk hozott határozatok nem töltötték el őket megalégedéssel, így az 1700. január 9-i ülésen az ő sérelmeiket tárgyalták. A szászok felségfolyamodványa az 1698 áprilisában a Konferencia által megtárgyalt sérelmek után vette fel a fonalat. Az első kérdéskör az adó ügye volt: az 1698. évi gyulafehérvári országgyűlésre hivatkoztak, melyben a szász natio belegyezett az adó vagyoni alapon való felosztására, mégis az adó felét a szászokra vetették ki. A szászoknak most az adózók vagyoni állásának figyelembevételét, vagy az adó 50 ezer forinttal való csökkentését kérték. Felrőtták, hogy a Diploma Leopoldinum alapján három szász személynek volna helye a Gubernium tanácsában, mégis csak egy volt ott, ekkora a szebeni királybírótság is jó

másfél éve üresedésben volt, valamint a harmadik tanácsosi helyre – mint legalkalmasabbat – a szebeni polgármestert ajánlották. Emellett megismételték azon 1698-es kérésüket, hogy hozzájárulásuk nélkül az Erdélyi Udvari Kancellária taxatórával kinevetett Georg Czakót bocássák el tisztéből, és az általuk javasolt személyt nevezzék ki helyette. Hasonló esetekben a más natioi legyenek tekintettel arra, kit tart megfelelőnek az illető natio. Némi változtatással korábbi követelésüket újították fel, mikor azt igényelték, hogy a Gubernium tanácsosai és a királyi tábla ülnökei közt három-három szász személy legyen. Két további kérésük a szászok adósságaival volt kapcsolatos. A Konferenciát nem érthette német elfogultság vádja, de most a szászok a „*egy oly sok éve elnyomott és szenvedő maroknyi német vér*”-nek nevezték magukat.⁶⁴ A Konferencia a szász adóügyi sérelmeket mégis annak az udvari bizottságnak a hatáskörébe sorolta, melyet az összes erdélyi sérelem megvizsgálására hoztak létre. A tisztségekkel kapcsolatos szász sérelmeknél az ellenreformáció hatásai érvényesültek: a három-három szász személy jelölésénél számíthattak a megerősítésre, persze csak akkor, ha mindig akadnak „megfelelő” személyek. A gubernátor mindenestre nem javasolta kinevezésére a szebeni polgármestert.

A „kiforgatások”⁶⁵

A császár épphogy kiadta 1690 decemberében a Diploma Leopoldinum első változatát, máris lépéseket tett a cikkelyek megváltoztatására, melyet a hitlevél hézagai tettek lehetővé. Wesselényi István, Bethlen Miklós, Cserei Mihály és Apor Péter is írt a Diploma be nem tartásáról. Írásaikból értesülhetünk arról, hogy Bécs milyen kihágásokat, túlkapásokat követett el, milyen rendelkezéseket hoztak Erdély ellenében, melyek túlmutattak a Diplomában leszögezetten. Írásaik jó támpontot adnak, bár szemléletmódjukban különböznek,⁶⁶ mégis kiegészítik egymást.

Az előbbieken szó esett arról, hogy a Diploma ünnepélyes változatában a szászok és a katolikusok bizonyos pontokat sérelmesnek érezték. A császár csak általánosságban intézkedett, és úgy rendelte, hogy ezekben az ügyekben a rendek döntsenek, kössenek kompromisszumot a katolikusokkal és a szászokkal. Amennyiben ez nem lehetséges, úgy a császár fog dönteni. Hosszú alkudozások után végül megszületett a szászokkal az ún. *nationalis accorda* és a katolikusokkal kötött egyezség. Ám végleges döntés nélkül a császárhoz kellett fordulniuk Alvinczi követsége által, mire a császár vallási status quo-t rendelt el. Egy pillanatra tehát úgy látszott, a császár a protestáns erdélyi rendeknek kedvez, ám későbbi rendelkezéseiből már nem ez látszik. Ezek az óvatos lépések csak a hatalom megszilárdításához kellett.

Azonban Alvincziék követsége nem csak ezekről hozott császári döntéseket Erdélybe. Az Alvinciana Resolutio-t azért tekinthetjük a Diploma kiforgatásának, mert bár különválasztotta a Magyar- és az Erdélyi Udvari Kancelláriát, azt áthelyezte Bécsbe. Hiába tekinthető természetesnek, hogy a kancelláriákat az uralkodó közelébe, tehát Bécsbe helyezték, e cselekedet a Diplomában kimondottakkal szemben állt: a Kancellária az erdélyi ügyek intézésének végső helye volt, Erdély gyakorlatilag bécsi irányítás alá került. Erdélyben probléma merült fel a tisztségek betöltésével kapcsolatban is, ugyanis a jelölések nem voltak megfelelőek: a tisztségekre a négy felekezetnek kellett jelölnie, ám az Alvincziana Resolutio szerint ha nincs megfelelő unitárius és evangélikus jelölt, akkor azokat a helyeket katolikus és reformátusokat kell beállítani a tisztségekbe. 1693. júliusában a Konferencia elé került Haller kincstartósá-

gának ügye.⁶⁷ Az erdélyi országgyűlésnek kellett hogy jelölje a kincstartót. 1695-ben végül Haller lemondása után nem fia, Haller István került a posztba, hanem Apor István.⁶⁸

Az ifjú Apafi Mihály kérdését sem tisztázták sokáig. A császár húzta-halasztotta fejedelemségének megerősítését. 1695 szeptemberében Lugosnál a török megverte Veterani seregét, ezért az udvar utasításba adta, hogy figyeltessék meg Apafit, emellett segítségnyújtást ígértek a rend feldúlói ellen. 1695 őszétől Bethlen Miklós Bécsben tartózkodott. 1696. január 8-án javaslatot tett az Udvari Kamara elnökének, hogy Apafi Huszt-béli uradalmát el kellene cserélni.⁶⁹ Bethlen kérésének tágabb értelmezése rejlik a döntésben: kérték a Guberniumot, hogy vegyék el Apafitól a hűségesküt, jelöljön ki helyet a számára az országgyűlésben a legelőkelőbb rendek soraiban, Fogarast és Gyulafehérvárt váltsák meg tőle készpénzért. II. Apafi Mihály ettől fogva csak egy előkelő főrendnek számított. A Diploma Leopoldinum ezen nyitott pontja így zárult le. II. Apafi Mihály 1696. május 1-jén tette le a hűségesküt. Kinsky már július 3-án jelezte Bethlen Miklósnak, hogy a császári udvarba kellene vinni Apafit. Sem a Gubernium, sem Apafi nem mert ellenszegülni, így 1696 augusztusában Bécsbe indult Rabutin katonai kísérete mellett. 1697 áprilisában lemondatták a fejedelemségről, a 1697. május 15-én tartott bécsi Minisztertanács kimondta, hogy az ifjú Apafi többé nem mehet Erdélybe. Át kellett adnia a portai megerősítéskor nyert athnaméját, cserébe évi 12 ezer forint életjáradékot kapott. A fejedelmi címet viselhette, míg birodalmi hercegi címre nem emelték, amit 1701. augusztus 31-én kapott meg.

Fontos kérdés volt a Partium kérdésének tisztázása, mégpedig, hogy Erdély vagy Magyarország fennhatósága alá kerüljön. Alvinczi háromszor is felterjesztette a Partium kérdését, de Lipót csak ideiglenes megoldást tudott nyújtani: mivel figyelembe vette a magyarországiak érdekeit is, így alkalmazni kellett őket, valamint erdélyiek egyaránt. Kővár vidéke továbbra is Magyarországhoz tartozott, a hadak főparancsnokságát illetően pedig status quo-t állapítottak meg. A kérdés tehát megoldatlan maradt. 1700 végére Máramaros, Kővárvidék, Kraszna stb. közigazgatás és bíraskodás tekintetében Erdélyhez, az adóügyi igazgatás szempontjából pedig Magyarországhoz tartozott. 1701-ben Partiumot adóügyi tekintetben is össze szerették volna a rendek köttetni Erdéllyel. 1702. október 6-án újra szóvá tették a Partium adójának Erdélytől való elvételét, de lényegében, döntés nem született. Kinevezéseket arra érdemtelenek kaptak, sok volt a vita a főispánok és egyéb magas tisztségek kinevezéséről is.⁷⁰

Mikor 1696-ban Rabutin de Bussy császári tábornagy lett Erdély katonai helytartója, a Diploma 17. cikkelyének értelmezése is megváltozott: ez abban nyilvánult meg, hogy a kormányzóval, az államtanáccsal és az erdélyi hadsereg főkapitányával nem egyeztetett, hanem saját maga hozta meg a döntéseket, ő irányította Erdély belügyeit. Az emlékiratokon erőteljes kiábrándultság lett úrrá – vehető ki műveikből – hiszen a Habsburg uralom, a kormányzás, a módszerek nem voltak összhangban a Diplomába foglaltakkal. Bethlen Miklós még önálló protestáns fejedelemséget képzelt el, protestáns államok garanciájával, de kudarc érte: így jött létre Önéletírása. A már császári fogságban született megemlékezésben maga is megírta, hogy az utókor a „legsemmirekellőbb” embernek fogja tartani. Öngazolásként született tehát műve, melyben bizonygatni próbálta tetteinek miértjét. Bethlen úgy gondolta, hogy a Diplomában, a fő művében foglaltakat senki sem vette komolyan. Számos feljegyzést készített a Diploma Leopoldinum be nem tartásáról.⁷¹ A Rabutin által mondottak megmutatták, mekkora hatalmuk volt az egyes tisztségekre kinevezett erdélyi nemeseknek a Habsburg udvarral szemben: mikor a Diploma 17. cikkelyét felolvasta (tábornokok nem avatkozhatnak bele az erdélyi politikába), Rabutin fenyegetőzött: „ő olyan emberrel rendelkezik, aki mindenről értesíteti”.

Wesselényi István⁷² minden rosszat a katonáknak, legfőképpen Rabutinnak tulajdonított.⁷³ A *Transilvaniae iam expiranti gemitus* című memóriumában a Diploma Leopoldinum megszegése, a császári katonai hatóságok kihágásai ellen protestált. A központi kormányzat teljesen figyelmen kívül hagyta a Diploma pontjait, kérvényeket kellett írni a császárhoz a kihágások, visszaélések ellen. Cserei a kritikájában abban különbözik a többi emlékirótól, hogy a Habsburg-uralom káros politikai következményeiért az erdélyi rendeket hibáztatta, melyek: nem tudtak mit kezdeni e „gyönyörűséges” diplomával. Kicsinyes acsakodásukkal alkalmat nyújtottak az abban foglaltak megszegésére.⁷⁴

A Diploma megállapította az adózás mikéntjét, de Bethlen Önéletírásában részletesen leírta, milyen adókat vetettek ki az állandó adókon kívül.⁷⁵ A karlócai béke után, 1699 őszén egy bizottság érkezett Erdélybe a pénz- és kincstárügy megvizsgálására. Ennek a bizottságnak az elnöke 1701-től Johann Friedrich Seeau lett, aki egy szabályzatot dolgozott ki, amellyel megszabta az országban az „esztendőnként való quantumokat”.⁷⁶ Ezzel megváltozott a végrehajtási módja a Diploma 12. pontjának is.

Kiforgatásnak minősül az is, hogy 1697 nyarán Erdély földjére katolikus püspök lépett. Az éppen ülésező országgyűlés ezt nagy ellenkezéssel fogadta. 1697. június elején szavazásra bocsátották az ügyet, de a katolikus rendek tiltakozásul kivonultak a tereméből. A Gubernium június végén tudatta a püspökkel, hogy el kell hagynia Erdélyt, ugyanis ott tartózkodása a Diploma Leopoldinum sérelme volt. Az 1699-ben kiadott katolikus pótdiploma is sértette a Diploma Leopoldinum egyes pontjait. Eltörölte a katolikusok vallássegénylősége ellen hozott törvényeket, és kihirdette, hogy a jövőben a katolikusok a többi felekezettel azonos kiváltságokban részesülnek majd. E pótdiplomát Erdélyben nem hajtották végre, ezt Lipót a szemükre is vetette. Az uralkodó utasította az Udvari Kamarát, hogy gondoskodjanak a püspök lakhelyéről. Az 1699. szeptemberi katolikus pótdiploma rendelkezéseit az 1701-es évben még kétszer megismételték. 1702 februárjában a császár egy újabb szabályozást tett, végül 1703 márciusában lényegében megismételte az 1699-es alaprendeletek. 1702-es rendeletek a többi felekezet megnyugtatására születtek, de sürgető fenyegetéssel: ha nem jelölnek harminc napon belül üresedésben lévő tisztségekre megfelelő embert, úgy ő nevezi ki a saját megítélése szerinti legalkalmasabb személyt. Tehát 1702-ben és 1703-ban Lipót újrakövetelte a pótdiploma végrehajtását, Illyés András erdélyi római katolikus püspök meg is érkezett Erdélybe, de nem tudott megtelepedni.⁷⁷ A katolikusok arányszáma 1691 óta folyamatosan emelkedett a Diploma kitételeinek ellenére. Apor István, mint a katolikus reformáció erdélyi bázisa, elmozdította Haller Jánost tisztségéből. A jezsuitákat előnyös helyzetbe juttatták a reformátusokkal szemben, akik megszorító intézkedéseknek voltak kitéve. Mély nyomokat hagytak bennük az ellenreformáció tiltásai, a katolicizmus terjedése érdekében tett intézkedések. Cserei írását sarkítás jellemzi: a fehérvári papokat egytől egyig gonosznak tartja, akik az ő religiójukat „halálba gyűlölik”.⁷⁸ Különösen a jezsuita rend ellen kelt ki, és véleménye szerint minden, ami rossz, a jezsuitákhoz köthető. A református hitűekben mély nyomokat hagytak az ellenreformáció tiltásai, a katolicizmus terjedése érdekében tett intézkedések. A vallási döntésekkel kapcsolatban a Gubernium többnyire megalázó helyzetbe kényszerült. A katolikus oldalt tekintve azonban Apor Péter műve is jogos érvekkel kelt ki.⁷⁹

A szász natio és az evangélikus felekezet egybeesett ebben az időben. Az 1698. június-júliusi országgyűlésen a szász natio követelte, hogy a Diploma Leopoldinum szerint megszabott három szász natio követe foglaljon helyet a Guberniumban, azonban ez is teljesítetlenül maradt.

Összegzés

Mint láthattuk, már a Diploma Leopoldinum előtt is születtek tervezetek, ezeket azonban az erdélyi rendek nem fogadták el. Túlságosan félték a török haragjától is; még nem lehetett tudni, hogy az 1683-ban újra kirobbanó háborút ki fogja megnyerni.

A Diploma Leopoldinum hosszú alkudozások eredménye volt. Erdély számára óriási jelentősége volt annak, hogy egy számukra előnyös megállapodás jöjjön létre a Habsburg-udvarral, ugyanis a szuverenitás élet-halál kérdése volt. Lipót Erdély számára tett engedményei a hadi eseményektől függttek, hogy a császári csapatok sikeresen harcolnak-e III. Szulejmán és utódai ellen. Az erdélyieknek tehát két rossz megoldás közül kellett megtalálniuk a kedvezőbbet. Amikor elkezdték a tárgyalásokat, még nem tudhatták, mennyivel rosszabbul járnak majd a Habsburg uralommal. Míg az oszmán uralom alatt legalább meghagyták az ország szabadságát, csak az adót és a hadba szállást várták tőle, Lipót a háború élés- és kincstárának használta Erdélyt. A Porta elvárásai nem terhelték meg az országot annyira, mint Caraffa pusztításai, vagy a soha nem látott mértékű adók. 1691 után Lipót lassan elérte, hogy Erdély tényegesen betagozódjon a kiépülő Habsburg államrendszerbe.

Először még csak arról volt szó, hogy Erdély titokban csatlakozzon a török ellenes szövetséghez, azonban I. Apafi Mihály halála után a helyzet nagyon megromlott. Az 1680-as években a török részéről még minden be volt biztosítva: az öröklés kérdése megoldott volt, ugyanis III. Szulejmán szultán 1683-ban megerősítette az ifjabb Apafi Mihályt a fejedelmi cím öröklésében. A fogarasi nyilatkozattal viszont elfogadták Lipót uralmát, ezért mikor meghalt az idősebb Apafi, tőle kellett megerősítést kérni. Bízta Lipótban, hogy újra lesz fejedelmük, és sikerül megmaradnia az Apafiaknak Erdély élén. A Porta ekkor már Thököly Imrét tette volna fejedelmé.

Európa számított Erdélyre a török ellenes harcokban. Amint láttak egy kis hajlandóságot az együttműködésre, rögtön elküldték Dunodot követként. Az erdélyi fejedelemséget Franciaország, Anglia és Lengyelország is támogatták a töröktől való elszakadásban.

A fejedelemségnek a Habsburg fennhatóság nagy áldozatokat jelentett. A nemesekre minden országgyűlésen kényszerkölcönt vetettek ki, az ország pusztult, szegényedett. Minden évben reménykedtek, hátha kevesebbet kell majd fizetniük, de az adó összege egyre csak nőtt a váratlan kiadások miatt.

Lipótnak nem állt érdekében, hogy rögtön elfoglalja Erdélyt. Ha ezt megpróbálja, az valószínűleg nagy ellenálláshoz vezetett volna. Megfontoltan, lassan kellett megvalósítania azt, amit jogosnak érzett, vagyis hogy visszacsatolja Erdélyt Magyarországhoz és a Birodalomhoz, így mindig olyan szerződéseket kötött, melyek megfelelték változó szerencséjének és erőviszonyainak.

Bár a Diploma Leopoldinum eredetileg ideiglenes jellegű volt, a Lipót után következő uralkodók mindig ünnepélyesen megerősítették. Így ez a hitlevél 1691-től kezdve, 157 esztendőn keresztül meghatározta Erdély helyét a Habsburg államrendszeren belül.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A magyar történet kútjainak kézikönyve.* Szerk. MARCZALI HENRIK. Budapest, 1901, Athenaeum.
- Alvinczi Péter okmánytára.* Kiadja: SZILÁGYI SÁNDOR, GERGELY SAMU és PETTKÓ BÉLA. I–III. kötet, Budapest, 1887, Athenaeum.
- APOR PÉTER: *Metamorphosis Transilvaniae.* Budapest, 1987, Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Bethlen Miklós levelei I – II.* S.a.r. JANKOVICS JÓZSEF. Budapest, 1987, Akadémiai Kiadó. (BML)
- Bethlen Miklós önéletrása I – II.* S.a.r. V. WINDISCH ÉVA. Budapest, 1955, Szépirodalmi Könyvkiadó.
- CSEREI MIHÁLY: *Erdély históriája [1661–1711].* Sar. BÁNKÚTI IMRE, Budapest, 1983, Európa Könyvkiadó.
- Erdély jókora jogtörténete 1540–1849 közti korra.* BALÁS GÁBOR adatösszeállítása. Budapest, 1979, Magyar Jogász Szövetség Állam- és Jogtörténeti Bizottsága.
- Erdély története három kötetben.* II. kötet. Szerk.: MAKKAI LÁSZLÓ, MOCSÁRY ANDRÁS, Budapest, 1986, Akadémiai Könyvkiadó.
- Erdélyi országgyűlési emlékek, történeti bevezetésekkel = Monumenta Comitalia Regni Transylvaniae.* XVIII–XXI. kötet, Szerk. SZILÁGYI SÁNDOR. Budapest, 1876, MTA.
- HALMAY ISTVÁN: *I. Apafi Mihály erdélyi fejedelemsége (1661–1690).* Szeged, 1934, Juhász István könyvnyomdája, a Szerző kiadása.
- KOVÁCS KISS GYÖNGY: *A Habsburg-uralom erdélyi kiterjedésének folyamata a korabeli magyar emlékirodalom láttatásában.* Kolozsvár, 2000, Az Erdélyi Múzeum-Egyesület.
- R. VÁRKONYI ÁGNES: *Erdélyi változások: az erdélyi fejedelemség a török kiűzésének korában 1660–1711.* Budapest, 1984, Magyar Könyvkiadó.
- SZÁSZ KÁROLY: *Sylogae tractatumum alirumque actorum publicorum, historiam atque agrumenta benigni diplomatis Leopoldini, resolutionis item quae Alvincziana vocatur, illustrantium,* Kolozsvár, 1833.
- TRÓCSÁNYI ZSOLT: *Habsburg-politika és Habsburg-kormányzat Erdélyben 1690–1740.* Budapest, 1988, Akadémiai Kiadó.
- WESSELÉNYI ISTVÁN: *Sanyarú világ. Napló, 1703–1705.* Bukarest, 1983, Kriterion.

JEGYZETEK

- ¹ PÉTER ÁGNES: A Diploma Leopoldinum keletkezésének története. *Belvedere Meridionale*, 2005. (XVII évf.), 3–4. sz. 3–17.
- ² HANTSCH, HUGO: *Die Entwicklung Österreich-Ungarns zur Grossmacht: Der Aufstieg Brandenburg-Preussens 1640 bis 1815.* Freiburg, 1933, Herder Vlg.
- ³ BRAUBACH, MAX: *Die Bedeutung der Subsidien für die Politik im Spanischen Erbfolgekriege.* Bonn–Leipzig, 1923.
- ⁴ TRÓCSÁNYI ZSOLT: *Habsburg-politika és Habsburg-kormányzat Erdélyben 1690–1740.* Budapest, 1988, Akadémiai Kiadó. (A továbbiakban Trócsányi 1988.) 5–6.
- ⁵ Kincskeresők, alkímisták.
- ⁶ Trócsányi 1988. 17.
- ⁷ Simon Wertheimer, Emanuel Oppenheimer, Samuel Moyses, Abraham Ulm, az Iaasc család, Breeners, Gaun-Zanconi cég. A nagy hitelezők közé tartozott a bécsi városi bank, és nagy összegű hiteleket nyújtottak az osztrák és cseh arisztokrácia egyes tagjai is, mint például Hermann Jakob Czernin, Johann Adam Lichtenstein, Adam Franz Schwarzenberg, Wenzel

Kinsky vagy Gundakel Starhemberg. Lásd még: Trócsányi 1988. 17–20.

- ⁸ Mint például Gundakel Starhemberg, aki 1698 augusztusától az alelnöki rangban vezeti az Udvari Kamarát. A méltóságok közvetlenül- vagy közvetve jövedelmező tisztségek gyakran nem is leplezett adása-vétele folyt itt, csak a bécsi zsidó és egyéb bankár grémium tagjai voltak ebből kizárva.
- ⁹ A továbbiakban Konferencia. A Habsburg-birodalom központi irányítását ellátó Titkos Konferencia az 1527. január 1-jén felállított titkos tanácsból nőtt ki 1669-ben. Funkcióját tekintve a külpolitika irányítása volt feladata. Ez a konferencia differenciálódott úgy, hogy a császár két-három titkos tanácsost jelölt ki bizonyos ügyek előzetes megtárgyalására, ezek előterjesztést tettek ezekről a Titkos Konferenciában. I. Lipót uralma végén általánossá vált az a gyakorlat, hogy a Titkos Konferencia plénumát nem hívták egybe, hanem Konferenciáknak nevezett üléseken tárgyalták meg a külügyek egyes csoportjait. Speciális konferenciák tárgyai voltak Magyarország és Erdély, vagy éppen a hadviselés anyagi eszközeinek előteremtése. A rangrend élén állt a főudvarmester, őt követi a főkamrás, majd a főmarsall, és főistállóemester. Az ezt következők után már kormányhatósági vezetők: az osztrák udvari kancellár, a cseh főkancellár, a birodalmi alkancellár, a Birodalmi Udvari Tanács elnöke, az Udvari Kamara elnöke, Udvari Haditanács elnöke. Lásd: Trócsányi 1988. 32.
- ¹⁰ A Konferencia tagjai voltak: Kinsky, Karl Ferdinand Waldstein, Wolfgang Andreas Rosemberg-Orsini, Strattmann, Hienrich Ernst Rüdiger Starhemberg, Caraffa, Kollonics Lipót, Wolfgang Öttingen, Gottlieb Windishgrätz, Friedrich Buccellini, Siefried Christoph Breuner. Ideiglenesen rész vettek az üléseken Caprara, Veterani, valamint Heisler is. Bethlen Miklós és Kálnoki Sámuel 1696 áprilisában képviselték Erdélyt a Konferencia tárgyalásain, ebben az időszakban Palm, az udvari kamarai titkár is képviseltette magát. 1696 áprilisában Szentkereszti András neve is feltűnt.
- ¹¹ Ami egyébként az Erdélyben állomásozó hadak felének ellátására sem volt elég.
- ¹² Trócsányi 1988. 50.
- ¹³ A Diploma Leopoldinum első változata jelentős török sikereket hozó korszakban jött létre, amikor minden annak a függvénye volt, hogy a háborúnak mi lesz a vége. Emiatt a Habsburg központi kormányzat jónak látta, ha belemegy bizonyos kompromisszumokba. E kiharcolt szabályozást a korábbi erdélyi jogrend megőrzésének tekinthetjük. Nem erősítették meg I. Apafi Mihályt, de konkrétan nemet sem mondtak. A Guberniumban majdhogynem tovább élt a fejedelmi tanács.
- ¹⁴ Csak részben követhető nyomon, hogy a Diploma tárgyalása során, ennek rendelkezéseiből mi kitől indult ki. Bethlen Miklós első, szeptember 30-i előterjesztése még hallgat az ifjú Apafi megerősítéséről, ám az október 2-i már felélelté azt.
- ¹⁵ A négy bevett vallásfelekezet jogaira vonatkozó rendelkezések teljes egészében Bethlen javaslatai folytán kerültek bele a hitlevélbe.
- ¹⁶ Gubernátor.
- ¹⁷ „Ad instantiam Nicolai Bethlen tollimus – Bethlen Miklós kérelmére eltöröljük...” helyett: „...levesszük a szász nemzet, és mindenütt a szegény nép nyakáról a visszaélésképpen megrogzított ingyenes élelmezését nagy állapotú utazóknak...” BETHLEN MIKLÓS: *Bethlen Miklós önéletrajza*. I–II. kötet. S.a.r. V. Windisch Éva. Budapest, 1955, Szépirodalmi Könyvkiadó. (A továbbiakban BMÖ) II. 404.
- ¹⁸ *Erdélyi országgyűlési emlékek, történeti bevezetésekkel = Monumenta comitalia regni Transylvaniae*. Szerk. SZILÁGYI SÁNDOR. XX–XXI. kötet, Budapest, 1876, MTA. (A továbbiakban EOE) XX. 69.
- ¹⁹ Bethlen modora nehezen volt elviselhető kortársai számára, ezért nem tudták elfogadni. A fejedelmi tanácsból csak ketten szavaztak rá nyolcból.
- ²⁰ Bánffy György 1690–1708-ig volt gubernátori rangban. Halálakor a Guberniumnak csak három fungáló tagja maradt, kettő ebből szász nemzetiségű volt. Halála egy korszak végét jelentette, ekkor ugyanis újjá kellett szervezni a Guberniumot.

- ²¹ BMÖ II. 7.
- ²² A kancellári tisztt 1679, vagyis Bethlen Farkas halála óta nem volt betöltve. A kancellár 1704-ig Bethlen Miklós volt, amikor perbe fogták és elítélték.
- ²³ Főgenerálisa Teleki Mihály zernyesti halála óta nem volt az országnak.
- ²⁴ Végül Haller Jánost nevezték ki a katolikus felekezethez tartozása miatt, ugyanis a többi főbb tisztségviselő, (Bánffy György, Bethlen Gergely és Miklós) református volt. A tisztségekre jelöléseknél a Habsburg kormányzat az ellenreformációs törekvéseit előtérbe helyezve próbálta betölteni a helyeket katolikusokkal. Nem egyszer előfordult, hogy nem érkezett kellő számú „alkalmas” jelölt, ezért minden jelölésnél több jelöltet kérték a felekezettől. Lásd: Trócsányi 1988. 225.
- ²⁵ Azért volt szükséges megtenni ezt a lépést, mert el akarták érni, hogy császárnál ne Bethlen Miklós és pártja érdekei érvényesüljenek, hanem a Bethlen Gergely és Bánffy György.
- ²⁶ BETHLEN MIKLÓS: *Sudores et cruces*. In BML. (A továbbiakban *Sudores et cruces*, In BML) 1194.
- ²⁷ Fejedelmi tanács.
- ²⁸ SZÁSZ KÁROLY: *Sylloge tractatum alirumque actorum publicorum, historiam atque agrumenta benigni diplomatis Leopoldini, resolutionis item quae Alvincziana vocatur, illustrantium*, Kolozsvár, 1833. (A továbbiakban Szász – Sylloge Tractatumum) 78–117.
- ²⁹ A katolikus követelésre olyan álláspont született, mely szerint az egyházi javakat az uralkodó sem idegenítheti el, tisztázni kell, mik a királyi javak, és addig hogyan igazgatták azokat. Az volt a véleményük, hogy katolikusokat meg kellene hallgatni.
- ³⁰ Trócsányi 1988. 51.
- ³¹ EOE XX. 72.
- ³² Tehát nem a jelölést kellett kérni Erdélytől, csak véleményt!
- ³³ EOE XXI. 25.
- ³⁴ Szász – Sylloge Tractatumum 118–129.
- ³⁵ Elv volt, hogy Lipót erdélyiekkel kormányoztasson, de meghagyta magának a honfűsítés lehetőségét.
- ³⁶ Lásd Trócsányi 1988. 52.
- ³⁷ Szász – Sylloge Tractatumum 251–464.
- ³⁸ Az 1692. március–áprilisi országgyűlés külön esküformákat és conditiokat szabott meg, melyek hatósági instrukciókra emlékeztettek. Olyan utasításokra, melyek a Gubernium jövőbeni működésére utalnak, csak a kancellár és a kincstartó conditioiban voltak találhatóak. A kancellár expedítálta az Guberniumtól kimenő iratokat, a nagyobb fontosságúakat ő írta alá.
- ³⁹ Záradék.
- ⁴⁰ EOE XXI. 4–20.
- ⁴¹ 1. Lehessen püspökük, ahogyan a bevett és a nem bevett felekezeteknek. 2. Alsóbb és felsőbb iskolákat ők is szabadon tarthassanak. 3. A katolikus egyházi személyeknek a más felekezetekhez hasonló szabadságaik lehessenek. A negyedik pont lényegében megismétli a harmadik pontot. 5. Ahol egy helységben több templom van, ott egyenlően osztozzanak velük ezeken, ahol pedig egy templom van, ott legyen joguk építeni. 6. A korábban Erdélyben élő szerzetesrendek telepedhessenek vissza Erdélybe.
- ⁴² De csak azért, mert biztosak voltak benne, hogy Lipót a beengedésük mellett foglal majd állást.
- ⁴³ Jelentése: Mária országa. Szent István az országot Mária oltalma alá helyezte, ennek a katolikus vallásban visszatükröződő gondolata.
- ⁴⁴ Trócsányi 1988. 207–212.
- ⁴⁵ Ez végül nem teljesült.
- ⁴⁶ Rescriptum.

- ⁴⁷ Szász – Sylloge Tractatumum 389–391.
- ⁴⁸ BMÖ II. 14.
- ⁴⁹ Haszonbér.
- ⁵⁰ BMÖ II. 14.
- ⁵¹ Az instrukciókról bővebben: Trócsányi 1988. 223.
- ⁵² Apellatio
- ⁵³ Alvinczi követségének legfontosabb feladata az ifjú Apafi megerősítése volt. Mindhárom benyújtott memoráléban megismétli a kérést.
- ⁵⁴ EOE XXI. 15.
- ⁵⁵ Bethlennek több incidense is volt a németekkel. Feljegyezte Önéletírásában, hogy meg voltak győződve – nem is alaptalanul –, németellenessége miatt nem költözött Bécsbe: „a bestye lélek német kurva fiait”. BMÖ II. 10.
- ⁵⁶ Trócsányi 1988 235.
- ⁵⁷ Trócsányi 1988. 236.
- ⁵⁸ EOE XXI. 26–27.
- ⁵⁹ Apafi házassága: Bethlen Gergely főgenerális egyik lánya már a Gubernátor felesége, a másikat, Katát szánták Apafinak.
- ⁶⁰ Ezekon Kinsky, Maximilian Brauner, Kollonics Lipót felváltva elnökölt. Részt vett még Buccellini, Starhemberg és Komornik is. Az ülések összetételének állandó specifikuma a három erdélyi vezető állandó jelenléte volt.
- ⁶¹ Igen furcsa, hogy az Erdélyi Udvari Kancelláriát nem hívták meg a Konferencia üléseire jó ideig, csak utólag értesült az ülésen hozott döntésekről. 1704-ben azonban rendszeresen részt vett Kálnoki alkancellár vagy Szentkereszti András az üléseken. Lásd Trócsányi 1988. 33–38.
- ⁶² Trócsányi 1988. 239.
- ⁶³ Trócsányi 1988. 240.
- ⁶⁴ Trócsányi 1988. 69.
- ⁶⁵ EOE XXI. 25.
- ⁶⁶ Bethlen Miklós császári fogságban, Wesselényi István pedig császári környezetben írta naplóját, Apor Péter a régi erdélyi életmódról írt a sorok közé kritikát csempészve, Cserei pedig magánvéleményét írta meg. Cserei úgy vélte, hogy Erdély kiutat nem találó tehetetlensége Diploma alkalmazhatóságához megkönnyítette a bécsi politika végrehajtói számára a császári akarat előtérbe helyeződését, elősegítette bécsi politika térnyerését, és mint leírta, a Diploma átértelmezése az erdélyi rendek hibája volt. Lásd: KOVÁCS KISS GYÖNGY: *A Habsburg-uralom erdélyi kiterjedésének folyamata a korabeli magyar emlékirodalom láttatásában*. Kolozsvár, 2000, Az Erdélyi Múzeum-Egyesület. (A továbbiakban Kovács Kiss Gyöngy 2000.) 72–73.
- ⁶⁷ A kincstartó 1678 óta Haller János volt, de nincs rá jelzés, hogy valóban fungált volna tisztségében.
- ⁶⁸ Apor István katolikus volt. Kincstartói tisztsége később formálisá vált, a Cameratica Commissio bejövetelevel meg is szűnt. 1703-ban kinevezték Apor Istvánt az ország generálisává, de egy éven belül meghalt. Ettől kezdve nem neveztek ki helyére senkit a Gubernium megszűnéséig.
- ⁶⁹ Bethlen szándéka, hogy megszerezze Huszt uradalmát.
- ⁷⁰ Nyomon követhetjük a felekezeti változásokat. Először 3:1 arányban a reformátusok voltak többségben, majd kiegyenlítődnek a tisztségek. Később már a négy bevett vallás közül csak az unitáriusok nem kaptak jelölést, az Alvincziana Resolutioban ott van az a rendelkezés, mely szerint, ha nincs elegendő megfelelő személy mind a négy felekezetből, akkor a helyeket katolikusokkal és reformátusokkal kell feltölteni. A jelölések bonyodalmai miatt Lipót olyan szigorítást vezetett be a 1699. szeptemberi rendeletében, hogy a hármas jelölésnél az egyik mindig katolikus legyen. Ez ellen erősen tiltakoztak a reformátusok. Lásd: Trócsányi 1988.

229–230.

⁷¹BMÖ I. 403–404, II. 6-7. Bővebben lásd Kovács Kiss Gyöngy 2000. 106 skk.

⁷² Bánffy György veje volt.

⁷³ WESSELÉNYI ISTVÁN: *Sanyarú világ*. Napló, 1703–1705. Bukarest, 1983, Kriterion. 48.

⁷⁴ CSEREI MIHÁLY: *Erdély története (1661–1711)*. S. a. r. Bánkúti Imre, Budapest, 1983, Európa Könyvkiadó. 30.

⁷⁵ BMÖ II. 33.

⁷⁶ BMÖ II. 39.

⁷⁷ Trócsányi 1988. 280–281.

⁷⁸ Cserei 274.

⁷⁹ APOR PÉTER: *Metamorphosis Transsilvaniae. Budapest, 1987, Szépirodalmi Könyvkiadó. 131–154.*

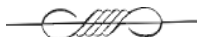
II. APAFI MIHÁLY, ERDÉLY ROSSZ EMLÉKŰ FEJEDELME: MAGATARTÁSÁT II. RAKÓCZI FERENC IS ELÍTÉLTE AZ 1707-ES MAROSVÁSÁRHELYI ORSZÁGGYŰLÉSEN.

Referátumok

ANTAL JUDIT

A török ellen felszabadító háború magyarországi vonatkozásai az angol sajtóban

2. rész

Néhány angol nyelvű tudósítás a felszabadító háborúról

Angliában a törököt kiűző háborúról összefoglaló művek jelentek meg. Az egylapos röpiratok, amelyek egy-egy nap eseményeiről számoltak be, azért nem jellemzőek, mert Anglia elég messze van, a hírek pedig hamar elévülnek, következtetésképpen mire eljut a szigetországba a hír, addigra már nem aktuális. Az eseménysorozatokat, várostromokat leíró röpiratok előnye, hogy kommentárokat is fűzhetnek hozzá és kiemelik a politikailag lényeges részeket. A tudósítók gyakran katonatisztek, akik részt vesznek a harcokban és munkáikat pontos ostromrajzokkal látják el. Az illusztráció egyébiránt nem jellemző az angol publicisztikára úgy, mint például a németalföldre, mivel a képiség meglehetősen nehezen átadható információ ebben az időben. 1683–1699 között mindössze öt olyan angol röpiratot találtam, amely a magyarországi hadszíntéren történekmekkel foglalkozik és ma Magyarországon fellelhető. Ezekből ismertetnék néhány részletet az eseményekbe beágyazva. Mielőtt azonban rátérnék

BUDAVÁR OSTROMA 1686-BAN (KORABELI OLAJFESTMÉNY)

a felszabadító háborúra, meg kell tekinteni, hogy a Habsburg békepolitika ellenére miért tört ki mégis a háború, mik voltak azok a tényezők, amik befolyásolták a történéseket.

Bécs ostroma

1682-ben Bécs Alberto Caprara császári követet küldte a Portára, hogy a lejáróban lévő vasvári békét meghosszabbítsa. A követ utazása során mindenféle egy nyugati hadjárat előkészületeit látta, s tudta: békére itt már nem számíthat.

Az Oszmán Birodalom a Köprülük ideje alatt konszolidálódott, de az Európában időközben végbement gazdasági és társadalmi fejlődéshez nem sikerült felzárkóznia. 1676-ban Kara Musztafa lett a nagyvezír. A Birodalom belső válságai ismét felszínre kerültek, az új nagyvezír pedig nem tudott úrrá lenni rajtuk. 1681-ben befejezte az Oroszország elleni háborút, s figyelme ismét a Duna-medencére összpontosult. Kara Musztafa Bécs elfoglalását tervezte. A város elfoglalása az oszmánoknak még Nagy Szulejmán ideje alatt sem sikerült, amikor a birodalom hatalmának csúcspontján állt. A nagyvezír lebecsülte a Habsburg Birodalom erejét, nem számolt annak megnövekedett gazdasági potenciáljával, valamint haditechnikai és taktikai fölényével.¹

A Királyi Magyarországon az 1678 óta tartó elégedetlenség odáig fajult, hogy a Felvidék szakított Béccsel és Thököly Imre vezetése alatt Felső-Magyarországon külön fejedelemséggé alakult. Az új fejedelem a törökhöz fordult védelemért és elismerte az oszmán főhatóságot, cserébe elismerték magyar királyként. XIV. Lajos terjeszkedési politikája miatt a bécsi udvar hajlandó volt engedelményekre a Thököly-felkeléssel szemben, mindebből Kara Musztafa azt látta, hogy a Habsburg csapatok még a felkelőkkel és a helyi török támadásokkal sem képesek elbánni. Tudta azt is, hogy a francia sereg (Európa legnagyobb serege) egyszerre három irányból vonul majd a Habsburg császár ellen, a Duna melléki hűbéres fejedelemségek (a moldvai, a havasalföldi, illetve az erdélyi) fegyverrel támogatják. A francia támadás fedezete alatt eljuthat Bécsig, ott megsemmisítheti a Habsburgok katonai erejét és Bécsből diktálja majd a békét. A francia ösztönzések nem találtak volna megértő fülekre, ha a már korábban említett belső gondok nem merültek volna fel ismét az Oszmán Birodalomban. A belső feszültséget Kara Musztafa egy hódító háborúban akarta levezetni. Azt remélte, hogy a Bécs elleni támadással, kirabolva a várost, gazdag zsákmányra tehet szert, és az ostrom után megfogyatkoznak a janicsárok, akiknek a hatalma túlságosan megnőtt, így pedig könnyebb lesz őket megtörni.²

1683. március 15-én kelt útra a 150 ezer főnyi sereg Drinápolyból, útközben Murad Giraj krími tatár kán csapataival egyesülve, és a havasalföldi és moldvai román fejedelemségek egységeivel kiegészülve július 14-én megérkeztek Bécs alá. A Habsburgoknak ebben az időben egyáltalán nem hiányzott egy török elleni háború: a béke meghosszabbítására törekedtek. Terhes volt számokra a távol eső keleti országrész, Magyarország kormányzása, a Thökölyvel szembeni katonai védelem fenntartása. Ez a terület egyébként is, csak mint a török elleni védelem előterepe játszott fontos szerepet. A bécsi udvarban ráadásul a „spanyol párt” érvényesül, akik kerülni akarják a konfliktust a törökkel és a franciák elleni háborút szorgalmazzák. Nyugaton ugyanis a spanyol örökség a tét. 1665-ben meghalt IV. Fülöp spanyol király, trónját fiára II. Károlyra hagyta, aki beteges volt és gyermeke sem született, így Európa szerte nyilvánvaló volt, hogy a Habsburgok spanyol ága hamarosan kihal. (Bár II. Károly

tovább húzta, mint sokan gondolták volna.) IV. Fülöpnek volt két leánya is: Mária Terézia XIV. Lajos felesége lett és lemondott a spanyol trónt illető minden jogáról, míg Margaréta Terézia I. Lipót felesége lett, frigyükből egy leánygyermek is született. I. Lipót tehát potenciális örökösnek tekinthette magát. A spanyol Habsburgok birodalma óriási, hát ha még az osztrák Habsburgok tartományaival egyesül! Már V. Károly („kinék, a nap sohasem nyugszik le birodalmában”) belátta, hogy lehetetlen egy embernek kormányoznia, ezért felosztotta birodalmát fia és öccse közt. I. Lipót is tudta, egyedül nem képes irányítani, így 1668-ban titkos szerződést kötött XIV. Lajossal: a spanyol örökséget kettejük között osztják fel. Ám a Napkirály a szerződéssel ellentétes szellemben politizált, élete első hadjáratát Belgium (amely a spanyol korona része volt) bekebelezésének céljával indította. (I. Lipót szép lassan rájött, hogy XIV. Lajos kijátssza). A francia király 1681. szeptember 30-i akciója során elfoglalta Strassbourgot és Casale Monferratot, a Német Birodalom illetve, Itália kulcsát. A francia terjeszkedés elől sok fejedelem, így Badeni Hermann is, a bécsi udvarba menekült, és ott a „spanyol pártot” erősítette. Az is előrelátható volt, hogy Bourbon Lajos következő célpontja Pfalz lesz, I. Lipót új felesége, a császárné nem más, mint Pfalzi Eleonóra lett. Nem csoda, ha a Habsburg császár bármit megadott volna Thökölynek, hogy Magyarországon a belháborút lezárja és a vasvári békét meghosszabbítsa, hogy minden erejét a nyugati területeire illetve azok védelmére irányítsa.³

Persze azért az sem mondható el, hogy I. Lipót nem figyelt fel a keleten leselkedő veszélyre és ellenfelét alábecsülte volna. Szövetséget kötött Sobieski János lengyel királlyal, és vejével III. Miksa Emánuel bajor választófejedelemmel, akik a katonai támogatást adták.

A szövetség pénzügyi megsegítésére XI. Ince pápa hajlandónak mutatkozott. A fővezérlettel Lotharingiai Károly herceget bízták meg. Ő szintén a francia előrenyomulás során veszítette el tartományait és menekült a bécsi udvarba, ő azonban túltette magát saját sérelmein, és a török elleni háborút szorgalmazta. Bécs védelmét Ernst Rüdiger von Starhemberg látta el 16 ezer emberrel. A bécsiek közül sokan elmenekültek, a maradottak a katolikus papságot okolták, hogy a protestánsüldözéssel kiváltva a magyarok elégedetlenségét, a nyakukra hozták a törököt. Persze a magyarokat is szidták: nem volt életbiztosítás Bécs utcáin magyaros ruhában mutatkozni. A császár és az udvar július 7-én Linzbe távozott, még inkább fokozva a pánikhangulatot. Lotharingiai Károly hiába próbálta eltéríteni Kara Musztafát eredeti tervétől. Mikor megostromolta Érsekújvárt, a nagyvezír nem fogadta a kihívást és Bécs ellen ment.⁴

Az ostromról az említett megjegyzések a magyarországi háborúról röpirat ad összefoglaló képet. *„Lotharingia hercege első lévén a harcmezőn, lerohanta Érsekújvárt, de mivel az ellenség továbbhaladt, abbahagyta az ostromot és magát legyőzöttnek találva, letáborozott Győrhez közel, az ugyanazon nevet viselő folyó mentén, amely ott ömlik a Dunába. A Nagyvezír közeledik és amíg a főszereg szembe találja magát a herceggel, a tatárok a folyó mentén nyomulnak előre, hamarosan átkelnek, amiért leginkább a magyarok hibáztathatók, akik az átkelő őrsévével voltak megbízva. Ezután a herceg visszavonul Győr városa alól, ahol kettéválasztja a seregét. Ő maga és a lovasság visszatér egyenesen Bécsbe, ravaszul összegusztáltatván a tatárok által, akik váratlanul megtámadják őket. A gyalogságot arra utasítják, hogy keljen át a Dunán és meneteljen ugyanarra a helyre, ahonnan már egyszer kivonták őket, hogy nagyon erős helyőrségeket állítsanak Győrben, Komáromban és Lipótvárosban. Amikor a herceg megérkezik Bécsbe, (ahonnan a császár és egész udvara visszavonult) átmenetelt a hídon a Dunának egy szigetére, amelyet Szent Lipótnak hívnak, és ami a várossal szemben fekszik. Ezen a helyen elidőzött egy darabig, aztán ismeretlen*

okból elhagyta és elmaszírozott. Azonfelül a gyalogsága is megérkezett éppen jó időben, még mielőtt a Nagyvezír teljes seregével megostromolta volna. A Nagyvezír félretett minden dolgot és szemet hunyt minden nehézség felett, csak hogy megtámadhassa a császárvárost. Az ostrom két hónapig tartott teljes erővel és erőszakkal és nagyszámú embervesztéssel. Starhemberg gróf parancsolt odabenn és nagyon jól védte azt, ám végül eljutottak a végsőkhöz. Akkor jöttek a keresztény hadak a lengyel király, a szász és a bajor választófejedelem Lotharingia hercege és Waldeck herceg vezetésével, akik megfutamították a török sereget és felszabadították a várost. És most Thököly gróf szerette volna alávetni magát a feltételeknek, de semmilyen feltételt nem kap, ami után ő felújítja szövetségét a törökkel. A szász herceg hazamaszírozott a csapataival. A keresztény seregek többi része benyomult Magyarországra és visszafoglalta Esztergomot, Lewentst-t és más helyeket. A nagyvezír összegyűjtötte seregének maradványát és megfojtotta számos basáját és más tisztjét, amiért nem tették meg a kötelességüket, azután saját magát is megfojtotta, hogy lecsendesítse katonáit és az embereit.²⁵

Az ostrom tehát mintegy két hónapig, július 14-től szeptember 12-ig tartott. Károly hiába próbálta eltéríteni Kara Musztafát eredeti tervétől. Az ostromban végsőkhöz szorongatott bécsi védőkön Sobieski János és Lotharingiai Károly seregei segítettek, akik a bécsi erdő felől támadva szinte megsemmisítették a 2 tíz közé került ostromlókat. A törökök fejvesztve menekültek Buda irányába. A császár azonnal Kara Musztafa után küldetett és még mindig békét ajánlott neki, de azt ő visszautasította. A megfutamított törököket a szövetséges csapatok október 9-én Párkánynál szétverték, majd október 27-én bevették Esztergomot, Buda kulcsát. Kara Musztafát a szultán hóhérai megfojtották.

A röpirat [...] amely az eseményeket 1683-tól 1685-ig foglalja össze és főleg katonai szempontból elemzi azokat, felhívja a figyelmet néhány ballépésre Bécs ostromával kapcsolatban, például, hogy „a vezírt büszkesége és könnyelmű gonoszsága arra készítette, hogy [...] lerohanjon egy erős és népes várost, amelynek erős helyőrsége volt és száz mérföldre volt benn az ellenséges országban. [...] Semmi sem tudta megtörni a hadseregét, vagy kivenni az országokat Magyarország) kezéből, csak egy ilyen ostrom.”⁶ A nagyvezír nemcsak az ostrommal követett el hibát, hanem azzal is, hogy végigpusztította a területeket, amerre elhaladt, így elvágta maga mögött az utánpótlást. A Habsburg császárt is elmarasztalja, amiért elhagyta Bécsét, mivel vele együtt több száz ember is megmenekült. „De ha a császár maradt volna, minden férfi (és minden asszony) Ócsászári felsége katonája lett volna, s akkor könnyebben meg lehetett volna védeni Szent Lipót szigetét, amelyél a Dunán való átkelést biztosíthatták volna és ez által a kapcsolatot a háttországokkal, így a császár Bécsben tartózkodása még biztonságosabb lett volna”.⁷ Tény azonban, hogy Kara Musztafa támadása illetve törekvése a közép-európai hegemoniára kiprovokálta I. Lipóttól az ellentámadást. A Habsburg uralkodó pedig nem szívesen bocsátkozott volna harcba, felőle a török uralom Magyarországon még évtizedekig fennmaradhatott volna, számára a francia király veszélyesebb volt. Még a Bécs alatti győzelem után is csak békeajánlataival üldözte a törököket. Az Oszmán Birodalom pedig, nemhogy örült volna, hogy ilyen olcsón megússza, elutasította azokat, egyszerűen nem véve tudomásul a vereséget, túlbecsülve saját erejét és helyzetét. A császárnak nem volt más választása: felszabadító háborút indított, hogy a törököt kiűzze Magyarországról. I. Lipót hadserege egymaga nem volt elég a feladathoz, ráadásul csak szárazföldi illetve csak tengeri támadással sem lehet célt elérni: szárazföldön és tengeren egyszerre kell támadni. Európa-szerte felismerték, hogy a törökök már nem képviselnek verhetetlen hatalmat. A kontinens lakosait régóta foglalkoztatta a török kiűzésének gondolata, így az európai összefogás nem maradt el. A koalíció a Szent Ligában öltött testet, 1684-ben. Szövetség létrejöttének motorja XI. Ince pápa volt.

Ő volt az, aki a török kérdést ismét középpontba helyezte, és mint odeschalchi bankárcsalád sarja, tulajdonképpen biztosította az anyagi fedezetét a háborúnak. Mikor megtudta, hogy I. Lipót 1683-ban békeajánlatokkal „üldözi” a törököt, kijelentette, hogy minden anyagi támogatást megvon tőle, ha a győztes a hadait egy nyugati keresztény uralkodó ellen fordítja (azaz Franciaország ellen) és a küzdelem feltételére buzdította a császárt. XI. Ince legnagyobb diplomáciai bravúriának azt tekinthetjük, hogy a francia királyt sikerült rávenni, hogy köszön hűsz évre szóló fegyverszünetet a Habsburgokkal. XIV. Lajos így azt remélhette, hogy a törökök elleni harc leszívja ellenfele erejét, míg I. Lipót örült, hogy elkerüli a kétfrontos háborút és a magyarországi hadszíntérré összpontosíthat.⁸

A Szent Liga, a Habsburgok, a Velencei Köztársaság és Lengyelország szövetsége Róma pártfogása alatt, egyszerre három fronton is szorongatta a törököt: Magyarországon a Habsburgok Lotharinigai Károly fővezényletével; Lengyelországban a lengyelek Sobieski János vezetésével, a tengeren pedig Velence, a görög és dalmát tengerpartok mentén.⁹

Buda ostroma 1684-ben

1684-ben megindulnak a keresztény seregek Magyarországra, hogy elfoglalják Budát, majd kiűzzék a törököt. Ez a hadjáratot foglalja össze az *„Egy igaz és pontos leírása a császári hadjáratnak Magyarországon, az 1684-es esztendőben”*.¹⁰ Egy évvel később adták ki Londonban, a szerzőre mindössze annyi utal, hogy „gyűjtötte és összerendezte nagy gondossággal egy ott járt katonatiszt”.¹¹ Az eseményeket napról-napra követi, 1684. április 20-án kezd, a seregek gyülekezésével majd ezek vonulásával folytatja. Útközben további csapatokkal kiegészülve, június 5-én érkeznek az ellenség kezén lévő Érsekújvárhoz. *„A törökök kijöttek száz lovassal, de nem bocsátkoztak harcba, csak nézelődtek a mezőn”*.¹² *„Szombat, június 10. Baragotzi azt a hírt hozta, hogy Pest és Buda helyőrsége 8000 embert foglal magába, közel Budához volt még 2-3000 tatár és az egész török hadsereg Buda és Eszék között nem volt több mint 17 ezer fő”*.¹³

A császári seregről a június 13-i esztergomi átkelésnél kaphatunk részletes képet. „A hajóhíd Esztergomnál elkészült és csapataink átkeltek rajta, egyesülve Mercy tábornok és Heusler ezredes lovasezredeivel, parancsnokságuk alá tartoztak: Lodion, Schnetz, Styrum, Heusler, Savoya, Caprara, Palfi, Gondola, Mercy, Picolomini, Goetz, Montecuccoli; valamint a gyalogosezredek: Staremburg és Rosenberg, aztán következett a tüzérség és az utánpótlás; Sachsen, Lanenburg, Rabata és Dunwald 4 lovasezrede; Aspermond, Keysarstein és Theiml 3 gyalogosezrede, de Richard horvátjainak ezrede hátramaradt, a híd másik felén.”¹⁴ Végül is Budát 10 ezer harcos védte, a támadók pedig mintegy 45-50 ezer voltak. Június 13-án Visegrádhoz érnek, megostromolják, 18-ra beveszik és helyőrséget hagyva hátra tovább vonulnak. Az Ipolyon és Szalkán átkelve tartanak Vác felé, a várhoz közeli síkon megütköznek az ellenséggel (a napló nem említi kivel, de a Kara Mustafa vezette csapatokkal). Az író, mint ahogy azt a későbbiekben is folyamatosan megteszi, beszámol a veszteségekről beleértve a tisztek legapróbb sérüléseit is. A császáriak győznek, megpihennek Vácott és június 29-én Pest felé mennek tovább. „Pénteken, június 30-án a törökök a közeledtünkre felégették a várost, és nagy zűrzavart hagytak maguk után. Áthajóztak Budára, miután lerombolták a hidakat, de a gyalogság és a dragonyosok eloltották a tüzet és bementek a városba.” Július 1-től a csapatok elfoglalták állásaikat, és 14-én megkezdték az ostromot. Ez a harcászati műfaj a XVII. századra valóságos tudománnyá fejlődött. Döntő fontosságú maradt a tüzér-

ségi előkészítés, a falak lövetése: „Szerda, július 19. Egész nap folyamatosan lőttük a várost. [...] Amint lenyugodott a nap gróf Staremburg megadta a jelet, amit kétszer megismételtek, abban a percben a muskétások és a spanyol grandok támadtak a jobboldali résnél és a Duna felé néző kapunál, olyan bátran, hogy negyed órán belül birtokba vették a rést és elűzték az ellenséget a faltól. Követte őket mintegy ezer magyar és mások. De a Dunánál nem voltak ilyen gyorsak, ott a kaput először baltával és fejszével kellett kinyitni, végül sikerült utat törni és lassan bejutni, darabokra aprítva mindenkit, aki szembe jött velük: az ellenség bemenekül a felső városba, az alsó városban hagyva sok katonáját. Az ágyúk szüntelenül lőtték a felső város kapuját, annyira, hogy az odamenekülőeknek nem sikerült átjutni [...]”¹⁵ Miután elfoglalták a város alsó részeit, a császáriak folytathatták az ostromot az árokással, ugyanis az új technika szerint a várakat bonyolult árokrendszerrel közelítették meg. (Buda a régi építésű várak közé tartozott, várak nem volt, egyszerűen a támadó falak elé alakították ki). Első lépésben a várfalakkal párhuzamos árkot, a paralelt ásták. Ebből indultak ki a vársík irányába a közelítőárkok, amelyek cikk-cakkosan haladtak, így egy-egy becsapódó ágyúgolyó nem tudott akkora kárt tenni benne. Végül további párhuzamos árkokat ástak, hogy összekössék a közelítőárkokat, ezzel könnyítve a csapatmozgást. A tüzéség nappal lőtte a falakat, a gyalogság éjszaka ásott. A katonanapló bővelkedik ehhez hasonló bejegyzésekben: „Hétfő, július 31. folytattuk a város ágyúzását és az árkok ásását.”¹⁶ Az ágyú ütötte lyukak azonban túl szűkek voltak egy gyalogsági rohamhoz, így aknákkal próbálták a réseket szélesíteni: falak és bástyák alá fúrt járatokba lőport helyeztek, majd felrobbantották. A védők ellenaknákkal próbálták ezt megelőzni. Az egyhangú árokásásba és ágyúzásba egy kis változatosságot hozott néhány akna: „Hétfő, augusztus 7. felrobbantottunk egy aknát, de az aknászok kicsire csinálták, így csak egy kevés földet vetett fel egy kis földdarabot dobva a levegőbe, anélkül, hogy kárt okozott volna az ellenség járataiban [...]”¹⁷ Ebből a szakszerű leírásból arra következtethetünk, hogy az ismeretlen szerző járatos volt a hadmérnöki tudományokban. „Szerda, augusztus 23. felrobbantottunk egy aknát az alacsony torony jobb oldalán, de visszazúdult ránk.”¹⁸

Persze nemcsak aknarobbanással, árokással és ágyúzással teltek az ostrom napjai. „Szerda, augusztus 23. az ellenség 250 emberrel rárontott az árkokra [...] és visszavonulásra kényszerített [...] a Lotharingiai herceg, aki jelen volt az akciónál, olyan elégedetlen volt velünk, hogy azonnal a legelső helyre ugrott, hogy példáján keresztül mutassa meg a katonáknak, mennyire kevésbé kelen félniük.”¹⁹ „Hétfő, szeptember 4. tanácsot hívtak össze, mert azt a hírt kapták, hogy a törökök átkelnek az eszéki hídon.” „Szerda, szeptember 13. Éjfél körül híreket hoztak a táborba, hogy a szerdár 40 ezer emberrel nemhogy átkelt az eszéki hídon, de előrenyomult a Sárvizig, azon folyóig, amely átszeli Székesfehérvárt.”²⁰ (Valójában mindössze 20 ezer török volt, Bekri Musztafa vezetésével.) „Csütörtök, szeptember 22. Az ellenség csapatai felmasíroztak egy magas helyre szemben Székesfehérvárral és jeleket adtak az ostromlottaknak, ami arra készítette azokat, hogy gyalogosokkal és lovasokkal ránk rontsanak, a janicsárok megrohmozták a járatainkat és az ellensáncainkat, visszavonulásra kényszerítve az embereinket. [...] Teljesen leégették és romba döntötték minden munkánkat. [...] Az ellenség hadserege átmasírozott a hegyen, amely a táborunk alatt fekszik, hogy kis csetepatékba bocsátkozzon a felderítőkkal. [...]”²¹ Az ostrom tehát bővelkedett apróbb csatározásokban. Az utolsó napló-bejegyzést október 15-én teszi meg a katonatiszt, amely szerint az ellenség egy mérföldre van. Bár a harcok még október 31-ig folynak, ő már nem bontja napokra az eseményeket, hanem összefoglalja: „Végül Badeni Hermann márki jött a táborba, és sok

tanácskozás után arra a következtetésre jutottak, hogy rossz idő miatt, és mert a lovasságnak már régen vissza kellett vonulni a szállásokra, feladják az ostromot és elmasíroznak, minthogy elpusztítják az egész sereget. Ezért október 29-én a tüzérseget leszerelték, és hajóra tették. Október 31-én a sereg is elvonult, azon a napon indultam magam is”.²²

Amikor a Nyugat-Európából érkező seregek meglátták a várat, arra gondoltak, semmi problémát nem fog jelenteni. A modern várvédelem nyomait nem lehetett felfedezni rajta, se várárok, se kiszögellő bástyák. A teljes falhossz három km hosszú, ennek védelmezésére nagyon sok katonára van szükség. A nyugati fal vékony, a keleti fal teljes hosszában lakóházak épültek. Ám Buda ellenállt az 1684-es ostromnak, amit természeti adottságainak köszönhet: a keleti és nyugati oldal nagyon meredek, ráadásul keleten ott folyik a Duna is. A támadók csak az északi és a déli oldalon próbálkozhattak. A Várhegy körül számos szomszédos domborulat van (Gellért-hegy, Szabadság-hegy, Rózsadomb stb.) ahonnan könnyen lehet lőni a vár belsejébe. Azonban a korabeli ágyúk nagyon pontatlanok voltak, ha a támadók árkaik közel értek a várhoz, abba kellett hagyni a tüzelést, mert csak a saját csapataikba tettek volna kárt.²³

A „Megjegyzések a magyarországi háborúhoz” című lap öt év távlatából ehhez az eseményhez is fűz megjegyzéseket. Hosszasan tárgyalja, hogy szükség volt-e az erős és jól felszerelt császári seregeket Buda ostromával fárasztani. Lotharinigai Károly olyan sereggel vonult a város alá, amely pillanatnyilag a legerősebb volt. Elfoglalta Visegrád, Vácot és Pestet, valamint kiverte a törököt Felső-Magyarországról. Pest elvesztésével a törökök elvesztették az egyetlen dunai átkelőhelyüket. A herceg továbbmehetett volna, és az eszéki hídnál megütközhetett volna az oda érkező oszmánokkal. A herceg birtokában volt ekkor a Dunántúl északi része, kivéve Érsekújvárt. Vagy elfoglalhatta volna Egert, Nagyváradot, onnan Szolnokot és Szarvast. „Minden valószínűség szerint talán néhány hónapon belül kiűzhette volna a törököt Felső-Magyarországról és azután Thököly pártja is mellé állt volna, együtt az erdélyi fejedelemmel. Így a háború vagy mértékben folytatódott volna tovább és nem merült volna ki olyan elszomorítóan, mint Buda ostrománál.”²⁴ Bár elismeri, hogy Buda nagyon fontos átkelőhely, de a keresztények megszerezték Pestet, ami lehetővé tette, hogy éjszaka átkeljenek a folyón. Az előnyt tovább lehetne növelni, ha Magyarország többi nagy erősségét is elfoglalnak: Érsekújvárt, Egert, Kanizsát, Székesfehérvárt és Nagyváradot. Az eszéki híd megszerzése után pedig Buda is hamarosan magától a kezükbe került volna.

A kritika nem kerüli el a jezsuitákat, akiket az egészért hibáztat; túl nagy a befolyásuk a császári udvarban. „Ők (a jezsuiták) feláldoznak mindent rendjük érdekeinek, tudniillik ha a császár nagy hódítást visz véghez, az ő kegyelméből sok új kollégiumuk lesz és néhány új provinciájuk [...] és az, hogy ez tönkreteszi nagy francia pártfogójukat, aki ellen a császár győzedelmes erőit majd, nem érdekli őket. Ami érdekli őket, az a rendjük érdeke.”²⁵ A röplap írója a jezsuiták ármánykodásával hozza összefüggésbe a franciák távolmaradását.

Török oldalról vizsgálva a kérdést, a szultáni jelenlétre nagy szükség lett volna. „A szultán jelenléte megkövetelte volna a legjobb hadvezérek jelenlétét. A hadserege jobban felszerelt lett volna, ha ő maga szereli fel őket, nemcsak parancsolja azt. És őt magát jobban követték volna és jobban engedelmeskedtek volna, mivel büntetés és jutalmazás tekintetében az ő kezében van a legnagyobb hatalom.”²⁶

A röplap alapján összevethetjük, hogy bár Buda alá egy erős császári hadsereg érkezett, a magyarországi hadműveletek rosszul voltak előkészítve, az erődtítmény ellenállását alábecsülték, és Buda ostromán kívül más alternatív terv nem volt. Pedig török részről sem tettek meg mindent a magyar területek megtartására.

Érsekújvár bevétele

Az 1685-ös év nem csak Thököly és Schultz felvidéki küzdelemével telik, más hadszíntéren is érdekes fejlemények történtek. Lotharingai Károly hatalmas sereggel érkezik Magyarországra, ezúttal Érsekújvár a célpont. A császár csak nehezen tudta rávenni a Hadi Tanácsot, hogy ne küldje a sereget ismét Buda alá, hanem a háborút a török szárnyak felszámolásával folytassák. Érsekújvár elfoglalása a XVII. század végi törökellenes felszabadító háborúk egyik legjelentősebb várostroma volt. Az erődítmény az egyik legkorszerűbb és legjobban kiépített erődítménye között tartották számon, és a legújabb harcászati technikák szerint támadták. A császári seregek július 7-én érkeztek meg. A törökök, hogy tehermentesítsék Érsekújvárt, elfoglalták Esztergomot. Károly herceg főseregével ellenük vonul és a táti mezőn megveri őket, felmenti Esztergomot. Az Érsekújvárnál maradó sereg augusztus 19-én egy döntő rohammal beveszi az erődöt.²⁷ Az ostromról természetesen az angol sajtó is tudósít. Alig egy hónappal az ostrom után (1685. szeptember 15.) jelenik meg Londonban az „Egy beszámoló a császáriak eljárásáról a törökökkel szemben, Érsekújvár ostromának és bevételének pontos naplójával”.²⁸ Mr. Travestin, aki a császári hadsereg tagjaként jelen volt az ostromnál és leveleket küldött a királyságba, egészen augusztus 27-ig követte nyomon napról napra a magyarországi eseményeket.

A „Megjegyzések a magyarországi háborúról” is az ostromnak szenteli a negyedik fejezetet: „Lotharingia hercege hadjáratát Érsekújvár ostromával kezdi: 50–60 ezer jó emberből álló bátor hadsereggel, míg a helyőrségben kétezren voltak (a törökök). A helyet vadul védtek: egyik kirohanásuk alkalmával a herceg nagy vitézségről tett tanúbizonyságot, amikor megmentette csapatait a pusztulástól. Egy hónap múltán az ostromlottak rossz állapotban voltak. Ez idő alatt a szerdár nem sokkal több katonával, mint amennyi a keresztényeknek van, elfoglalta Esztergomot és Visegrádot. Hogy visszaszerezze ezeket a helyeket a herceg, a bajor választófejedelemmel és a hadsereg kétharmadával odament, a többieket hátrahagyta Caprara gróf parancsnoksága alatt, hogy folytassák az ostromot. A törökök, Visegrádot három nap alatt elfoglalva, Esztergom előtt gyülekeztek, megütköztek a herceg egész seregével és legyőzték őket. Valahogy visszavonultak Budára, átkeltek a hídon és azzal fenyegettek, hogy Érsekújvárra mennek és elfoglalják egy második csatával. De akkor megtudták, hogy bevették a várat, ahol mindenki letette a fegyvert, a kapitány és néhány tisztje megmenekült. [...] De mikor megtudták, hogy egy egész keresztény sereg közeledik, visszamentek a Dunán ugyanazon a hídon, lerombolva, majd elhagyva Vácot és Nógrádot.”²⁹

A „Megjegyzések a magyarországi háborúról” tudósít még más eseményekről is: Lesley gróf elfoglalja Eszéket és felégeti a hidat, Schnet rátámad Thökölyre és beveszi Eperjest, majd Kassa felé vonul. Mercy és Heusler visszaveszi Szolnokot és Szarvast és más helyeket, Thökölyt elfogja a váradi basa és Belgrádba viszi. Már csak Munkács vára maradt neki.

Mіндеzel párhuzamosan a velenceiek is támadnak, amiről a röplap szintén beszámol „Ezen a nyáron újra tengerre szálltak, még nagyobb erővel és megszálltak Moreát ahol bevették Coronet, Calamatát, és más helyeket. Többször megfutamtították a törököket és fellázították a keresztény görögöket ellenük.”³⁰

Az 1685-ös sikerek megeremtetették az alapokat egy újabb Buda elfoglalásáért indított akcióhoz. Az Oszmán Birodalom veszteségei az elmúlt három évben óriásiak voltak, de számolni kellett azzal, hogy mindent elkövetnek majd Buda megtartásáért.

Budavár visszavívása (1686)

1685. december elején XI. Ince kereszties hadjáratot hirdetett a török ellen, bullájában bűnbocsánatot ígért azoknak, akik személyesen vonulnak I. Lipót seregébe, vagy pénzt küldenek az ügy előmozdítására. A Habsburg-állam diplomatai pedig igyekeztek megnyerni a protestáns európai uralkodókat is. Nem volt könnyű dolguk.³¹

1685–86-ban a nemzetközi helyzet a békülésre ösztönzött, ami a török elleni háború elhúzódásához vezetett volna. Az 1684-ben kötött 20 évre szóló béke egyik félnek sem volt ínyére: XIV. Lajos birodalmi hódításait akarta folytatni és féltékenyen nézte, hogy Lipót európai tekintélye nőttön-nőtt, míg Lipót úgy vélte, hogy a béke elismerte XIV. Lajos hódításait nyugaton. A Habsburg udvarban ráadásul a spanyol párt (Eleonórával és Badeni Hermannal az élén) is arra akarta rávenni Lipótot, hogy a háborút a franciák ellen folytassa, és ha kell, hagyja elveszni Magyarországot. Szembe helyezkedett velük a háborús párt (Lotharingiai Károlyval az élén), aki az elmúlt évek katonai sikerével büszkélkedhetett. Véleménye szerint, először a törököt kell kiűzni Magyarországról, a török ellen biztos védőfalat kell emelni és akkor kel harcot indítani a franciák ellen.

Károly érvei mellett szólt az a tény, hogy a Porta jócskán meggyöngyült, és már ő maga kezdte a békét sürgetni. Többek közt e cél kitűzése érdekében fogták el Thökölyt is. A katonai kudarcokon kívül a birodalom belső helyzete is erre a lépésre sarkallta őket: a kincstár üres volt, a gazdaság hanyatlott, a Porta nem tudta fizetni a katonaságot, az pedig folyton lázadozott.

Lotharingiai Károly herceg törekvései találkoztak az egyház szándékaival. XI. Ince pápa pénzsegélyei nélkülözhetetlenek voltak Bécs számára. A háború folytatása egyedül a pápától függött, aki további anyagi támogatásról biztosította a császárt, ha a török kiűzését folytatja. Voltak azonban, akik nem bíztak sem a birodalom, sem a kereszténység összefogó erejében: ők voltak a protestáns német fejedelmek. Mégis megszavazták 1686. május 22-én a segélyt a törökellenes háborúra. Ez a franciaellenességüknek köszönhető: XIV. Lajos az ő területeik rovására folytatta terjeszkedő politikáját, és 1685-ben érvénytelenítette a nantes-i ediktumot, (ez mondta ki a hugenották üldözésének megszüntetését), ezért sok francia protestáns elhagyta Franciaországot és a német fejedelmeknél keresett menedéket. Így gyülekeztek a seregek az újabb törökellenes hadjáratra: Brandenburg, Szászország, Bajorország és a kisebb német fejedelmek csapatai. Külföldi önkéntesek: ifjú arisztokraták, hogy dicsőséget szerezzenek és hivatásos katonák, hogy szerencsét próbáljanak, és tapasztalatokkal gazdagodjanak, valamint az egyszerű emberek a pápa hívó szavára, Itáliából, Spanyolországból, Angliából, Franciaországból, Skóciából, Svédországból. Így került Buda alá a 16 éves Fitz-James úrfi is, II. Jakab természetes fia, aki apja keresésére félbehagyta párizsi tanulmányait, hogy Károly táborába szállhasson. Hősiiesen harcolt ezért apjától a Berwick hercege címet kapta jutalmul. A török elleni küzdelem hozzátartozott a katonai neveléshez. Jacob Richardsot az angol tüzéség főparancsnoka küldte, hogy tanuljon és kiképezze magát. Akármilyen indíttatásból is, de sokan jöttek, a had mintegy 80 ezer főre gyarapodott (ebből 15 ezer magyar).³²

1686. május 25-én Párkányban haditanácsot tartottak. Károly Buda visszavételét javasolta, ellenében Hermann badeni őrgróf, a Hadi Tanács vezetője Eger és Székesfehérvár megszerzését. Lipót Károly javaslatát fogadta el, így indult a sereg Buda alá. 1541 óta minden török háború célja a magyar királyi központ visszafoglalása volt. Az ország közepén álló vár ellenőrizte az országot átszelő legfontosabb utakat és a víziutakat is, amely engedhetetlen

volt a háború folytatásához. Amíg Buda török kézen van, addig nem lehet eredményes hadjáratot vívni a török ellen.³³

Magáról az ostromról megint csak számos kiadvány látott napvilágot, többek között a már említett Jacob Richards írása is: a „Napló Buda várának a császári seregek által való ostromáról és bevételéről”,³⁴ amely még ebben az évben jelent meg Londonban. Segítségével hűen nyomon lehet követni az eseményeket.

Buda alá elsőként a bajor csapatok érkeztek meg június 16-án, jöttükre a törökök kiűrtették Pestet, felégették a hajóhidat és bezárkóztak Buda várába. Június 18-án érkezett meg Lotharingiai Károly és a teljes császári sereg, körülzárták (délen II. Miksa Emánuel, északon a Lotharingiai Károly) a várat és megkezdődtek az előkészületek az ostromhoz (ágyuk felállítása, árokásás). Június 21-én elfognak egy várból menekülőt, aki számot ad a várban lévőkről: „Az jelentette, hogy Buda alá érkezésünk meglepő volt. A helyőrség még fele olyan erős sincs, mint amilyen akkor volt, mikor a keresztények 1684-ben ostromolták, akkor 15 ezren voltak, most hétezer vannak: háromezer janicsár, ezer lovas, ezer zsidó és 2000 lakos”.³⁵

Június 24-én újabb különös menekülteket fogtak el: „Megtudtuk, hogy néhány török nő hajóra szállt Budán, azzal a tervvel, hogy lehajózik Belgrádig, mire 400 huszárt küldtek utánuk két hajóval, akik visszahozták őket; ők voltak a basa családja, akiket elküldött Belgrádba kincsivel.”³⁶

Az ostromlók hosszas előkészítés munkáit (árokrendszer-kiépítése) ki-kirohanó török portyák lassították, végül hosszas tüzéségi előkészítés után július 13-án volt az első támadás, ami sikertelen volt. Richards szerint túl elhamarkodott volt az egész. Az önkéntesek pedig mindenféle katonai szabály nélkül rohantak előre, hogy egymáson dicsőségben túltegyenek, ezzel összezavarták a menetoszlopok rendjét, és veszélybe sodorták a katonákat.

Július 22-én „felrobbant az ellenség legfőbb fegyverraktára, amely a várfalhoz közel, a Pest felé néző oldalon állt. [...] A baleset következtében a fal nagy része leomlott. A Lotharingiai herceg néhány tábornokával átment a pesti oldalra, hogy megvizsgálja a kárt, amely elég nagyknak tűnt. Néhány embernek az volt a véleménye, hogy azonnal le kellene rohanni a várost azon a helyen, de sok nehézség lépett fel, mivel abból a távolságból nem tudtuk megállapítani, hogy a rés megközelíthető-e vagy sem, és az embereinket sem tehetjük az ottani ágyuk tüzének. Ezen az éjszakán egy szökevény jött a városból és jelentette, hogy a lőporraktár robbanása következtében 1500 embert veszítettek.”³⁷ Másnap Lotharingiai Károly levelet küldött a pasának, hogy adja meg magát szabad elvonulás fejében, de a ezt pasa visszautasította.

Július 27-én a Lotharingiai herceg általános rohamot rendelt el. Ez már sikeres volt: a támadók három irányból támadtak és mind délen, mind északon bejutottak a védművekbe, a réseiben foglalták el helyüket, így a várfalokról tudták támadni a második védelmi vonalat. Július 30-án a herceg újabb levelet küldött a várba, hogy adják meg magukat, de a válasz visszautasító volt. Ezután augusztus 3-án újabb általános rohamot indított, sikertelenül. Augusztus 1-én „Székesfehérvárra és Eszékre küldött lovasaink visszatértek és híreket hoztak a török közeledtéről” Augusztus 8-án már az ostromlók is láthatták a felmentő sereget a hegyek között. A két tábor augusztus 14-én ütközött meg: „(a herceg) 7 lovasezredet és néhány magyart rendelt Dunwalt tábornok, Taaffe és Palfie parancsnoksága alatt, hogy menjenek fel a hegyekbe és vegyék birtokukba a csúcsokat. [...] Azután a fővezér bizonytalannak tűnt abban, hogy megtámadja-e az ellenséget a hegyeken és teljes győzelmet arasson felettük, vagy visszatérjünk az árkaikba és folytassuk az ostromot. Úgy tűnt azonban, hogy a törökök visszavonulnak.”³⁸ A török több összetűzésre nem vállalkozott, még augusztus 20-án és 29-én próbált erősítést küldeni a várban lévőknél, sikertelenül. Közben az ostromlók is megfogyatkoztak, mintegy

40 ezer főre csökkentek, sok a sebesült köztük, és a katonák kimerültek. Úgy tűnt, Buda vára bevehetetlen, a folytatás pedig az ostromlók teljes pusztulásához vezetett. Richards tudósításában az augusztus 15–18 közötti időszak azzal telik, hogy várják az erdélyiek és Scherffenberg csapatait. Közben azonban dolgoztak az aknászok.

Szeptember 2-án került sor a döntő, a harmadik általános rohamra. A császáriaknak ezúttal sikerült bejutni a várba, nagy vérengzést rendezve, amerre jártak. Abdurrahman pasa, meghalt harc közben, a török helyőrség mellett számos budai polgár is meghalt: a támadók korra, nemre és nemzetiségi hovatartozás nélkül gyilkoltak. Sok budai lakos akkor esett el, mikor a lakóházát, vagyonát próbálta védeni a zsákmányra éhes katonák elől. A pusztulást tetézte, hogy tűzvész tört ki. Richards elég optimistán ítéli meg a helyzetet. „A megszárlás kisebb volt, mint vártuk, annak ellenére, hogy nőket és gyermekeket is megöltek a harc hevében, mégis többen kaptak kegyelmet, mint ami a németek kegyetlenkedéseitől elvárható, főleg olyan helyeken, amit rohammal vettek be.”

Roger L'Estrange kiadója is megjelentett egy kiadványt „*Buda városának, Magyarország fővárosának dicsőséges meghódításának történelmi leírása*”³⁹ címmel, alig egy hónappal az ostrom befejezése után. A röplap azzal kezdi, hogy feleleveníti a keresztények és a törökök eddigi küzdelmeit Bécsnél (1529 és 1683), szót ejt a Szent Ligáról és a Lotharingiai herceg 1684-es Buda ostromáról, valamint az 1685-ös érsekújvári diadalról. Felvázolja az 1686-os támadási alternatívákat is: 1. Székesfehérvár visszafoglalása (mert innen támadnak a törökök) és Eszék birtokba vétele (innen kapják az utánpótlást), 2. Eger és Munkács megszállása (hogy kiiktassák Thökölyt, és megtisztítsák Felső-Magyarországot), 3. kettéosztani a hadsereget. A Lotharingiai herceg serege Székesfehérvár, Schnetz serege Eszék ellen vonuljon. Tudjuk, hogy Lotharingiai herceg javaslatára Buda ellen vonultak. Ez a nyomtatvány is naplóként közli a történéseket május 20-tól szeptember 2-ig. Buda visszafoglalását azzal az epigrammával zárnám, amit e könyv végén találtam:

„O're conquer'd Turks the Victory to compleat,
The Christians thrice must Letter B repeat.
Firast Buda, Belgrade next, the thind Effort
Bysantium's Walls, the rest will be but sport.”

(A törökök legyőzésével pedig teljes lesz a diadal/A keresztények háromszor ismétlik meg a „B”-t/Buda, Belgrád visszavétele után/Bizánc már gyerekjáték lesz.)

A Buda ostromáról szóló kiadványok után sem időben, sem témában nem találtam több magyarokról szóló röpiratot eltekintve attól a néhány sajtóterméktől ebben a vonatkozásában. Ezt annak tudhatjuk be, hogy 1686 után a háború Magyarországon elhúzódott. Évente történtek ugyan események, de olyan nagyszabású akciók, mint egy várostrom, amely több hónapig elhúzódott, és nagyszerű összefoglaló munkát lehet megjelentetni, már nem jellemzők. A távolság nagy és a hírek gyorsan elvesztik aktualitásukat, ezért az egy-egy lapos újságok, tudósítások nem jellemzők. Ezek az események az éves, féléves összefoglalásokban kapnak helyet, amelyekre a Magyarországon kiadott művekben nem találtam utalást. Mik történtek a felszabadító háború kapcsán az országban, amelyeket ezek az összefoglalások megírhattak? A Budát felszabadító császári seregek kétfelé válva a menekülő nagyvezír nyo-

mába eredtek, és déli irányba vonulva számos török erősséget visszafoglaltak, így Pécsét és Szegedet is. Felszabadították a Dráva-Száva között a következő évben Lotharingiai Károly és Miksa Emánuel seregei. Eszékrol akarták kiűzni az oda magát elsáncoló nagyvezírt, akit kicsaltak északra, Nagyharsány felé, ahol nyílt csatában vereséget mértek rá. Ezzel megnyílt az út Nándorfehérvár, a Balkán kulcsa felé. 1688-ban Miksa Emánuel visszafoglalta Nándorfehérvárt. Ekkor Európa-szerte azt gondolták, hogy az elkövetkező egy-két év meghozza az oszmánok feletti győzelmet és már Konstantinápoly, sőt, a Szent Föld felszabadítását tervezték. Az 1688-as év azonban Magyarország számára tragikus fordulatot vett.⁴⁰

XIV. Lajos féltékenyen szemlélte a Habsburg sikereket, aminek következtében I. Lipót császár hatalma és tekintélye rendkívül megnőtt, majd a Balkán visszafoglalásának hírére nyugaton betört a Habsburg Birodalomba, megszegve ezzel az 1683-ban húsz évre kötött békét. A francia király 1688-ban lerohanta Pfalzt, I. Lipót apósának fejedelemségét. Az 1686-ban alakult augsburgi szövetséghez (I. Lipót, Spanyolország, Svédország, Hollandia, a bajor, a sváb, a frank fejedelemségek vettek részt benne) ekkor csatlakozott Anglia, Dánia és Savoya is, és Franciaországot teljes bekerítéssel fenyegették. Ám a francia flotta sorra aratta győzelmeit Hollandia és Anglia felett, és a szárazföldön is a franciák voltak fölényben. Végül 1697-ben sikerült csak XIV. Lajost békére kényszeríteni. I. Lipót tehetséges hadvezéreit, Lotharingiai Károlyt és Miksa Emánuelét átvezényelte a nyugati frontra. Magyarország számára ez azt jelentette, hogy a háború, amelyről mindenki úgy gondolta, gyorsan véget ér majd, még tíz évig elhúzódott. Ez az oka annak, hogy az angol sajtó hallgatott Magyarországról: figyelmüket az izgalmasabb nyugati front kötötte le.⁴¹

Míndeközben az Oszmán Birodalomban 1689-ben Köprülü Musztafa lett a nagyvezír és teljhatalmat kapva megkísérelte a katonai vereségeket belső konszolidációval kiküszöbölni. Megreformálta az adóügyeket és a hadsereget, megszilárdította az államhatalmat. Miután a belső viszonyokat rendezte, elérkezettnek látta az időt a támadásra. A franciák lekötötték a Habsburgokat a nyugati fronton, és ezt ki is használta 1690-ben. A sereg egyik része visszafoglalta Belgrádot, míg a másik, Thököly Imre parancsnoksága alatt benyomult Erdélybe és Zernyestnél győzedelmeskedett a császáriak és az erdélyiek felett. Thököly fejedelmévé választotta magát, egy hónap múlva azonban a Habsburg csapatok Türkenlouis, azaz Lajos badeni őrgrof vezetésével kiszorították Erdélyből. 1691-ben Szalánkeménél, a Duna és a Tisza összefolyásánál, a XVII. század legvéresebb csatájában verték meg a török seregeket, a nagyvezír, Köprülü Musztafa is a csatatéren maradt. Halála után azonnal a felszínre törtek az Oszmán Birodalomban a belső válság jelei. Új szultán került hatalomra II. Musztafa (1695-1703) személyében, aki szintén ki akarta használni Ausztria kétfrontos háborúját és ő maga vezetett hadjáratot Magyarországra. 1697-ben azonban véget ért a francia-Habsburg konfliktus és I. Lipót ismét a keleti frontra összpontosított. A keresztény koalíció főparancsnoka Savoyai Jenő lett, aki Zentánál, átkelés közben mért végzetes csapást a török seregekre. A Portának vissza kellett vonni a csapatait. A Birodalmon belül pedig újabb nyugtalanságok ütötték fel a fejüket: keresztény lázadások a Balkánon, függetlenségi törekvések Dél-Irakban. 1699-ben elfogadta a Szent Liga által ajánlott békefeltételeket, és megszületett a karlócai béke.⁴²

A XVII. század legvégén nyilvánvalóvá vált, hogy a török expanzió korszaka lejárt, a keresztény seregeket nem lehet kiűzni Magyarországról. A békeszerződés értelmében Temesköz kivételével az egész ország felszabadult, gyakorlatilag átkerült a Habsburg hatalmi szférába. Velence megszilárdította uralmát az Adrián, Lengyelország elnyerte Ukrajnát.⁴³

Hazánk nagy szerencséje, hogy megszületett a karlócai béke, mivel 21 hónappal később kihál a Habsburgok spanyol ága és megkezdődik a spanyol örökségért való küzdelem XIV. Lajos és I. Lipót között, s a küzdelem alatt aligha maradt volna I. Lipótnak katonája a török kiűzésére. A XVII. század második felében végre találkoztak a nemzetközi politikai-gazdasági érdekek és a török kiűzéséhez szükséges feltételek. A törökellenes keresztény koalíció a Szent Ligában ténylegesen realizálódott, hogy biztosítsák a hadjáráshoz szükséges pénzt és hadsereget. Magyarország, mint a küzdelmek hadszíntere fontos szerepet kapott a nemzetközi politikában is.

A propaganda, amely a reformáció és az ellenreformáció idejében alakult ki, tájékoztató és befolyásoló szerepét tovább növelte, és ebben az időszakban már jól működő gépezetté vált. A közvélemény figyelmét mindig az érdekes eseményekre irányították, és a XVII. század második felétől Magyarország bővelkedett az ilyenekben. A sajtó úgy segítette a törökellenes összefogás létrejöttét, hogy a figyelmet Magyarországra fordították.

Európa országai közül az angol sajtót vizsgáltuk meg, ahol élénk visszhangot kapott a Thököly-felkelés. A mozgalom megítélése korszakokra osztható. Az 1670-es évektől a magyarországi protestánsüldözés van előtérben, amely a felkelés közvetlen előzménye. 1681–82-ben tűnik fel Thököly, akinek hadvezéri képességeit dicsőítik. 1683 után fordul a kocka, és merőben negatív hőssé válik. A kuruc fejedelmet a közvélemény nem a rebellió miatt hibáztatja, hanem azért mert magát kereszténynak valló fejedelem léte a törökkel szövetségessé, és ezzel a kereszténység ellenségévé vált. 1685 után már a gyűlölt ellenségből egy szerencsétlen alak lett, mint a francia intrikák áldozata. A felszabadító háborúról az angol publicisztika 1686-ban számol be utoljára, Buda ostromával kapcsolatban. Ennek oka, hogy más izgalmas események történnek ezúttal a Habsburgok nyugati frontján s franciák kezdenek expanzióba. A magyarországi eseményeket meghatározzák a nemzetközi viszonyok: a franciák hegemoniára való törekvése az angolok európai hatalmi-erőegyensúly teremtése és a Habsburgok és a törökök békepolitikája.

IRODALOMJEGYZÉK

Források

- A True and Exact relation of the Imperial Expedition in Hungaria In the year 1684. (845.)
 Travestin. An Account of the Imperial proceedings against the Turks: With an exact Diary of the Siege of Newheusel and its Taking (898.)
 An Historical Description of the Glorious Conquest of the City of Buda, the Capital City of the Kingdom of Hungary (910.)
 Richards, Jacob. A journal of the Siege and Taking of Buda by the Imperial Army... Anno Dom. 1686 (944).
 Observation upon the Warre of Hungary (1023.)

Feldolgozások

- ANGYAL DÁVID: *Erdély politikai érintkezése Angliával. Századok* 1900. 309–325, 398–420, 495–508, 702–711, 873–904.
 BENCZÉDI LÁSZLÓ: *Akinek a sors vakot vetett. Thököly Imre 1686-ban. História* 1986/3–4.
 BENCZÉDI LÁSZLÓ: *Bécs és Isztambul között. Thököly Imre pályafutása. História* 1983/4. 3–7.

- BENCZÉDI LÁSZLÓ: *Rendi szervezkedés és kuruc mozgalom 1664–1685*. In Magyarország története 1525–1686. 3/2. kötet. Budapest, 1987.
- CSAPODI ZOLTÁN: A Thököly-felkelés visszhangja a Német-Római Birodalom területén. *Actas*, 1995/1. 140–162.
- DOMOKOS GYÖRGY: Várepítészet és ostromtechnika. Négy várostrom a török korából. *Rubicon*, 1995/5. 20.
- FEST SÁNDOR: Régi angol követelmények Thökölyről. *Századok*, 1912. 680–682.
- FIEDRICH ENDRE: *A Thököly-kor az egykorú piarista krónikában*. *Századok*, 1934. 591–610.
- G. ETÉNYI NÓRA: A 17. századi közvélemény formálás és propaganda Érsekújvár 1663-as ostromának tükrében. *Actas*, 1995/1. 95–127.
- GÖMÖRI GYÖRGY: Magyarok angol szemmel. *História*, 1987/1.
- HUBAY ILONA: *Magyar és magyar vonatkozású röplapok, újságlapok, röpiratok az Országos Széchényi Könyvtárban 1480–1718*. Budapest, 1948.
- Ifj. BARTA JÁNOS: *Budavár visszavétele*. Budapest, 1985, Kossuth Kiadó.
- KARÁCSON IMRE: *A Porta rendeletei Thökölynek az erdélyi fejedelemségre való beiktatásra*. *Századok* 1908. 914–918.
- KARL VOCELKA: Nyilvánosság és politika. Politikai propaganda II. Rudolf korában. *Rubicon*, 1992/8–9.
- KÁROLYI ÁRPÁD: *Buda és Pest visszavívása 1686-ban*. Átdolg. Wellmann Imre. Budapest, 1936, Budapest Székesfőváros.
- KÖPECZI BÉLA: „Magyarország a kereszténység ellensége”. A Thököly-felkelés az európai közvéleményben. Budapest, 1976, Akadémiai Kiadó.
- KÖPECZI BÉLA: *Európa magyarságképe*. *História* 1986/3–4.
- KÖPECZI BÉLA: *Függetlenség és haladás*. Thököly valláspolitikája és a nemzetközi közvélemény. Budapest.
- KROPF LAJOS: *Az angol Thökölisták*. *Századok* 1906. 137–143.
- LUKÁCS ZS. TIBOR: *A propaganda és közvélemény kutathatósága a történettudományban*. *Actas* 1995/1. 171–176.
- MATÚZ JÓZSEF: *Az Oszmán Birodalom története*. Budapest, 1986.
- NAGY LÁSZLÓ: *A török világ végnapjai Magyarországon*. Budapest, 1986, Zrínyi Kiadó.
- NAGY LÁSZLÓ: *Thököly Imre 1657–1705*. In Nagy Képes Millenniumi Arcképcsarnok. Budapest, 1999, Rubicon–Aquila.
- PACH ZSIGMOND: A Szent Liga létrejöttének világgazdasági indítékai. *História*, 1987/2. 32–33.
- R. VÁRKONYI ÁGNES: Alternatívák az ország egyesítésére a török kiűzése korában. *Rubicon*, 1996/3. Melléklet VIII–XII.
- R. VÁRKONYI ÁGNES: *Török világ és a magyar külpolitika*. Budapest, 1975, Magvető.
- SZAKÁLY FERENC: *Virágkor és hanyatlás 1440–1711*. Magyarok Európában II. Budapest, 1990.
- SZILÁGYI DÁVID: Absolon külföldi követségei 1677–81 között. *Századok*, 1883. 32–49.

JEGYZETEK

- ¹ MATÚZ JÓZSEF: *Az Oszmán Birodalom története*. Budapest, 1986. (A továbbiakban: Matúz) 147.
- ² Matúz: i. m. 147–148.
- ³ HECKENAST GUSZTÁV: A császár. *História*, 1986/3–4.
- ⁴ NAGY LÁSZLÓ: *A török világ végnapjai Magyarországon*. Budapest, 1986. 121–128.

- ⁵ HUBAY ILONA: *Magyar és magyar vonatkozású röplapok, újságlapok, röpiratok az Országos Széchényi Könyvtárban 1480–1718*. Budapest, 1948. (A továbbiakban: Hubay) 1028.
- ⁶ Uo.
- ⁷ Uo.
- ⁸ PACH ZSIGMOND: *A Szent Liga létrejöttének világgazdasági indítékai*. História, 1987/2. 32–33.
- ⁹ Uo.
- ¹⁰ A True and Exact Relation of the Imperial Expedition in Hungaria in the Year 1684 London: Printed for R. Taylor near Stationer-Hall 1685. Hubay, 845.
- ¹¹ Hubay, 845.
- ¹² Uo.
- ¹³ Uo.
- ¹⁴ Uo.
- ¹⁵ Uo.
- ¹⁶ Uo.
- ¹⁷ Uo.
- ¹⁸ Uo.
- ¹⁹ Uo.
- ²⁰ Uo.
- ²¹ Uo.
- ²² Hubay: i. m. 1028.
- ²³ IFJ. BARTA JÁNOS: *Budavár visszavétele*. Budapest, 1985. 82–87.
- ²⁴ Hubay: i. m. 1028.
- ²⁵ Uo.
- ²⁶ Uo.
- ²⁷ DOMONKOS GYÖRGY: Várépítészet és ostromtechnika. 4 várostrom a török korból. *Rubicon*, 1995/5. 20.
- ²⁸ An account of the imperial proceedings against the turks: with an exact diary of the siege of Newheusel, and its taking. This may be printed Sept. 15. 1685 R.L.S., London. Hubay, 898.
- ²⁹ Hubay: i. m. 1028.
- ³⁰ Uo.
- ³¹ Barta: i. m. 93–98.
- ³² Barta: i. m. 100–101.
- ³³ Barta: i. m. 101.
- ³⁴ A journal of the Siege and Taking of Buda by the Imperial Army 1686. By Jacob Richards.
- ³⁵ Hubay: i. m. 994.
- ³⁶ Uo.
- ³⁷ Uo.
- ³⁸ Uo.
- ³⁹ An Historical Description of the glorious conquest of the city of Buda, the capital city of Hungary Licensed, october 1st. 1686., London. R. L. 'Estrange. Hubay, 910.
- ⁴⁰ Szakály: i. m. 290–292.
- ⁴¹ Szakály: i. m. 255–258.
- ⁴² Matuz: i. m. 147–152.
- ⁴³ Matuz: i. m. 151.

NÓTÁRI TAMÁS

Az univerzum képe Aethicus Ister *Cosmographiájában*

Az Aethicus Ister neve alatt ránk hagyományozott, *Cosmographia* című mű bevezető mondata azt állítja a műről, hogy az nem más, mint az isztriai filozófus, Aethicus görög nyelvű munkájának Hieronymus által készített, latin nyelvű, rövidített kivonata.¹ A szakirodalom váltakozva hol elfogadta e kijelentés hitelességét, hol az egész opust a *Schwindelliteratur* kategóriájába sorolta, ám Heinz Löwe mindmáig mérföldkőnek számító tanulmánya előtt nem keresett, s így természetesen nem is talált feleletet azon kérdésre, hogy a szerző homályos eszméi és ábrázolásmódja, valamint olykor erősen a groteszkbe hajló, élénk fantáziája mögött valamiféle célt, a *Cosmographia* megírására szóló *occasiót* találjon.² Löwe e koncepciója, amely szerint a mű szerzője nem volt más, mint Virgil, Salzburg ír származású püspöke (749–784),³ a szakirodalomban egyfelől helyeslő és jóváhagyó, másfelől elutasító fogadattásra talált,⁴ s ugyan a *Cosmographia* legutóbbi (mérvadó) kiadását elkészítő Otto Prinz is elvetette,⁵ ám sem teljességgel meggyőzően cáfolni, sem plauzibilisebb magyarázattal helyettesíteni nem tudta. Írásunkban először a *Cosmographia* teremtés- és univerzumkoncepcióját kíséreljük meg vázolni, különös tekintettel annak lehetséges író forrásaira (I.), majd ennek fényében megvizsgáljuk, hogy a mű keletkezési idejét, helyét és a szerző személyét, valamint az opus megírasi célját tekintve a löwei gondolatmenet mennyiben tekinthető helytállónak. (II.)

I. Az aethicus isteri *Cosmographia* keletkezésének idejét a VIII. század második felére tehetjük, tartalma is e korszak kozmográfiai eszmerendszerével mutat rokonságot. Olybá tűnik: a szerző erősen küzd azért, hogy saját megszokott, a korong alakú Földről szóló és a korabeli irodalom, valamint a klasszikus szerzők a Földet gömbként meghatározó véleményét összeegyeztesse.⁶ Ennek kapcsán azt állítja, hogy a filozófusok csodálatosan éles elméjű tanításából olyan gondolatokat szűrt le, amelyeket a keresztény tanítással összhangba képes hozni;⁷ megjegyzendő, hogy éppen e kompilációs tendenciát jól kifejezi szerkesztésmódjának gyakori zavarossága és stílusának homályossága. Nagy valószínűséggel megállapítható, hogy a *Cosmographia* földrajzi anyaga nagyrészt Melától, Plinius maiortól és Solinustól származik, azonban ezen auctorok tudását a szerző nem közvetlenül, hanem leginkább Isidorus Hispalensis – Aethicus Ister legfőbb forrása – közvetítésével használta fel, amint ezt a szóhasználat is jelzi.⁸

A *Cosmographia* a korábbi, hasonló jellegű művek példáját követve kozmológiai leírással kezdődik, ám keresztény írás lévén a fizikailag is megtapasztalható univerzum rövid leírása helyett a bevezető rész kétharmadát a vallásos világkép számára kiemelkedő fontosságú tárgynak, az ördög teremtésének szenteli. A teremtéstörténet elbeszélése Augustinus *Hibernicus De mirabilibus sacrae scripturae* című művében vázolthoz⁹ hasonló – Augustinustól kölcsönzött¹⁰ – képet megjelenítő leírással kezdődik: a teremtésre ennek megfelelően két lépcsőben került sor, vagyis Isten először az alaktalan anyagot teremtette meg a semmiből, majd ezt

követően hozta létre az egyes teremtményeket.¹¹ Míg az alakatlan anyag Augustinus számára nem jelentett fizikai valóságot, a *De mirabilibus sacrae scripturae* szerzője szerint Isten a hat nap alatt egy fizikailag érzékelhető, ám meglehetősen homályosan körülírható – talán a görög mitológiából ismert *khaosz*hoz hasonló – entitást hozott létre.¹² A patrisztikában általánosan elterjedt azon – többek között Basiliusnál és Ambrosiusnál is megtalálható – vélekedés, hogy a minden materiális létező alapjául szolgáló őanyag a négy őelem keverékéből állott.¹³ Aethicus Ister azonban nem veszi át a négy őelemről szóló tanítást, hanem Augustinus gondolatát követi, amely szerint a szellemi létezők, vagyis az angyalok és az ördög lényege is eredetileg e masszában foglaltatott benne,¹⁴ s találgatásokba bocsátkozik a különféle lények megjelenéséről e masszában, amelyet ugyanakkor kezdetről fogva a körülhatároltnak és a későbbi égbolt által egy adott térre korlátozottnak tételez fel.¹⁵ A Paradicsomot és az angyalok kilenc karát Isten e massa legfelsőbb,¹⁶ a poklot és annak lakóit pedig a legalsóbb részből teremtette.¹⁷ Aethicus Ister kiemeli Isten előrelátását, amely a teremtést kezdetről fogva úgy alakította, hogy a jók számára a jutalom, a gonoszak számára pedig a büntetés helye biztosított legyen¹⁸ – e gondolat a *De mirabilibus sacrae scripturae*-ben is megtalálható.¹⁹ A *De ordine creaturarum* című mű a poklot reális helynek fogja fel, s alkalmazza rá az égtájak szerinti felosztást, amit a földi világra és a mennyboltra is.²⁰

A *Cosmographia* leírása szerint e massa már magába foglalta a Földet, lakóit és a fölötté elhelyezkedő levegőréteget,²¹ ám leginkább egy puha, szurokszerű anyagból állott, amiből majd a tenger és annak élőlényei fejlődtek ki,²² az ég és az égitegek pedig mintegy átlátszó masszaként azon részek felett helyezkedett el, amelyből utóbb a szárazföld és a tenger kialakult, s már valamiféle hártya akkor is gondoskodott arról, hogy hat felső ég lakói az alsó világ lakói előtt láthatatlanok maradjanak.²³ A *Hesperica Famina* hasonlóképpen szót ejt az égboltról, amely az angyalokat védi, ugyanakkor nem tesz említést az ég feletti vizekről;²⁴ ha a *Cosmographia* is említene az ég feletti, illetve felső vizeket – amelyeket maga a Genézis is megnevez²⁵ –, úgy ezt a firmamentum leírása kapcsán kellene megtennie. (A firmamentum megnevezés csak a legfelsőbb, legszilárdabb és mozdíthatatlan egekre vonatkozik, ahonnan a bűnbeesés után már senki sem bukott alá.²⁶) A felső vizek említés nélkül hagyása igencsak meglepő egy keresztény szemléletű kozmográfiában, annál is inkább, mivel a *De mirabilibus sacrae scripturae* és a *De ordine creaturarum* nagy figyelmet szentelt e kérdésnek.²⁷ A VII. századi *De ordine creaturarum* ellentmondása, hogy hallgat a tűz fent elhelyezkedő zónájáról, noha az általános vélekedés szerint a tűz fölfelé tör, s ott találja meg saját helyét. Hasonlóra következtethetni a *Cosmographia* azon megjegyzéséből, miszerint a démonok felülről, a kénből hullottak alá,²⁸ s Augustinus Hibernicus okfejtéséből is, amely szerint a tűz azért szállhatott alá, s pusztíthatta el Szodomát és Gomorrát,²⁹ mert a kén súlya teszi lehetővé, hogy a tűz természetével ellentétes irányba mozoghasson – mindez egy felső kénréteg létét engedi valószínűsíteni, ám erről a gondolatosság hézagmentességére nem törekvő szerzők expressis verbis nem tesznek említést.³⁰ Miután a szerző megismétli, hogy az univerzum minden alkotórésze a már említett formátlan masszában benne foglaltatott,³¹ felteszi a kérdést, hogy e masszából Isten először melyik teremtményét alkotta meg, majd kérdésére – Isidorust követve³² – azon választ adja, miszerint első és egyúttal legmagasabb rangú teremtményként Isten az ördögöt hozta létre, ám az azonnal fel is lázadt teremtője ellen,³³ s helye a mennyország legmagasabb pontján bukása óta üres, és Isten szentjeinek van fenntartva.³⁴

Aethicus Ister a *Cosmographia* első könyvének harmadik harmadában írja le fizikailag is érzékelhető világot, ám bizonyos – lényeges – elemeket elszórva ismerteti a mű különböző

részeiben. Röviden áttekintve a következőkben foglalhatók össze az aethicus univerzum elemei: a Föld lapos, egy szakadékszerű mélység felett terül el, és az óceán öleli körül; az univerzumot felülről a hét égbolt határolja, amelyek közül a legalsón található a csillagok, a Nap és a Hold, az e felett elhelyezkedő hat eget pedig az angyalok és a szentek lakják. A Föld széle Aethicus szerint nagy valószínűséggel összeér a buraként ráboruló éggel, s e kapcsolódási pontról erednek a szelek.³⁵ A *Cosmographia* eredeti és – amint a szerző maga is elismeri – bizonyos pontokon megkérdőjelezhető feleletet kínál az ég formájának és anyagának kérdésére.³⁶ Az éter az ég déli részén ragyog a legfényesebben, hiszen a Nap akkor halad el az ég két kapuja között – Aethicus Ister e magyarázatában átveszi Isidorus „*merum enim purum*” *meridies*-etimológiáját, s az ég kapuit *merocleas*nak nevezi.³⁷ Az ég alakjáról elmélkedve Aethicus *quasi biceps formáról* beszél, ami egyfelől akár az ég félgömbjének legmagasabb pontjaira is utalhat, másfelől azonban valószínűbb, hogy Isidorusnak a keleti égtájról mint a világ tetejéről szóló okfejtéséből származik.³⁸ A Nap, miközben égi pályáját megfutja, az erőfeszítéstől túlhevül, így lenyugodván meg kell mártóznia az óceánban³⁹ – e gondolatot nagy valószínűséggel szintén Isidorustól vette át a szerző.⁴⁰ Az ég keleti kapujának vidékét Aethicus Ister lakhatatlannak tartja, hiszen innen elviselhetetlen forróság áramlik ki, amikor a Nap tűzgömbként tör elő az égből, mintegy a hegycsúcson kitörő vulkánként⁴¹ – ez akadályozza meg utazása során a szerzőt abban, hogy az Édent elérje, amely a világ keleti szélén⁴² található.⁴³ A Napról írva Aethicus Ister rendszeresen a *mensa solis* kifejezést használja,⁴⁴ amely egyfelől vonatkozhat az általa bejárt pályára, másfelől pedig arra, hogy a szerző lapos korongnak képzelte ezen égitestet.⁴⁵ A *mensa solis* kifejezés az Aethicus Ister előtti asztrológiai terminológiában alig mutatható ki, ő maga e megnevezést a Nap központi helyzetével s a többi égitest alárendelt helyzetével indokolja,⁴⁶ amit egy Hieronymustól átvett,⁴⁷ ám szabadon átfogalmazott és átértelmezett szöveghehellyel támaszt alá.⁴⁸ A Nap éjjeli útjáról – amiről Augustinus Hibernicus beismeri, hogy semmit sem tud⁴⁹ – Aethicus Ister igen határozott nézeteket fogalmaz meg. Szerinte a Nap egyenes úton az ég közepe fel halad arcát dél felé fordítva, miután pedig lenyugodván megmártózott az óceánban,⁵⁰ felette sűrű fellegként az éghez és a vizekhez közel, a déli vidékeket megkerülve jut vissza arra a helyre, ahonnan majd felkel.⁵¹ Az ég és az óceán határán éjjel keletre visszatérő Nap eszméje a keresztény gondolkodásban sem újszerű, Aethicus annyiban fogalmaz meg a korábbi – általa csak összefoglalóan megnevezett – filozófusokhoz képest újat, hogy míg a Szentírásból a Nap észak felé vett éjjeli útjára lehet következtetni,⁵² addig ő a déli pálya mellett foglal állást.⁵³

A Holddal foglalkozó fejezetet különösen zavarossá teszi az univerzum gömbalakjáról szóló, a szerző gondolkodásába valamilyen módon belejátszó vélekedés: a terminológia ugyanis a Föld körül gömb alakú pályát befutó Holdról és Napról kialakult nézetrendszer tükrözi, amit Aethicus megpróbál a földkorong és a valahogyan állandóan fölötte elhelyezkedő égitestek viszonylatára adaptálni.⁵⁴ Azon, Isidorusnál is megfogalmazott álláspontot, hogy a Hold közelebb van a Földhöz, mint a Nap,⁵⁵ Aethicus Ister azzal egészíti ki, hogy napközben a Hold és a csillagok az égnek egy, a Nap alatti rétegben elhelyezkedő, sűrű és sötét részében vannak, ami követi a Nap mozgását, a Hold pedig éjjel a Nap által kibocsátott, és általa felvett fényt adja csak vissza.⁵⁶ A Hold változását e sűrű és sötét pályán történő fordulása eredményezi, s harmincnaponként teljesen elfordul a Naptól, és teljes sötétségbe borul.⁵⁷ E két utóbbi vélekedés rokonságot mutat az Isidorus által megfogalmazottakkal.⁵⁸

A *Cosmographia*-ban bizonyos pontokon fel-felbukkan a Föld gömbalakjára utaló terminológia, ám a szerző alapvetően mégis a lapos földkorong gondolatát teszi magáévá.⁵⁹ A

gömb alakú Föld eszméje hallik át a *cardines* kifejezésben is, ami eredetileg az északi és a déli pólust volt hivatott jelölni, amelyek tengelyén a Föld forog;⁶⁰ ezzel szemben Aethicus Ister a *cardines* szóval a világ északi és déli régióit jelöli, amelyekről feltételezi, hogy az ott fújó szeleknek és az egyéb légköri jelenségeknek köszönhetően nagyobb erővel bírnak.⁶¹ Aethicus a Föld északi részét a Nap hátoldalának nevezi, ahol nagyon erős szelek fújnak;⁶² e nézet nagy valószínűséggel Isiordusnak a világ két arcáról szóló tanításával hozható kapcsolatba.⁶³ A Föld szélén elterülő vidékek lakatlanok: északon az erős szelek és a napsütés hiánya, délen pedig az arrafelé lakó szörnyű állatok és a szigetek kis mérete miatt. A Föld széléről eredő szelek igen jelentős szerepet játszanak az aethicus világból: ezek felelősek a vulkánokért, a folyók folyásáért és az árapály jelenségéért.⁶⁴ Aethicus számára az óceán nem egyéb, mint a nagy, szakadékszerű mélység egyfajta leágazása,⁶⁵ s az óceán és a mélység közti kapcsolatból kiindulva ad hírt a mű Nagy Sándor azon – még a szerző számára is hihetetlen – vállalkozásáról, miszerint a hadvezér egy tengeralattjáróval leszállott a tenger fenekére.⁶⁶ Arról ugyanakkor a szerző nem ad pontos tájékoztatást, hogy a mélység és az óceán milyen módon kapcsolódnak egymáshoz.⁶⁷ A mélység és az óceán azonban tüzet és villámokat rejt magában,⁶⁸ s ezek természetesen időnként – talán a szelek hatására – nagy robajjal kitörnek.⁶⁹ A mélység és az óceán kapcsolatát bizonyítja a szerző szerint a Kaszpi-tenger Cimera-hegyi vulkánjának kitörése, ahol a lávafolyamban halak is úsznak.⁷⁰ Aethicus szerint a Föld különböző pontjai bonyolult csatornarendszerrel kapcsolódnak össze, s mivel a szelek a Földet állandóan mozgásban tartják,⁷¹ e csatornákat vízzel töltik meg, amelyekből a felszínen folyók törnek elő; a folyók vize azért édes, nem pedig sós – miként a tengereké –, mert a földfelszínre törő víz a kövekkel és a talajjal kapcsolatba kerülve elveszíti sótartalmát.⁷² A tengerek vize tehát nem csupán három kontinensre (Európára, Ázsiára és Afrikára) osztja a Földet, hanem mintegy szivacsként át is lyukasztja.⁷³ Hasonlóképpen a szivacs példájával él a szerző akkor is, amikor azt kívánja megmagyarázni, hogy a föld hogyan képes az eső és a tenger vizét magába fogadni, majd folyók alakjában – a szelek segítségével – magából kipréselni.⁷⁴

II. A szakirodalom immáron egységesen kizárja a szerző által említett, Hieronymus által elvégzett fordítás, illetve valamilyen görög előkép felhasználásának lehetőségét, s a mű grécizáló jellegét annak tudja be, hogy a szerző a munka megírása során gyakran forgathatta a latin–görög szótárt, hogy nyelvismeretével kérkedve adjon tudományosabb jelleget írásának – e szokás mellesleg nem volt idegen a kora középkori (kiváltképp ír származású) auctoroktól.⁷⁵ Az Aethicus által használt *glossariumok* meghatározása lehetővé teszi, hogy a mű keletkezését teljes egyértelműséggel a VIII. századba helyezzük, a műben kimutatható legkésőbbi forrás, az ún. *Continuationes Fredegarii* kora alapján pedig a megírás terminus post quemjeként 768-at adhatjuk meg.⁷⁶ A *Cosmographia* keletkezésének terminus ante quemjét az alapján kísérelhetjük meg meghatározni, hogy a mű legkorábbi másolata Arbeo püspök (764–783) korában, Freisingban keletkezett. A freisingi másolat alapjául egy inzuláris hatást mutató kézirat szolgálhatott, mivel a másoló nem minden betűformát és rövidítést tudott feloldani, s ennek megfelelően a későbbi másolatokban is több, hasonló okokból keletkezett hibát találhatni. Ki kell emelni ugyanakkor, hogy az Arbeo korában keletkezett egyéb freisingi másolatok nem mutatnak inzuláris jelleget, vagyis kizárható, hogy az inzuláris jegyek a másolás folyamata során kerültek volna a műbe; sokkal inkább vélelmezhető, hogy azok már az eredeti kéziratban is megtalálhatók voltak – tekintettel a szerző (utóbb taglalandó) ír

származására.⁷⁷ A már említett *glossarium*használat további lehetőségként veti fel a kérdést, hogy Arbeo, Freising püspöke milyen kapcsolatba hozható a *Cosmographiá*val, ugyanis *Vita Corbiniani* és *Vita Haimbrammi* című műveinek megírása során az Aethicus által is forgatott *glossarium*ok némelyikét is igénybe vette. Nyelvi és stiláris szempontból számos hasonlóság mutatható ki a *Cosmographia* és Arbeo munkái között, így például az *activum* és a *passivum* bizonytalan alkalmazásában, a ragozás és általában a szóvégek pontatlanságaiban, a ritka, nagy valószínűséggel szótárakból összekeresett, a szöveg túldíszítettségét szolgáló kifejezések használatában, valamint a VII. századi dél-galliai, meglehetősen megbízhatatlan, homályos és számos hamis adatot hagyományozó grammatikus, Virgilius Maro auktoritásként történő felhasználásában. Ugyanakkor épp a szóhasználat utal arra, hogy Arbeo a *Cosmographiá*t elsősorban mint lexikális és stiláris forrást használta fel, s hogy semmiképpen sem lehetett ő maga e mű szerzője, tekintettel arra, hogy sem az általa írott két életrajz nem tartalmaz hangúlyosan földrajzi és csillagászati momentumokat, sem pedig a működése idején Freisingban lemásolt művek között nem találhatunk elsődlegesen e tárgykört exponáló munkákat. Továbbá Arbeo latinsága számos merowing-kori vulgarizmust és az itáliai nyelvhasználatból származó elemet mutat, míg Aethicus Ister feletti egyedi nyelvhasználatával nélkülözi a beszélt latinság vulgarizmusait, ezzel szemben azonban az ír ortográfia sajátosságai nagy mértékben megtalálhatók nála.⁷⁸ A kézirat hagyomány azon eleme, miszerint a mű legkorábbi másolata Freisingban keletkezett, méghozzá Arbeo idején, valamint az Arbeo műveivel kimutatható átfedések arra engednek következtetni, hogy a mű eredetije Freisingtól nem messze keletkezhetett.⁷⁹ A szerző ír származása mellett szól a leginkább az ír auctorok körében nagy népszerűsége szerzett tevő VII. századi grammatikus, Virgilius Maro stiláris jellegzetességeinek átvétele, valamint a *Hisperica famina* című – ír kolostori iskolai dolgozatokat összegyűjtő –, nagy valószínűséggel a VI. század második felében keletkezett művel kimutatható, a neologizmusok, a grécizmusok és az alliteráció használatában, valamint a hibás szintaxis alkalmazásában megmutatkozó átfedések. Szintén az auctor ír származását engedi vélelmezni azon tény, hogy a *Cosmographia* számos passzusából világosan kiderül, hogy a szerző ismerte Augustinus Hibernicus *De mirabilibus sacrae scripturae* című, a VII. század első felében írott munkáját. Mindezek alapján tehát nagy valószínűséggel megállapítható, hogy az aethicus isteri *Cosmographia* valamikor 768 után, a VIII. század utolsó harmadában, Bajorországban, egy ír származású szerző műveként született meg.⁸⁰

Érdemes röviden áttekinteni, hogy maga a *Cosmographia* mit árul el az Aethicus álneve alatt rejtőzködő szerzőről. A mű utolsó mondatában a következő hangzik el a szerzőről: „*natione scythica nobile prosapia parentum*”.⁸¹ E kijelentés értelmezéséhez a *Historia Brittonum* Nennius-féle átdolgozásának egyik fejezetcímében ez olvasható: „*Qua aetate Britones venerunt ad Britanniam, et qua Scythae, id est Scotti, qui nunc dicuntur Hibernenses, ad Hiberniam*”.⁸² Ez alapján feltárható Aethicus szkíta eredetének rejtélye, ami nem takar egyebet, mint az ír származást.⁸³ Az Aethicus nevet egyfelől felfoghatjuk az óír Etich név latinizált alakjának, másfelől azonban az eredet megjelölésére is utalhat. Az ír forrásokban gyakorta olvashatjuk a következő helymeghatározást: „*Ethica insula sive terra*”, ami nem más, mint a híres ionai kolostor Tiree nevű, Skócia nyugati partján fekvő szigete. A Tiree név az ír Tir etha, vagyis gabonatermő vidék kifejezésből vezethető le, Aethicus tehát Heth, az Ethica insula lakója lehetett. (A *Codex Sangallensis* „*Ethicon proprium*” glosszája utalhat akár a szerző önálló, saját útját járó szellemiségére, amit a szerző *glossarium*használatával is alátámasztani látszik – ugyanakkor ezen interpretáció az eredet megjelöléséhez képest másodlagosnak tekinthető. További

értelmezési síkként fogható fel az asszociációs lehetőség az *ethica philosophiára*, vagyis azon bölcselekről – *ethici* – munkásságára, akik az erkölcs kérdéseit taglalják;⁸⁴ s némi ironizáló utalást is rejthet magában az Aethicus név, tekintettel arra, hogy az ír nyelvben az *aithch* szó *hazugot* jelent, s a mű maga is – amint utóbb látni fogjuk – számos tudatos ferdtitést tartalmaz.⁸⁵) A szkíta, tehát ír származású Aethicus az Ister vidékén, vagyis Isztriában élt. A *Cosmographia* Isztriáról szóló leírása azonban – amint ez már Hillkowitznak is feltűnt – nem feleltethető meg Itália általunk Isztriaként ismert vidékének, ám amennyiben az aethicusi Isztriát a Histerrel, vagyis a Dunával hozzuk kapcsolatba, úgy a műbeli elbeszélés már a realitáshoz közelebb álló képet mutat.⁸⁶ Isztria Duna-menti lokalizálása nem egyedi a *Cosmographiában*, Pisai Guido 1119-ből származó kompilációja Karantánia mellé, az Alpoktól északra helyezte el Isztriát, Lambert térképe pedig, amelyen a Danubius a Hyster mellékfolyójaként szerepel, Bajorország, Szászország és Alemannia között határozta meg Isztria helyét.⁸⁷ Ezek alapján leszűrhetjük, hogy – amint a késő császárkorban az Ister nevet olykor, ám korántsem egységesen a Duna felső szakaszának megjelölésére használták – (H)Isztriát a Duna felső folyásához lokalizálták.⁸⁸ Ezek mellett a wessobrunni imádság szövegét tartalmazó, a IX. század elejéről származó augsburgi kódex tartalmaz bizonyos földrajzi tárgyú bejegyzéseket, amelyek az Istert a Dunával, Is(z)triát pedig Bajorországgal azonosítják.⁸⁹ Megállapítjuk tehát, hogy – különös tekintettel a kézirati hagyományra, mivel a *Cosmographia* keletkezési helyeként Bajorországot vélelmezhetünk – a szkíta, azaz ír származású Aethicus a Felső-Duna vidékén, Bajorországban élt, és alkotta meg valamivel 768 után *Cosmographia* című művét.⁹⁰

Míndezek alapján a szerző nem lehetett más, mint Virgil, aki legkésőbb 745 végén vagy 746 elején jött Quierzyből Bajorországba,⁹¹ ezt megelőzően pedig két évet a maior domus, III. Pippin udvarában töltött, s az ő nevében indult útnak Bajorország hercegéhez, Odilóhoz,⁹² amiből következik, hogy Virgil már 743 végén, illetve 744 elején, Odilo frank alávetése idején Quierzybe érkezhett.⁹³ Püspökké szentelésének időpontját az egymásnak ellentmondó források összevető elemzése alapján – Herwig Wolfram a közelmúltban megfogalmazott tézisével egyetértve – 749. június 15-ére tehetjük.⁹⁴ Így válnak érthetővé a *Cosmographia* és Arbeo művei közötti nyelvi és stílusi átfedések: a *Vita Corbiniani* előszavában Arbeo köszönetet mond irodalmi példaképének, Virgilnek, akinek műveit elolvasásra és kijavításra elküldte,⁹⁵ Virgil pedig nagy valószínűséggel – anélkül, hogy szerzőségét felfedte volna – példaértékű munkaként a *Cosmographiát* küldte el a freisingi püspöknek.⁹⁶ Virgil jellegzetesen ír szellemi habitusához nagyszerűen illett a görög nyelv – olykor nem is túlságosan elmélyedt *eruditió*n nyugvó, hanem inkább ékítménykénti – használata; a görög nyelv iránti, Virgilhez hasonló elkötelezettsége miatt latinizálhatták a források ír kísérője, a vándorpüspök Dubdá-Cích nevét Dobdagraecusként.⁹⁷ Virgil ír kapcsolatai, illetve kötődése ír hazájához nem szakadtak meg akkor sem, amikor már Salzburg püspökeként asszimilálódott a bajorországi viszonyokhoz, ugyanis röviddel halála előtt, 784 nyarán Virgil Iona kolostorának apátjait felvétette a *Libera confraternitatum*ba, hogy azt követően értük is rendszeresen imádkozzanak a salzburgi Szent Péter-kolostorban.⁹⁸ A Tíree (Tir etha) szigetén fekvő Ionával fenntartott kapcsolat amellettszól, hogy az Aethicus álnév választása saját származásának rejtjelezhető felfedéséül szolgált.⁹⁹ A *Cosmographia* meglehetősen negatív – e népet állati vadsággal és ostobasággal felruházó – állásfoglalása a szászokkal szemben, akik Aethicus szerint az írekkel azonos szigetről származnak,¹⁰⁰ érthetőbbé válik, ha egyfelől a szerző ír nemzeti elfogultságát is tekintetbe vesszük az angolszászokkal szemben, ám ha másfelől nem hagyjuk figyelmen kívül Virgil összetűzését a szász nemzetiségű Bonifáccal, úgy a szászokkal szembeni általánosító

ellenézésre az auctor személyes tapasztalatai is magyarázatul szolgálhatnak.¹⁰¹

A mű megírásának indoka Virgil és Bonifác konfliktusában keresendő, amelynek két állomását különíthetjük el: a keresztelessel, illetve újrakeresztelessel kapcsolatos vitát és az ún. *antipodoi* tanáról szóló, Virgillel szemben Bonifác által Zakariás pápa (741–752) felé megfogalmazott vádakat. A 745 után Bajorországban működő Virgilt és kísérijét, Sidoniust Bonifác azzal bízta meg, hogy kereszteljék újra azokat a bajorokat, akiknek egy helyi pap „*in nomine patria et filia et spiritus sancti*” fordulat kíséretében szolgáltatta ki a keresztség szentségét.¹⁰² Nem sokkal ezt megelőzően, 744. november 5-én Zakariás pápa Bonifácot egész Germánia és Gallia legátusává nevezte ki,¹⁰³ ezzel mintegy a pápaság és a frank egyház közötti közvetítővé téve.¹⁰⁴ Virgil és Sidonius megtagadták az utasítás végrehajtását, Rómához fordultak, s a pápa a javukra döntötte el a vitát, 746. július 1-jén pedig tájékoztatta Bonifácot parancsa helytelen voltáról, és közölte vele, hogy a hibás formulával megkeresztelteteket elegendő kézzátétellel megtisztítani, s hogy a Szentháromság nevében végrehajtott keresztség még abban az esetben is érvényes, ha eretnek szolgáltatta ki.¹⁰⁵ Zakariás pápa okfejtése plauzibilisnek tűnik, hiszen a felmerülő nyelvi problémákra már III. Gergely pápa is hasonló megoldást javasolt,¹⁰⁶ ha azonban figyelembe vesszük a többi, Bonifáchoz intézett, többek között II. Gergelytől, III. Gergelytől és Zakariástól származó pápai utasítást, úgy Bonifác bizonytalansága és szigora is érthetővé válik.¹⁰⁷ Bonifác kétségkívül ismerte az eretnekek által kiszolgáltatott keresztségre vonatkozó egyházi álláspontot, ám jelen esetben abból indult ki – amit ebben a korábbi pápai állásfoglalások is megerősítették –, hogy a Szentháromság megnevezése nélkül végrehajtott keresztelek érvénytelen. A Bonifác által joggal kifogásolt formában keresztelő bajor pap valóban „*a haza, a leány és a szentlélek*” nevében szolgáltatta ki e szentséget.¹⁰⁸ Virgil és Sidonius ellenszegülése annál is inkább felháboríthatta Bonifácot, hiszen a 742-ben megtartott, *Concilium Germanicum* néven ismert zsinat expressis verbis püspöki fennhatóság alá rendelte a papok által végrehajtott keresztelesek ellenőrzését.¹⁰⁹ Saját szemszögéből nézve Virgil eljárása sem volt kifogásolható, hiszen az ír szokások szerint a keresztség kiszolgáltatása minden pap szuverén joga, s abba a püspököknek sincsen joga beavatkozni, valamint átlátta, hogy e különös kereszteleési formulát használó pap esetében nem valamiféle eretnekséget, új tant hirdetni vágyó szellemiséggel, hanem egyszerű tudatlansággal lehet dolga.¹¹⁰

Virgil *antipodoi*-tanát nehezen tudjuk rekonstruálni, mivel forrásként csak a Zakariás pápa és Bonifác közötti levelezés bizonyos mondatait, utalásait használhatjuk fel. A pápa 748. május 1-jén kelt, Bonifáchoz intézett levelében így fogalmazott: „*De perversa autem doctrina, quam contra Dominum et animam suam locutus est, quod si clarificatum fuerit ita eum confiteri, quos alius mundus et alii homines sub terra sint seu sol et luna, si convictus fuerit ita confiteri: hunc accito Concilio ab Ecclesia pelle sacerdotii honore privatum.*”¹¹¹ Ezek alapján Virgil két tant fogalmazott meg: egyfelől, hogy a Föld gömb alakú, másfelől, hogy a földgolyó túlsó felén szintén élnek emberek, akiket egy másik Nap és egy másik Hold világít meg.¹¹² A Föld gömbalakjáról szóló tan nem állott ellentétben az egyházi auktoritások, így például Augustinus, Isidorus Hispalensis és Beda Venerabilis véleményével; az *antipodoi* kérdését illetően – vagyis, hogy a földgolyó túlsó felén is emberek élnek, akiket egy tűzzóna és az óceán választ el az emberiség másik felétől, s ennek megfelelően nem Ádámtól és Évától származnak – azonban mind Augustinus, mind Bega Venerabilis óvakodott véleményt nyilvánítani, Isidorus pedig egyértelműen fantáziaszüleménynek minősítette.¹¹³ Ugyanakkor az *antipodoi* tana magában hordozta az emberi nem egységének és ezáltal a megváltás egyete-

mességének megkérdőjelezését.¹¹⁴ Bonifác – pragmatikus és szervezői elme lévén¹¹⁵ – igen csekély érdeklődést mutatott a természettudományos vizsgálódások és spekulációk iránt, és Virgil bevádolásában nem csekély szerepet játszhatott az ír apáttal szembeni, nem új keletű ellenszenv.¹¹⁶ E vádak ismeretében Zakariás pápa 748. május 1-jén kelt levelében már korántsem mutatkozott oly feltétel nélkül támogatónak Virgil és Sidonius iránt, mint korábban; s hogy Sidoniustól is némiképp elhatárolta magát, egyértelműen jelzi, hogy nézetét nem csupán a Bonifác által Virgil ellen felhozott, annak kozmológiai tévtanaira vonatkozó vádjai változtatták meg. Zakariás mind Virgilt, mind pedig Sidoniusot Rómába hívatta, s levelet küldött az időközben elhunyt Odilo hercegnek is, hogy maga gondoskodjék arról, hogy Virgil valóban útra keljen, valamint elhatárolta magát attól, hogy valaha is Virgilnek ígérte volna Salzburg püspöki székét, ehelyett megkérdőjelezte Virgil papi jogosultságait, Bonifácot – akit egyúttal békülékenységre és szelídségre buzdított – pedig megbízta, hogy Virgilt és az érintett írt papokat zsinati fórum elé állítsa, s ha az eretnkségekben bűnösnek találatnának, az egyházból kizárja.¹¹⁷ Virgil nagy valószínűséggel hagyta magát meggyőzni, hogy tanai ellentétesek a kereszténység tanításával, s nem akarván az eretnkség bűnébe esni – hiszen a kor tudományos munkáinak alapjául a keresztény doktrína szolgált – visszavonta azokat.¹¹⁸ Az ügy esetleges további következményeiről nem tudunk semmit, Virgil nem indult útnak Rómába, illetve szakadásra sem került sor, s nagy valószínűséggel a pápa beleegyezésével kapta meg Salzburg betöltetlen püspöki székét – ennek során vélelmezhetően megkerülték a pápai legátust, Bonifácot.

Nem tudhatjuk, hogy Bonifác érvként hozta-e fel a Virgillel folytatott vitában az egyházi tanítás azon – erőteljes, ám mindvégig kisebbségben maradó – ágát, amely szerint az antik szerzőkre építő, világi kutatás ellentétes a keresztény szellemiséggel, ám nem zárhatjuk ki, hogy Augustinus bizonyos kozmológiai kérdések kutatását illetően kifejtett, elutasító álláspontját¹¹⁹ is bevonta argumentációjába.¹²⁰ Szinte biztosra vehetjük ugyanakkor, hogy Virgillel szemben Bonifác az *auctoritas patrum*ra hivatkozott, ezért jó eséllyel feltételezhetjük: Virgil–Aethicus éppen azért használta fel auktoritásként Hieronymus nevét, hogy képtelen, olykor pedig egyenesen groteszk fantáziáit hihetővé és megkérdőjelezhetetlenné tegye – célját el is érte, hiszen számos középkori leírás és térkép recipiálta nézeteit.¹²¹ Egyedien intellektuális bosszú volt e lépés Virgil részéről a tanítását elutasító korszellemmel s annak képviselőjével, Bonifáccal szemben, hogy – a kinyilatkoztatásban foglaltakat nem érintő, ám éppen ezért az alapján nem is cáfolható – fantazmagóriáit Hieronymus neve alatt csempészte be a köztudatba, gúnyt űzve az auktoritásoktól a legnagyobb képtelenségeket is elfogadni kész olvasókból. Ugyanakkor Aethicus nyíltan beismeri, hogy mondanivalója lényegét nem mások könyveiből veszi át, hanem a maga által látottakra és megtapasztaltakra alapítja.¹²² Ezen, művét saját tapasztalataira alapító szerző neve kapcsán nem tűnik indokolatlannak az *ethicon–proprium* interpretációt is tekintetbe venni az Aethica insula/terra értelmezés mellett; Virgil az írói álnévvel tehát nem csak az auctor származását, hanem írói programját is jelezni kívánta.¹²³

Ugyanakkor a szerző a *De gentibus, quae Vetus Testamentum non habet* című fejezetben Hieronymust használva resoneurként hangsúlyozza, hogy Aethicus nem alkotja újra az Ószövetség tanítását, hiszen a Szentírást minden tudomány, a történelem és a törvények alapjának és forrásának tekinti¹²⁴ – s Virgil e kijelentését joggal vehetjük komolyan tekintve, hogy már az *antipodoi* tanának visszavonásával nyilvánvalóvá tette, hogy nem kívánja magát az egyházi tanításon kívül helyezni. Virgil eretneknek nem minősülő, ám minden alapot nélkülöző fantazmagóriáit Aethicus műveként tárta a közönség elé, s a kritikusabb szellemű olvasót

is kielégítve maga fogalmazta meg Aethicus állításával szembeni – a filozófus nyelvezetétől stílárisan is eltérő – fenntartásait, amit Hieronymus észrevételeként közölt, megteremtve a *Cosmographián* belül saját bírálatát is.¹²⁵ Aethicus számos elképesztő és az olvasót riadalommal eltöltő dolgot ír le művében,¹²⁶ Hieronymus azonban számos hihetetlen és elvetendő elemet kigyomlált az aethicusi műből,¹²⁷ vagyis azon igyekezett, hogy a filozófusok műveiből az igazságot átadja az olvasónak, s e cenzúrával egyúttal megakadályozza, hogy a hívő lelke kárt szenvedjen az olvasmány következtében.¹²⁸ Virgil szerzői koncepciójában a keresztény hittételeket ugyan meg nem ingató, ám a hagyományos egyházi szemszögből veszélyesnek ítéltető tanokat a műből kiirtó Hieronymus játszotta Aethicusszal szemben azon szerepet, amit a valóságban Bonifác játszott Virgil ellenfeleként.¹²⁹ Hieronymus ugyanakkor megjegyzi, hogy Aethicus megoldandó kérdések és megoldhatatlan rejtélyek elé állította a többi filozófust, s hogy olykor nem idegen tőle az ironia sem, vagyis nem minden kijelentését szabad komolyan venni.¹³⁰ (Itt érdemes megemlíteni, hogy épp ironikus felhangjai miatt nem használhatók fel Írország és az írek elleni kijelentései a szerző ír származása ellen szóló argumentumként.¹³¹) Hieronymus Aethicust nézeteit relativizáló megjegyzései mögött jó eséllyel fedezhetjük fel Virgil szándékát, hogy olvasói ne értsék művét.¹³² Virgil tehát maga figyelmeztette az éberebb olvasót, hogy ne bízzék Aethicusban s magában a Hieronymus által megrostált *Cosmographiá*ban sem.¹³³

Noha a szerző – Virgil – igyekezett kilétét homályba burkolni, néhol azonban igen élesen körvonalazódik a közte és Bonifác között egykor feszülő ellentét. Hieronymus tollára adja azon kijelentést, miszerint ha minden, a többi auctor által nem hitelesített aethicusi állítást az olvasó elé tárna, úgy tévedésekkel töltene meg más könyveket, vagy pedig egy pillanat alatt egy teljességgel új világot teremtené,¹³⁴ s ha a filozófusok tanait ily módon átvizsgálná, úgy a Szentírás igazságát szorítaná háttérbe. Virgil (tév)tanításai, amelyek ellen Bonifác oly határozottan fellépett, éppen egy önálló, másik világ és egy másik emberiség létét fogalmazták meg, s kérdőjelezték meg ezzel a történelem Istentől rendelt kiinduló- és végpontját. A Hieronymusszal kimondatott gondolattal Virgil immáron másodszer is elhatárolta magát korábbi nézeteitől, s hajolt meg a – számára is a tudományos kutatás legfontosabb bázisát képező – egyházi tanítás előtt, ám jó okkal feltételezhetjük, hogy e kijelentésével azért volt kénytelen az általánosságok szintjén maradni, nehogy szerzőségére fény derülhessen.¹³⁵ Aethicus kritikáját az antik filozófiával szemben Virgil még inkább felerősítette azáltal, hogy Hieronymust resoneurként alkalmazva kifejtette, hogy a pogány filozófusok, mint például Tullius és (!) Cicero, valamint Platón tanítása sokak számára hozott már veszedelmet, hiszen felfuvalkodott nézeteik Isten elleni lázadásba sodorták őket,¹³⁶ az antik szerzők közül egyedül Donatusnak biztosított Virgil méltó helyet a *Cosmographiá*ban: Donatusnak, Hieronymus mesterének, aki nem próbált meg szélesebb körben magyarázatot adni a világmindenség kérdéseire, mint amire képzettsége feljogosította.¹³⁷ A Donatus iránti fokozott elismerés nem nélkülöz bizonyos ironikus felhangokat sem, hiszen Bonifác ránk maradt művei nem mennek túl a donatusi ideálon, vagyis a grammatikai és metrikai műveken, vagyis a *trivium* követelményein, irodalmi ismeretei pedig némiképp hiányosak voltak.¹³⁸ Donatus dicsérete tehát egyúttal a szélesebb körű ismeretek elől elzárkózó, a földrajzi és természettudományos ismeretek felé egyáltalában nem nyitott – többek között Bonifác által is befolyásolt – környezet karikatúrája.¹³⁹ A *Cosmographia* Aethicust *philosophus*nak, *soficus*nak és *historicus*nak nevezi,¹⁴⁰ a mű maga pedig egy alkalommal a *historia* megnevezést kapja¹⁴¹ – a *historia* kifejezés itt eredeti értelmében *kutatásként*, *megismerésként* és *a megismertek ábrázolásaként* szerepel.¹⁴²

Virgil óvakodott attól, hogy a *Cosmographiá*ban eretnek nézeteket fogalmazzon meg, noha számos ponton súrolni látszott az eretnekség határát, s éppoly szilárdan a keresztény tanítás talaján maradt, mint ellenfele, Bonifác. Nem a hagyományos egyházi értékrendet kívánta megdönteni a teljes kutatási szabadság javára, hanem az antik műveltség szűklátókörű elutasítását és a tradícióhoz görcsös ragaszkodást – olyan esetekben is, amikor az új eszmék nem veszélyeztették a hittételeket – kívánta felszámolni. Harcát – tekintve, hogy küzdőtere a nem oly régen stabil egyházi szervezetet nyert Bajorország volt – nem folytathatta teljes nyíltsággal, írói álnév mögé, műfajilag pedig a paródia mezsgyéjére kényszerült.¹⁴³ Kérdésként merülhet fel, hogy Aethicus kritikusaként, cenzoraként miért Hieronymust választotta. Választásában egyrészt szerepet játszhatott a hajdani Hieronymus–Pelagius vita, amely során Hieronymus néhány, talán nem is egészen jóhiszemű, ám mindenképpen dehonesztáló megjegyzésre ragadtatta magát az írékkel szemben, s szerepeltetésével e tartalmában és hangvételében egyaránt groteszkbe hajló műben Virgil talán egyfajta utólagos elégtételt kívánt szolgáltatni megsértett szülőhazájának. Másrészt az írek között Hieronymus igen nagy tekintélynek örvendett, akit tudományos vitáikban auktoritásként szerettek volt idézni. Harmadrészt éppen Hieronymus művei tartoztak Arbeo idejében a Freisingban leggyakrabban másolt munkák közé, s Virgil egy fiktív hieronymusi opusszal jó eséllyel számíthatott arra, hogy a *Cosmographia* széles körben elterjed majd, és nagy visszhangra fog találni.¹⁴⁴ Megállapíthatjuk tehát, hogy e sajátos, erősen paródiába és groteszkbe hajló műben Aethicus álarca mögött a nyitottabb, az antik tradíciót szélesebb körben elfogadó Virgil, a hagyományos egyházi nézőponthoz és a *trivium* szellemi kereteihez inkább ragaszkodó, Aethicus cenzoraként fellépő Hieronymus álarca mögött pedig Bonifác rejtőzik. Löwe felveti ugyanakkor a kérdést, hogy Hieronymus szerepeltetésével Virgil talán nem csupán Bonifácot kívánta megmintázni a szerző. Az ír forrásokban Hieronymus neve Cirine formában jelenik meg, Arbeo saját nevét Heresként latinizálta és Cyrinusként hebraizálta;¹⁴⁵ s mivel a korabeli ortográfia szerint a név Cirinus formában is megjelent, jó eséllyel feltételezhetjük, hogy Virgil a már említett szempontokon kívül Arbeóra tekintettel választotta a *Cosmographia* szereplőjéül Hieronymust.¹⁴⁶ Az Aethicus és Hieronymus közti nézetkülönbségek jól mintázhatták a Virgil és Arbeo közti kozmográfiai és metodikai párbeszédet, élőszóban folytatott vitákat. Virgil e többszörös álcázása jól példázza, hogy választott hazájában, Bajorországban mindvégig némiképp idegen maradhatott – annak ellenére, hogy hivatalos ténykedésében maximálisan akklimatizálódott a bajor és frank szokásokhoz –, s legfeljebb Arbeóban találhatott ha nem is egyenrangú, de megközelítően hasonló színvonalú szellemi partnerre.¹⁴⁷

Virgil műve hatásait illető reményei csak részben váltak valóra, ugyanis a korabeli Bajorországban inkább csak a *Cosmographia* stílusa gyakorolt nagyobb hatást (például Arbeóra), természettudományos mondanivalója nem nyert recepciót. Bonifác és Virgil konfliktusát (amelyre az utóbbi a nagy ellenfél 754-ben bekövetkezett halálát követő évtizedekben, valamikor – röviddel – 768 után reagált intellektuális elégtételt véve az őt ért, részint vélt, részint valós sérelmekért a *Cosmographiá*ban) bizonyos szempontból a tradicionális és a nagyobb önállóságot igénylő szemléletek összecsapásának is tekinthetjük, amelyből azonban Virgil nem annyira az utókorra gyakorolt hatásával, mint inkább személyes igazságának álnév alatti, irodalmi megfogalmazásával kerülhetett ki győztesen.¹⁴⁸

E rövid áttekintés alapján is megállapítható, hogy a *Cosmographia* univerzumképe szá-

mos eltérést mutat a VII. századi ír leírásoktól. Augustinus bizonyos művei hatást világosan kimutatható hatást gyakoroltak a *Cosmographiára*, ám példának okáért a *De Genesi ad litteram* – amely a meteorológiai jelenségeket a négy őselemről szóló tant segítségével híva magyarázza – nem került a műben felhasználásra, helyette a szerző jóval naivabb nézeteket fogalmazott meg az időjárás magyarázata során. A *De mirabilibus sacrae scripturae* számos gondolatát átemelte saját művébe az auctor, s a *Hisperica Faminával* közös vonásként mutatkozik meg a sajátos *abundantia* a – javarészt görög eredetű, ám olykor a szerző által sem értett – szakkifejezések használatában.¹⁴⁹ A sajátosan ír vonások mellett a *Cosmographia* e részein is végigvonul Virgil azon sajátos óvatossága, amellyel Aethicust, valamint az őt kontrolláló Hieronymust az eretnekségtől távol tartva, ám az egyházi tanítást nem érintő gondolatokat közölve engedi megnyilatkozni; a kettős álca révén ugyanakkor mind az aethicus, mind a hieronymusi nézeteket idézőjelbe téve, ügyelvé arra, hogy tanításával ne teremtsen – amivel korábban Bonifác vádolta – egy új világot.¹⁵⁰ E sajátos, parodisztikus leírás előképei kapcsán nem zárhatjuk ki, hogy Virgil más tárgykörre alkalmazva és más hangvétellel ugyan, ám bizonyos tekintetben előképnek tekintette – esetlegesen folytatni kívánta – a VII. századi Virgilius Maro munkásságát. Virgil a maga választotta irodalmi műfaj keretein belül, a maga teremtette alakokkal álarcában nem tett egyebet, mint folytatta Bonifáccal, illetve a Bonifác képviselte szellemiséggel évekkel–évtizedekkel korábban megkezdett harcát a világra nyitottabb kutatás, a szigorúan vett hittételeket meg nem kérdőjelező, ám az intellektuális lehetőségek határaig elmenő vizsgálódás és gondolkodás szabadságáért. Küzdelme Bonifáccal a konkrét történeti szituációban szükségszerűen kudarcra volt ítélve, ám művét azzal a szándékkal alkotta meg, hogy utólagosan intellektuális elégtétel vegyen az őt ért sérelmekért egyfelől egy, a groteszkbe hajló világ megalkotásával, másfelől pedig e világ kortársaival történő elfogadtatásával, jelentős, fiktív auktoritásokat híva segítségül.

JEGYZETEK

- ¹ AETHICUS ISTER: *Cosmographia*. Ed. O. Prinz. MGH Quellen zur Geistesgeschichte des Mittelalters 14. München, 1993. *Tit. Incipit liber Ethico translato e philosophico edito oraculo Hieronimo presbytero dilatatum ex cosmografia id est mundi scriptura edicta Ethici philosophi cosmografi.*
- ² H. LÖWE: *Ein literarischer Widersacher des Bonifatius, Virgil von Salzburg und die Kosmographie des Aethicus Ister*. Akademie der Wissenschaften und Literatur in Mainz. Abhandlungen der geistes- und sozialwissenschaftlichen Klasse 11. 1951. 904. sk.
- ³ Virgilhez bővebben lásd NÓTÁRI T.: *Források Salzburg kora középkori történetéből*. Szeged, 2005. 24. skk.; 81. skk.; 96. skk.; 137. skk.; 153. skk.
- ⁴ Vö. H. WOLFRAM: *Salzburg, Bayern, Österreich. Die Conversio Bagoariorum et Carantanorum und die Quellen ihrer Zeit*. München, 1995. 247.
- ⁵ O. PRINZ: *Die Kosmographie des Aethicus Ister*. MGH Quellen zur Geistesgeschichte des Mittelalters 14. München, 1993. 10. skk.
- ⁶ M. SMYTH: Das Unversum in der Kosmographie des Aethicus Ister. In: *Virgil von Salzburg. Missionar und Gelehrter*. Hrsg. v. H. Dopsch u. R. Juffinger. Salzburg, 1985. 171.
- ⁷ Aethicus Ister, *Cosmographia* 87, 6–88, 4.
- ⁸ Hillkowitz 1934. 29. skk.
- ⁹ AUGUSTINUS HIBERNICUS: *De mirabilibus sacrae scripturae*. Ed. F. P. J. MacGinty. Dublin, 1971. 1, 1.

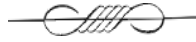
- 10 Augustinus, *De Genesi ad litteram* 1, 15, 29; *De Genesi contra Manicheos* 5, 9; 6, 10.
- 11 Aethicus Ister, *Cosmographia* 88, 13-98, 12.
- 12 Smyth 1985. 171.
- 13 Basilius, *Hexaemeron* 1, 7, 20 b; 2, 33 a; Ambrosius, *Hexaemeron* 1, 20.
- 14 Aethicus Ister, *Cosmographia* 94, 12-95, 3; 90, 4-5.
- 15 Aethicus Ister, *Cosmographia* 89, 12-90, 3.
- 16 Aethicus Ister, *Cosmographia* 90, 4-8.
- 17 Aethicus Ister, *Cosmographia* 90, 11-12.
- 18 Aethicus Ister, *Cosmographia* 95, 7-13.
- 19 Augustinus Hibernicus, *De mirabilibus sacrae scripturae* 1, 2.
- 20 *De ordine creaturarum*. Ed. M. Diaz y Diaz. Santiago de Compostela, 1972. 11, 2. Vö. Isidorus, *etym.* 3, 42, 1.
- 21 Aethicus Ister, *Cosmographia* 92, 6-93, 2.
- 22 Aethicus Ister, *Cosmographia* 93, 3-6.
- 23 Aethicus Ister, *Cosmographia* 93, 7-94, 5.
- 24 *Hisperica Famina* 376-377.
- 25 Gen. 1, 7.
- 26 Aethicus Ister, *Cosmographia* 94, 5-9.
- 27 Smyth 1985. 172.
- 28 Aethicus Ister, *Cosmographia* 2, 29.
- 29 Gen. 19.
- 30 Smyth 1985. 172.
- 31 Aethicus Ister, *Cosmographia* 94, 9-11.
- 32 Isidorus, *Sententiae* 1, 10, 3-4.
- 33 Aethicus Ister, *Cosmographia* 94, 12. skk.
- 34 Aethicus Ister, *Cosmographia* 5, 21-24.
- 35 Smyth 1985. 172.
- 36 Aethicus Ister, *Cosmographia* 101, 13-15.
- 37 *Isidorus, etym.* 3, 42, 3.
- 38 *Isidorus, etym.* 3, 41. Vö. Smyth 1985. 172.
- 39 Aethicus Ister, *Cosmographia* 102, 4-5.
- 40 Isid. nat. 17, 2.
- 41 Aethicus Ister, *Cosmographia* 104, 12-105, 1.
- 42 Gen. 2, 8.
- 43 Aethicus Ister, *Cosmographia* 111, 16-17.
- 44 Aethicus Ister, *Cosmographia* 101, 13. 19; 102, 15, 104, 1.
- 45 Smyth 1985. 173.
- 46 Aethicus Ister, *Cosmographia* 103, 9-10.
- 47 Hieron. *epist.* 53, 1. (CSEL 54, 1. 444. sk.)
- 48 Aethicus Ister, *Cosmographia* 103, 16-104, 1.
- 49 Augustinus Hibernicus, *De mirabilibus sacrae scripturae* 1, 7. Vö. Isid. nat. 17, 2.
- 50 Aethicus Ister, *Cosmographia* 102, 1-6.
- 51 Aethicus Ister, *Cosmographia* 101, 15-19.
- 52 *Eccles.* 1, 5-6.
- 53 Smyth 1985. 173.
- 54 Smyth 1985. 174.
- 55 Isidorus, *etym.* 3, 57.
- 56 Aethicus Ister, *Cosmographia* 102, 8-11.
- 57 Aethicus Ister, *Cosmographia* 102, 11-15.
- 58 Isid. nat. 18, 3.

- ⁵⁹ Smyth 1985. 174.
- ⁶⁰ *Isidorus, etym.* 3, 1, 8.
- ⁶¹ Aethicus Ister, *Cosmographia* 105, 8–12.
- ⁶² Aethicus Ister, *Cosmographia* 107, 1–2.
- ⁶³ *Isidorus, etym.* 3, 51.
- ⁶⁴ Vö. Smyth 1985. 175.
- ⁶⁵ Aethicus Ister, *Cosmographia* 189, 3–4.
- ⁶⁶ Aethicus Ister, *Cosmographia* 129, 19–130, 3.
- ⁶⁷ Smyth 1985. 176.
- ⁶⁸ Aethicus Ister, *Cosmographia* 192, 2–5.
- ⁶⁹ Aethicus Ister, *Cosmographia* 192, 11–15.
- ⁷⁰ Aethicus Ister, *Cosmographia* 191, 9.
- ⁷¹ Aethicus Ister, *Cosmographia* 242, 9–12.
- ⁷² Aethicus Ister, *Cosmographia* 242, 12–243, 2.
- ⁷³ Aethicus Ister, *Cosmographia* 243, 3. skk.
- ⁷⁴ Aethicus Ister, *Cosmographia* 226, 12–227, 7.
- ⁷⁵ Löwe 1951. 906; K. Hillkowitz: *Zur Kosmographie des Aethicus I.* (Dissertation) Bonn 1934. 22. sk.
- ⁷⁶ Löwe 1951. 905. skk.; H. LÖWE: *Salzburg als Zentrum literarischen Schaffens im 8. Jahrhundert.* Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde 115. 1975. 114. skk.
- ⁷⁷ Löwe 1975. 120.
- ⁷⁸ Löwe 1951. 910. skk.
- ⁷⁹ Löwe 1951. 916. skk.
- ⁸⁰ Löwe 1951. 920. skk.
- ⁸¹ Aethicus Ister, *Cosmographia* 244, 9–10.
- ⁸² *Historia Brittonum* 10.
- ⁸³ Löwe 1951. 925.
- ⁸⁴ Vö. *Isidorus, etymologiae* (W. M. Lindsay, Oxford 1911.) 8, 6, 5.
- ⁸⁵ Hillkowitz 1934. 28; Löwe 1975. 141.
- ⁸⁶ Vö. H. WUTTKE: *Ad Cosmographiam Aethici Istrici ab Hieronymo ex Graeco in Latinum breviarium redactam secundum codicem Lipsiensem separato libello expressam primum edidit Henricus Wuttke.* 1853. LXXVIII.
- ⁸⁷ Löwe 1951. 926. sk.
- ⁸⁸ Wuttke 1853. CXCIV.
- ⁸⁹ Vö. H. LÖWE: *Die Herkunft der Bajuwaren.* Zeitschrift für bayerische Landesgeschichte 15. 1949. 21.
- ⁹⁰ Löwe 1951. 927. sk.
- ⁹¹ BONIFATIUS, *epistolae* (Ed. M. Tangl, MGH EE selectae. Berlin 1916.) 68. – eszerint Virgil 746. július 1-jén már egy ideje Bajorországból időzött, vagysis e dátumot fogadhatjuk el legkésőbb terminus ante quemként.
- ⁹² *Conversio Bagoariorum et Carantanorum.* Ed. F. Lošek. MGH Studien und Texte 15. Hannover, 1997. 2.
- ⁹³ Vö. *Annales Mettenses priores.* Ed. B. v. Simson. MGH SS rer. Germ. in usum scholarum 10. Hannover–Leipzig, 1905.) a. 743
- ⁹⁴ Wolfram 1995. 262.
- ⁹⁵ *Vita Corbiniani.* Ed. B. Krusch. MGH SS rer. Merov. 6. Hannover–Leipzig, 1913. *Prolog. Statim in exordium huius operis in precipitium lapsus ruo per inaudientiam assertionibus, nisi per aratrum rationalibus normae vestrae locutionis fuerit delimitatum, ut rusticitatis tergat pulverem linguae virtutis modulum ad aedificationem audientium.*
- ⁹⁶ Löwe 1951. 928.

- ⁹⁷ *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* 2.
- ⁹⁸ *Liber confraternitatum*. Ed. K. Forstner. Das Verbrüderungsbuch von St. Peter in Salzburg. Codices selecti 51. Graz, 1974. 20 Ca 2–c 2; H. WOLFRAM: Virgil als Abt und Bischof von Salzburg. In *Virgil von Salzburg. Missionar und Gelehrter*. Salzburg, 1985. 342. sk.; Wolfram 1995. 254; H. LÖWE: *Salzburg als Zentrum literarischen Schaffens im 8. Jahrhundert*. Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde 115. 1975. 100.
- ⁹⁹ Löwe 1951. 932.
- ¹⁰⁰ Aethicus Ister, *Cosmographia* 118, 10–14. *Griphas gentes proximam oceani partem, unde ait vetusta fama processisse Saxonum sobolem et ad Germaniam proeliorum feritate peraccessisse, gentes stultissimas, velut ferarum et structionum vel curcodrillium et scorpionum genera sunt.*; 147, 18–19. *Scithae et Griphes Tractontas et Saxonum genus inopinatissimum ...*
- ¹⁰¹ Löwe 1951. 936. sk.; Löwe 1975. 131. sk.
- ¹⁰² Bonifatius, *epistolae* 68.
- ¹⁰³ Bonifatius, *epistolae* 58.
- ¹⁰⁴ H. LÖWE: Bonifatius und die bayerisch-fränkische Spannung. Ein Beitrag zur Geschichte der Beziehungen zwischen dem Papsttum und den Karolingern. In: *Zur Geschichte der Bayern*. Hrsg. v. K. Bosl. Wege der Forschung 60. Darmstadt, 1965. 279.
- ¹⁰⁵ Bonifatius, *epistolae* 68; H. SCHMIDINGER: Das Papsttum und die bayerische Kirche – Bonifatius als Gegenspieler Virgils. In: *Virgil von Salzburg. Missionar und Gelehrter*. Hrsg. v. H. Dopsch u. R. Juffinger. Salzburg, 1985. 96.
- ¹⁰⁶ Bonifatius, *epistolae* 45.
- ¹⁰⁷ Bonifatius, *epistolae* 12;
- ¹⁰⁸ Wolfram 1995. 256.
- ¹⁰⁹ *Concilium Germanicum*. Ed. R. Rau: Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters 4b. Darmstadt, 1968. 2; Bonifatius, *epistolae* 56.
- ¹¹⁰ Wolfram 1995. 256.
- ¹¹¹ Bonifatius, *epistolae* 60.
- ¹¹² Bonifatius, *epistolae* 80.
- ¹¹³ Löwe 1951. 939. skk.; J. MEUERS: Die geistige Situation der Naturwissenschaften zu Virgilius' Zeiten. In *Virgil von Salzburg. Missionar und Gelehrter*. Hrsg. v. H. Dopsch u. R. Juffinger. Salzburg, 1985. 162. sk.; AUGUSTINUS: *De civitate Dei*. Ed. B. Dombart – A. Kalb. CC Ser. Lat. 47–48. Turnhout, 1981.) 16, 9; BEDA VENERABILIS: *De natura rerum*. (Migne PL 90.) 46; Isidorus, *etym.* 16, 1, 1. 5, 17.
- ¹¹⁴ H. WOLFRAM: Die Zeit der Agilolfinger. Rupert und Virgil. In *Geschichte Salzburgs I*. Hrsg. v. H. Dopsch. Salzburg 1981. 143.
- ¹¹⁵ Löwe 1951. 963. skk.; Ó NÉILL: Bonifaz und Virgil: Konflikt zweier Kulturen. In *Virgil von Salzburg. Missionar und Gelehrter*. Hrsg. v. H. Dopsch u. R. Juffinger. Salzburg, 1985. 77.
- ¹¹⁶ Schmidinger 1985. 97.
- ¹¹⁷ Bonifatius, *epistolae* 60; Wolfram 1995. 256. sk.
- ¹¹⁸ Löwe 1951. 940. skk.
- ¹¹⁹ Augustinus, *De Genesi ad litteram* 1, 9.
- ¹²⁰ Löwe 1951. 942.
- ¹²¹ Löwe 1951. 943.
- ¹²² Aethicus Ister, *Cosmographia* 108, 9–10; 111, 6–8; 113, 16–18; 137, 13–14; 158, 7–10; 233, 12–14.
- ¹²³ Löwe 1951. 944.
- ¹²⁴ Aethicus Ister, *Cosmographia* 117, 10–16.
- ¹²⁵ Hillkowitz 1934. 13; Löwe 1951. 945. skk.; Löwe 1975. 125. skk.
- ¹²⁶ Aethicus Ister, *Cosmographia* 136, 5–8.

- ¹²⁷ Aethicus Ister, *Cosmographia* 211, 1-6.
¹²⁸ Aethicus Ister, *Cosmographia* 152, 5-7.
¹²⁹ Löwe 1951. 950; Löwe 1975. 142.
¹³⁰ Aethicus Ister, *Cosmographia* 194, 22. skk.
¹³¹ Löwe 1975. 140.
¹³² Löwe 1951. 968.
¹³³ Löwe 1975. 140.
¹³⁴ Aethicus Ister, *Cosmographia* 151, 16-17. *aut novum mundum in athomo momentaneo ponimus*
¹³⁵ Löwe 1951. 956.
¹³⁶ Aethicus Ister, *Cosmographia* 170, 9-13.
¹³⁷ Aethicus Ister, *Cosmographia* 173, 1-8.
¹³⁸ M. MANITIUS: *Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelalters I*. München, 1911. 148. skk.
¹³⁹ Löwe 1975. 127. Azon természettudományos alapokhoz és vizsgálati módszerekhez, amelyek Írországból Virgilre is hatással lehettek, lásd K. WALSH: Die Naturwissenschaften in Irland zur Zeit des hl. Virgil. In *Virgil von Salzburg*. Missionar und Gelehrter. Hrsg. v. H. Dopsch u. R. Juffinger. Salzburg, 1985. 154. skk.
¹⁴⁰ Aethicus Ister, *Cosmographia* 87, 5-6; 97, 17. *philosophus*; 141, 11; 162, 1; 163, 13; 176, 18; 167, 8; 199, 3. *sophista*; 149, 6. *historicus*
¹⁴¹ Aethicus Ister, *Cosmographia* 115, 6.
¹⁴² Löwe 1975. 129.
¹⁴³ Löwe 1951. 980.
¹⁴⁴ Löwe 1951. 981. sk.
¹⁴⁵ Vö. ARBEO: *Vita et passio Sancti Haimbrammi Martyris*. Ed. B. Bischoff. München, 1953.) 84.
¹⁴⁶ Löwe 1975. 142.
¹⁴⁷ Löwe 1975. 143.
¹⁴⁸ Löwe 1951. 986. skk.
¹⁴⁹ Smyth 1985. 176. sk.
¹⁵⁰ Aethicus Ister, *Cosmographia* 151, 16-17. *aut novum mundum in athomo momentaneo ponimus*.

A régi Esztergom vármegye és utódja

A mai megye földrajza

A mai nevén Komárom-Esztergom megyeként ismert terület a keleti hosszúság 18°56' és 17°54' között helyezkedik el. Kelet-nyugati irányú átmérője mindössze 105 km. Legészakibb pontja metszi 47°49' északi szélességi kört, míg délen a 47°20'-ig terjed. Észak-déli átmérője is csak 55 km. Északon a Duna meglehetősen egyenes medre határolja. Tőle északra a szlovák Alföld terül el. Nyugaton Győr-Moson-Sopron, keleten Pest, délen, pedig Veszprém megyével szomszédos.

Mai területe 2250 km², ami-vel mai hazánk legkisebb megyéje. Ha összehasonlítjuk a területileg legnagyobb megyével, Bács-Kiskunnal, könnyen észrevehetjük a nagy különbséget; az utóbbi ugyanis 3,7-szer nagyobb nála. Ám nem volt ez mindig így, a megye mérete ugyanis a történelem folyamán sokat változott, de erről majd később.

A megye – igen kis mérete ellenére – több tájegységre tagolható. Az első ilyen a *Pilishez tartozó északi terület*, amely főként nagy kiterjedésű erdősegei miatt a fakitermelésben és a turizmusban játszik jelentős szerepet. A második a *Dorogi-medence*, mely korábban főként jó minőségű szénkitermelő helyeiről ismert. A harmadik tájegység a *Gerces-hegység*, mely földtörténetileg az ország egyik legtarkább képét mutatja. Következő tájegységünk a *Tatai-árok*. Ezen környék sajnos erősen veszélyeztetett az erózió által,

ami tönkretetheti azt az egységet, mely évezredek alatt alakult ki e tájon. Ezt a területet követi az ún. *Kisalföldi-peremvidék*, mely főként növénytermesztési és állattenyésztési terület. Utolsó tájegységünk a híres *Vértes hegység*, mely nevét III. Henrik német császár 1051-ben indított támadásakor kapta.

Hatalmas sereggel támadta meg Magyarországot, ám a visszavonuló magyar hadak minden élelmet magukkal vittek a németek elől. Henrik, félve, hogy seregének nem tud utánpótlást biztosítani, sürgősen üzenetet küldött, hogy a Dunán azonnal küldjenek élelmet seregének. Ám a küldöncöt a magyarok elfogták és még egy ravasz hadicsellel egy német parasztot arra is rá tudtak venni,

hogy a császár nevében azt az utasítást adja a hajóhadnak, térjen vissza Németországba, mert ő is visszavonul, mivel az országot ellenség támadta meg. A hajóhad vissza is vonult, az éhező, kimerült német sereget pedig folyamatosan rettegés alatt tartották az állandóan, meglepetésszerűen rajtaütő magyarok. A német császár kénytelen volt békéért könyörögni. Ekkor Endre – a magyar királyok szokásos bőkezűségével – ötven óriási vizát küldött a császárnak, ezenfelül kétezer szalonnát, ezer ökröt, több kenyeret, mint amennyit elbírtak, juhot és még rengeteg bort is. A katonák nagy „örömiükben”, hogy megmenekültek – s feltehetőleg a megromlott halhús fogyasztása okozta sietség miatt¹ – futottak haza, elhagyva felszerelésüket, elhajigálva pajzsukat, fegyvereiket, vértjeiket.

Ezek szinte beborították a hegyoldalakat. Éppen ezért a hegységet mind a mai napig Vértes hegységnek hívják.

A hajdani Esztergom vármegye rövid története

Régészetileg kiemelkedő fontosságú a megye, hisz a talán legismertebb őskori lelőhely, a vértesszőlősi itt található. Az őskőkor korai szakaszából, körülbelül i.e. 500 000-ból származó lelet a „Samu”²-nak nevezett ősrünk egy csontja, egy gyermek fogsora, továbbá csonteszközök, kvarcit- és kovakavics-eszközök. Ez, valamint további leletek is bizonyítják, hogy e környéken a történelem kezdete óta van emberi élet, sőt, mivel a vidék adottságai nagyon is kedveztek az ősemberek életformájának, nem is akármilyen múltról beszélhetünk. A kora vaskor idején már egymástól jobban elkülönülő népek nyomaira bukkanhatunk: megjelennek a szkíták, illírek, pannonok és a kelták is. Később – mint oly sok más vidéken is – az egyre erősödő római befolyás, majd megszállás a jellemző. Claudius császár alatt fejeződött be a Dunántúl elfoglalása, melyet a *limes*³ kiépítése követett. A régészeti emlékek sorát is gyarapítja a római kor, ugyanis Brigetio (Szőny) hosszú ideig katonai központként funkcionált. A mai Esztergom területén már a római korban is meglévő településen például igen hosszú ideig tartózkodott Marcus Aurelius császár, aki innen vezette a markomannok elleni támadásait. A római uralom a IV. század folyamán már meggyengült, majd az V. század folyamán össze is omlott. Ezt követően a hunok az urai a területnek, őket egy ideig germán törzsek, majd az avarok követték, ám ezek nem voltak túl hosszú életű impériumok a térség történetében. Az avar birodalmat végül Nagy Károly hadai semmisítik meg a VIII. század végén.

A honfoglaló magyarok 900 körül fog-

ladják el a Dunántúlt. Ez a folyamat sem zajlott zökkenőmentesen, ugyanis a területet a morvák is szerették volna uralmuk alá hajtani, ám végül őket legyőzve a magyarok nyerték el a fennhatóságot. Ezt követően Esztergom térségét a Tarján és Kürt-Gyarmat törzs szállta meg, míg Komárom vidékét Lél törzse. Kezdetben a fejedelmi székhely Székesfehérvár volt, ám a kőből épült várak és a várharcászat jelentőségének növekedtével Géza fejedelem Esztergomot jelölte meg új székhelyként, ugyanis az esztergomi vár viszonylag közel van Budához, várhegye kitűnően védhető, ráadásul jelentős úthálózat mellett fekszik. Ez sokat lendített a térségen, hisz ettől kezdve Esztergom az ország egyik központjának számít. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy az Esztergomban született Istvánt is itt koronázták királlyá 1000-ben. A vidék spirituális élete is rendkívülien fellendült azzal, hogy István az első püspökségei közt alapította meg az esztergomit. 1002 után már említik az esztergomi érseket is egy oklevélben, melynek tanúsága szerint Domonkos volt a tisztség első betöltője. 1000 körül kezdik építeni a királyi várat és a Várhegyen álló Szent Adalbert bazilikát. Itt is jellemző volt, hogy a vár udvartartását biztosító szolgálónépek lakta környező falvak a vár körül kerültek el. Ilyen Kovácsi és Pecér, valamint a hajdani királyi szakácsok faluja, Dorog is. Maga Esztergom is a bolgár-török származású bőrpáncélkészítő *esztrigonokról* kapta a nevét. A XI–XII. században Esztergom sok ízben volt színhelye különféle fontos találkozóknak, tanácskozásoknak, egyéb jelentős eseményeknek, melyekről több ízben maradtak fenn tudósítások, ám a megye más területeiről azonban csak a XII. század második felétől vannak adataink. A térség fénykora III. Béla uralkodására tehető, mikor Esztergom az ország gazdasági központjaként említhető. A király halála után némileg veszít ugyan jelentőségéből a terület, ám további fontosságát mutatják olyan események, mint

II. András felesége, Gertrúd meggyilkolása, amely szintén itt zajlott le. A XIII. században új helységnevek tűnnek fel az oklevelekben, mint például Bajót, Bársonyos, Neszmély, Szőny, Tardos, Tárkány és Tata. Annak ellenére, hogy e falvak népességét mindössze kb. 50-200 fő közé tehetjük, a vidék az akkori ország egyik legsűrűbben lakott területei közé tartozott, a nagy kiterjedésű erdőségek ellenére is.

A tatár támadás nem kímélte azonban e vidéket sem. 1242 telén a keleti támadók átkeltek a befagyott Dunán, s elpusztították Esztergom városát, a várat azonban hiába ostromolták. Ez az esemény a megye további életére is rányomta bélyegét, hisz IV. Béla a tatárok távoztával új székhelyét a jobban védhető budai várhegyen építteti fel. Ezután még látszik valami a vidék régi fényéből, ám IV. Béla halálával a város egyértelműen az érsekek kezébe kerül.

1301-ben itt koronázzák királlyá Károly Róbertet, ám Vencel cseh trónkövetelő elől hamarosan menekülnie kell, s csak 1307-ben tud visszatérni. Ekkor már szembe kell néznie az ún. kiskirályokkal is, közülük is a leghatalmasabbal, a terület egyik urával, Csák Mátéval, aki 1313-ban a várat is elfoglalja. 1403-ban a közben lerombolt és újjáépített várat már Zsigmond ostromolta az ellene fordult esztergomi érsek miatt. A Hunyadiak híve, Vitéz János és Bakócz Tamás érsekek alatt az esztergomi udvar híres tudósok, művészek lakhelye volt.

Az 1526-os mohácsi vereség itt is érezte hatását, ám a csata után az idáig portyázó törököktől a várat az őrség megvédte (ha a várparancsnok el is menekült). A terület ezután a két király, Szapolyai János és I. Ferdinánd elkövetkező harcainak lett gyakori színtere. Ez meg is hozta az eredményt; kb. 50 falu és település tűnt el örökre. Ezt követik a török háborúk, melynek egyik fontos – s nemcsak hadtörténeti szempontból érdekes – eseménye az 1594-es esztergomi ostrom,

hisz itt esett el a Balassi Bálint is. A török korszaknak a megyében a Tátnál aratott fényes magyar győzelem vetett véget 1685-ben. A népesség növekedése nagyon lassan indult meg, s még ekkor is visszavetették például a Rákóczi szabadságharc hadjárásai.

Esztergom végül császári kézre került és 1708-ban I. Józseftől visszakapta szabad királyi városi jogait. Béke köszöntött a vidékre, ám ekkor már csak kb. 35000-40000 ember élt a megyében. Megindultak hát a telepítések, melynek következtében főként németeket és szlovákokat hoztak a térségbe. Ettől kezdve gyorsan nőtt a mezőgazdaság és az ipar termelékenységé. Jellemző a térség kistelepüléseire, hogy a kis méretű művelhető mezőgazdasági terület mellett más – ipari jellegű – tevékenységgel is foglalkoztak. Píliszentléleken például üveghuta működött, Kesztlöcön fakitermelés folyt, Süttön és Tardoson pedig mészkő-kitermeléssel foglalkoztak. 1781-ben indult meg pár elvetélt kísérlet után a komolyabb bányászati tevékenység, mégpedig Csolnokon, ahol ettől kezdve egyre emelkedik a szénbányászat jelentősége. A napóleoni háborúk gabonakonjunktúráját itt is kihasználták; növelték a földek méretét, keményebben követelték a robotot, a hosszú fuvart. Az események 1809-ben érték el közvetlenül a megyét, ugyanis a franciák győri – a magyar nemesi felkelés felett aratott – győzelme után a császáriak Komáromot erősítették meg a további védekezés érdekében, ami természetesen hatással volt a szomszédos Esztergom vármegyére is. A háború után, 1822-ben indult meg a korszak legnagyobb volumenű magyar építkezése, a ma is álló Bazilika építése.

Ezután következik a reformkor, ami Esztergom vármegye életét is befolyásolta. 1831-ben egy küldöttség a magyar nyelv ápolásának ügyében fordul a Magyar Tudós Társasághoz, ám mégsem sorolható az igazán nagy reformmegyék sorába, a jelentős egyházi befolyás és a nagyszámú szlovák és német

lakosság miatt. Ekkoriban lendült fel újra a kézművesipar, bár csak céhes keretek között. A hiteléletet ekkoriban az 1845-ben alakult Esztergomi Takarékpénztár biztosította. A szabadságharcból becsületesen kivette részét a megye; az elsők közt alakult meg az esztergomi nemzetőrség, s 1600 honvédet állítottak ki Jellaëi támadásakor. A szintén a térségbe tartozó Komárom vára pedig még a szabadságharc bukása után is sokáig tartotta magát Klapka György vezetésével. Itt megemlíthető az Esztergomból (is) besorozott honvédek szerepe, akik hősies tetteikkel bátor várvédökként írták be magukat a történelembe. A szabadságharc után ismét nőtt a megye gazdasági jelentősége; főleg a juh-, és lótenyésztés erősödött. Az előbbiből az 1860-as években közel 100000 darabot tartottak, az utóbbiban nagy szerepet játszott a bábolnai és a szintén térségbe tartozó kisbéri katonai ménes (ez utóbbi ugyan a hajdani Komárom vármegye területén található, ám mindenképpen meg kell említeni, hisz a két ménes között nagy összhang és együttműködés alakult ki, főleg a nemesítés ügyében). A megye teljes művelhető területe ekkoriban 326000 hold volt, ennek negyede az Esterházyak kezén volt. A megyében ekkortájt kb. 5000 iparos dolgozott. Erősödött a gyáripar is; Majkon pokrócgyár, Ászáron és Esztergomban ecetgyár működött. 1856-ban felszentelték a Bazilikát, melynél Liszt Ferenc személyesen vezényelte az ezen alkalomra komponált „Esztergomi misé”-t. A dualizmus korában megerősödött a szénbányászat, elsősorban Csolnok, Mogyorós, Nyergesújfalu, Tokod említhető meg, melyek együttes éves termelése 1889-ben elérte a 100000 tonnát. Kialakult a később jelentőssé váló építőanyag-ipar és az élelmiszeripar is. Híres például a gróf Esterházy-féle tatai pezsgőgyár. Az 1910-es felmérés szerint a 61460 keresőből 45,9% mezőgazdasággal, 19,3% iparral, 12,7% bányászattal foglalkozott. A bányászatból élők magas száma miatt

itt erős befolyása volt az ekkoriban alakuló Szociáldemokrata Pártnak, majd az I. világháború vége felé felerősödtek a munkásmozgalmak is. Az 1920-as trianoni békeszerződés véglegesítette a hajdani Komárom és Esztergom vármegyék szétesését.³

Ezután a térség történetét nagyrészt a bányászmozgalmak befolyásolták, mindig az aktuális történelmi korszakhoz alakítva tevékenységüket. Ezt részletezni nem áll rendelkezésre elegendő hely, ám a vidék élete ettől kezdve igen szorosan összekapcsolódik a bányászattal és a bányászokkal, ezt bizonyítja a tiszteletükre emelt sok szobor és emlékmű. Azt viszont mindenképpen meg kell említeni, hogy a térség a szocialista korszakban nagy méretű – kissé erőltetett – fejlődésen és fejlesztésen esett át; köszönhetően annak, hogy akkoriban a bányászat igen nagy szerephez jutott, s a környék bányászait példaként állították más munkások elé. A rendszerváltás óta is folyik még bányászat, ám jóval kisebb jelentőséggel, mint előtte, így végre hangsúly fektethető olyan gazdasági ágazatokra is, melyek jobban illenek a vidék adottságaihoz.

Ma a megye területe 2250 km². A trianoni békeszerződés előtt ez a szám 1077 km² volt, ám mint a cikk elején utaltam rá, a méret sok változáson esett át, a legnagyobb természetesen az 1920-as elcsatolás volt. Ekkor ugyanis Esztergom megye területéből 545 km²-t elcsatoltak az éppen alakuló Csehszlovákiához, s csak 532 km²-t hagytak meg a magyar államnak. 1919 januárjában a csehszlovák légió csapatai megszállták a Duna bal partján fekvő Komáromot és Párkányt. Esztergom vármegye munkástanácsa és direktóriuma a megyeszékhelyen, Komárom vármegye direktóriuma pedig a jobb parti Komárom-Újvárosban, a mai Komáromban alakult meg. Később Szönybe és Tatára tették át székhelyüket. A trianoni döntést követően a bal parti részeket a Cseh-Szlovák Köztársasághoz csatolták. Magyarország részeként csupán a korábbi Komárom vármegye 44

A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚBAN ELPUZTÍTOTT MÁRIA VALÉRIA-HÍD – A FOLYAM KÉT OLDALÁN ÉLŐK ÖSSZETARTOZÁS-TUDATÁNAK JELKÉPE – ESZTERGOM ÉS PÁRKÁNYNÁNA KÖZÖTT 2001 SZEPTEMBERÉBEN ÉPÜLT ÚJJÁ FOTÓ NAGY TAMÁS

községe és a korábbi Esztergom vármegye 22 települése maradt meg. Az ezt követő közigazgatási átszervezéseknek – csonka vármegyék egyesítési programja – köszönhetően alakult ki a mai területe. A sok változás ellenére a térség megőrizte hajdani jellegét, s megmaradt Magyarország egyik legszebb történelmi vidékének. Ha arra járunk, azonnal megérint minket a vidék történelmi hangulata, a lankák és hegyek közt kirándulva pedig kedvünkre barangolhatunk a műemlékek és várromok között.

JEGYZETEK

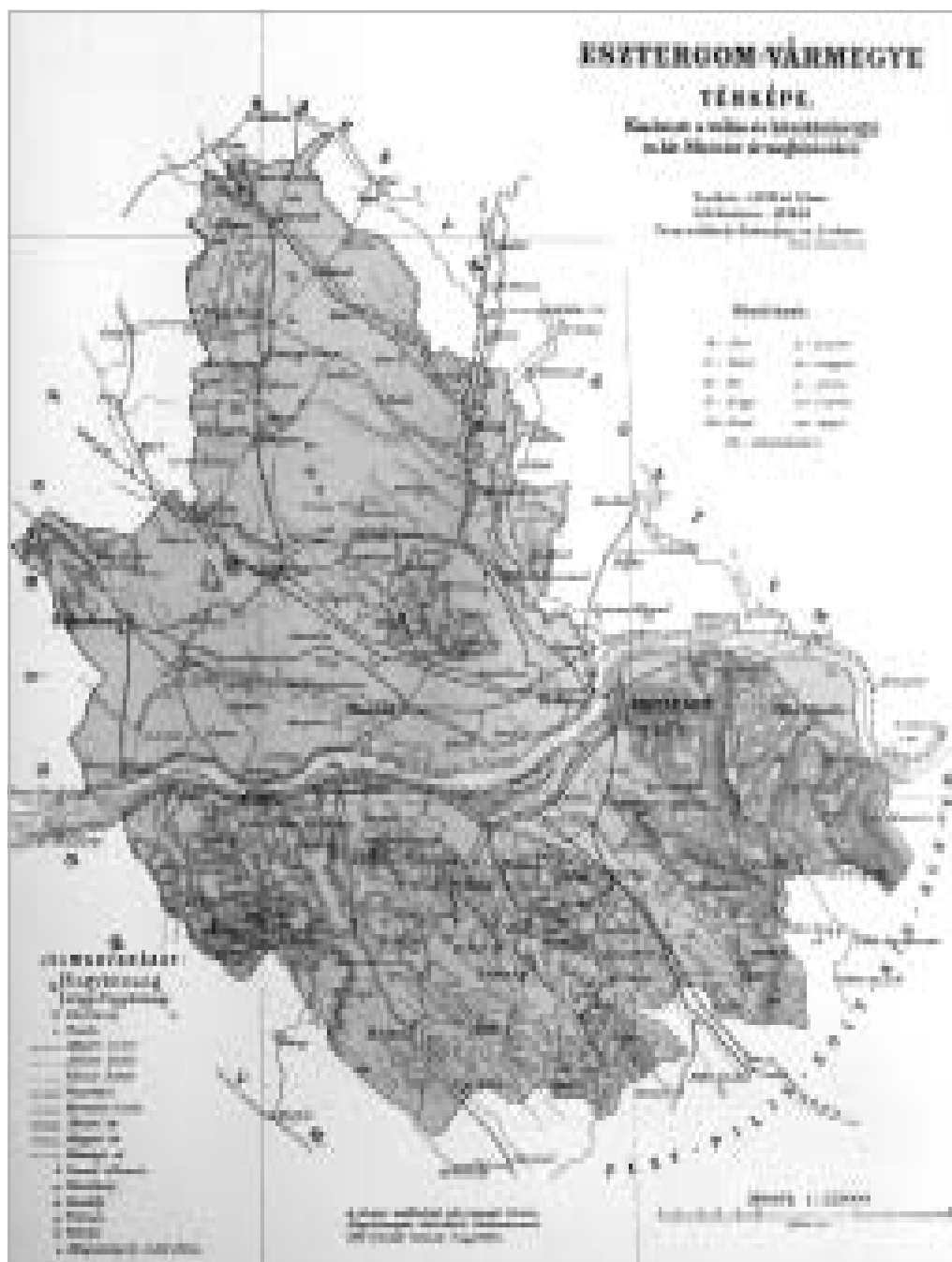
¹ A témához lásd: SZEGFŰ LÁSZLÓ: Gondolatok a biológiai hadviselés hajnaláról. *Belvedere*

Meridionale, 2004/5-6. sz. 100-102.

² Az elnevezés eredete: praktikus az új letetnek nevet adni a könnyebb érthetőség miatt, s mivel a csontot Samu névnapon találták, így könnyű volt elnevezni azt.

³ Római határvonal, mely védelmi szerepet töltött be. Közepesen magas falból és azt bizonyos időközönként megszakító erődítmények rendszeréből állt. Az erődítmények általában egymástól olyan távolságban helyezkedtek el, hogy támadás esetén egymásnak füstjellel üzenhessenek. Egy-egy ilyen támadás során a környező erődök helyőrsége a megtámadottak segítségére sietett.

⁴ Lásd: *A trianoni békeszerződés, Magyarország határai* c. rész, 4. pont (Cseh-Szlovákországgal), 1921. évi XXXIII. tc. 210. o. BAGI LÁSZLÓ

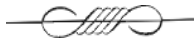

ESZTERGOM VÁRMEGYE TÉRKEPE A KOGUTOVICZ-FÉLE ATLASZBAN

ILLÉS ANDRÁS

Az Izraeli Haditengerészet fejlődése és története (1967–1973)¹

2. rész

A fejlődés stációi: izraeli haditengerészet (1962–1973)

A hatnapos háborúban tehát az Izraeli Haditengerészet nem szerepelt túl fényesen, s ez is jelezte, hogy reformokra szorul. Mindamellet ez a reformfolyamat már legalább fél évtizede zajlott 1967-ben, bár nagyrészt csak elméleti szinten, azonban a kézzel fogható eredmények már közel voltak, s ezek nyomán az izraeli flotta később komoly presztízsre tett szert. Az elméleti szinten teljesülő fejlesztések, s az időközben szerzett tapasztalatok eredményeképpen a haditengerészet végül felzárkózott a másik két haderőnemhez, mentálisan jellegzetesen „izraelivé” válva.

ELSŐ STÁCIÓ: A FEJLESZTÉSEK ELMÉLETI HÁTTERE

A legfőbb, ami a felszíni flotta technikai és mentális reformját jellegzetesen „izraelivé” tette, az a rakéták haditengerészeti szolgálatba állítása és alkalmazási lehetőségeinek kidolgozása volt. Jellegzetesen „izraelinek” nevezhetjük, hiszen e rendkívül hatékony

eszköz azonnal a támadásban (igaz, a kor technológiai színvonala ekkor még nem nagyon biztosított egyéb lehetőséget) került alkalmazásra, s alkalmazásának módját illetően is az agresszivitás talán a legjobb kifejezés.

Ekkoriban az irányított rakéta, mint robbanótöltetet célba juttató eszköz, már sokkal hatékonyabb minden korábinál. Haditengerészeti szempontból vizsgálva, még két eszköz van, mely hasonlóan hatékony, az egyik a torpedó, a másik a haditengerészeti repülőgép. A torpedó azonban rövidebb hatótávolságú eszköz, s ami a fő hátránya a rakétával szemben, összemérhetetlenül lassú az utóbbihoz képest. A haditengerészeti repülőgép ugyan nem sokkal lassabb, sőt az 1960–70-es évek tekintetében már gyorsabbnak tekinthető, azonban fejlett kiszolgálást és nagyméretű hadihajót igényel, melynek védelméhez további nagyobb hadihajók és tengeralattjárók (s így tulajdonképpen még nagyobb költségek) szükségesek. A fejlődő elektrotechnika lehetővé tette, hogy a

EGY LEHETSÉGES ELLENFÉL: AZ EGYIPTOMI OSA-1. RAKÉTANASZÁD

repülőgépek által célba juttatott robbanóanyag töredékének, esetenként egészének megfelelő harci töltetet szállító rakéta ugyanolyan, sőt még hatékonyabb eszközzé váljon. A rakéta gyorsasága és viszonylag kis mérete rendkívül megnehezítette lelovását. A fejlett elektrotechnika biztosította, hogy a rakéta távirányítással, esetleg önmaga irányításával vagy a kettő kombinációjának alkalmazásával találjon célba, ezzel is csökkentve a célpont túlélési esélyeit. Így létrejött egy rendkívül fejlett, gazdaságos és pusztító erejű fegyver, mellyel egy kismerüléű naszád, gyakorlatilag bármilyen hadihajót meg tudott semmisíteni, a hagyományos fegyverzet hatótávolságán kívülről, sokkalta nagyobb biztonsággal, mint korábban bármikor.

Ez a kérdéskör rendkívül összetett, ezért meg kell állnunk egy pillanatra. A problémát az okozza, hogy ki kell derítenünk: a hadvezetés előbb a haditengerészet későbbi doktrínájának alapjait kezdte-e el kidolgozni, avagy új, modern haditengerészeti egységek beszerzése foglalkoztatta-e. A megoldás kulcsát elsősorban a rakétafegyverzet problematikájának megoldása rejtetette, azonban hamar rá kellett döbbsenniük, hogy sem Nyugat-Európában, sem az Egyesült Államokban nem rendelkeztek olyan, az izraeli szükségleteknek megfelelő eszközzel, mely hatékony lehetett volna a szovjet gyártmányú arab rakétanaszádok ellen. E tekintetben tehát Izraelnek meg kellett kísérelnie a saját lábára állást.¹

Így tehát az 1950-es évek közepén Izrael a világon az elsők között kezdte el vizsgálni a hajó elleni rakéta alkalmazhatóságának, illetve kifejlesztésének potenciális lehetőségeit, szinte egyidőben a kutatásokban élenjáró szovjet mérnökökkel. 1955-ben, a *RAFAEL* vállalat Izraelben úttörőnek számító lépéseket kezdeményezett, amikor belevágott egy hajók ellen alkalmazható rakétafegyver kifejlesztésébe. A *Lúz* néven ismertté vált rakétát rádió-távvezérléssel tervezték célba juttatni, s elméletben a rombolók fedélzetére

telepítették volna. Innen már csak egy lépés volt annak felismerése, hogy egy rakétát rombolónál jóval kisebb méretű hajó is képes elindítani, illetve célra vezetni. Ekkoriban juthatott az Izraeli Haditengerészet hadvezetése arra a következtetésre, hogy a rakétafegyverzetnek hála, a jövőben talán a kisebb, de nagy tűzerejű egységek építése vagy beszerzése lehet a hatékonyság kulcsa.² Azonban a kutatás elsősorban elméleti volt, semmint gyakorlati, hiszen semmiféle előrelépés nem történt e téren, egészen 1960-ig, amikor is a haditengerészet vezetői először terjesztették elő fent említett elképzelésüket.³ Ez az elméleti kutatás – mely körülbelül 1955–1960 között zajlott – alapvetően abból állhatott, hogy tanulmányozni kezdték a rakéatechnika alkalmazásában élenjáró – vagyis a szovjet – haditengerészet harcászati és hadászati elgondolásait.⁴ Ehhez nem kellett feltétlenül ismerniük a szovjet haditengerészet taktikai és stratégiai szintű eljárásait, elég lehetett csupán a hajók és a fegyverzet adatait, melyeket megfelelő és gyakorlati összevetések esetén, helytálló elemzések készítéséhez használhattak fel. Ezen a módon tulajdonképpen rekonstruálhatták ezeket az eljárásokat, illetve számba vehették az ellenük alkalmazható harcmodort és eszközöket. Csak mindezek elvégzése nyomán alakulhattak ki azok a taktikai-stratégiai alapelvek, melyeket egy, a jövőben ütőképes haditengerészet megszerzéséhez le kellett fektessenek.

Az izraeliek taktikai szinten felismerték, hogy a szovjet rakétanaszádoknak – melyek alacsony költségű, jól manőverező, gyors, de ugyanakkor nagy tűzerejű hadihajók voltak – is megvan a maguk gyenge pontja, még hozzá ütőképességük kulcsát adó rakétaik azok. A *P-15 Termít* (NATO-kódnevén *SS-N-2 Styx*) rakéták ugyanis aktív önirányítású fegyverek, vagyis indításuk után saját radarrendszereik „megkeresi” (vagy inkább felismeri) a célpontot, majd ezt követően rávezeti magát, majd becsapódáskor a harci rész detonál. Ez

azt jelenti, hogy a rakétát nem lehet kilövés után az indító naszádról irányítani, – az e célt szolgáló berendezésre az első szovjet rakétanaszádok kis méretéből adódóan nem is volt hely – tehát kiszolgáltatót bármilyen fals radarjelekkel szemben. Emellett a közel hangsebességgel haladó nagy méretű rakéta – nagy sebességéből adódóan – lassabban tud irányt váltani, illetve manőverezés közben nagyobb utat kell megtennie. Ez arra a felismerésre vezethette az izraeli teoretikusokat, hogy a rakéta radarjának folyamatos zavarásával (hamis rádiójeleket küldő zavaróeszközökkel vagy kilőhető radarzavaró dipólkötegekkel⁵), illetve ezzel egyidejűleg végrehajtott gyors manőverekkel lehetséges a rakétát elterelni vagy elkerülni. Ugyanakkor a maguk részéről olyan rakétákra volt szükségük mely képes kiküszöbölni az esetleges zavarásból fakadó következményeket. A rakétákat olyan hadihajónak kellett hordoznia, mely gyors, mozgékony, tehát képes végrehajtani olyan kiterő manővereket, melyekkel elháríthat egy rakétatalálatot. Emellett a gyors manőverek végrehajtásához és egy esetleges torpedótámadás elhárítása végett kis merülésűnek (alacsony vízkiszorításúnak) is kellett lennie. Mindezen paramétereket pedig úgy kellett megvalósítani, hogy a hajó képes legyen hordozni a nagy mennyiségű fegyverzetet és az azok alkalmazásához, illetve hasonló ellenséges eszközök elhárításához szükséges elektrotechnikai berendezéseket.

Stratégiai szinten a doktrína megalkotóinak nem kellett feltétlenül a szovjet stratégiai elgondolásokból kiindulniuk, gyakorlatilag az is elég volt, ha átvették a másik két izraeli haderőnem hadászati elveit. Legalábbis erre lehet következtetni abból, hogy az 1973. évi arab-izraeli háború izraeli tengeri manővereinek közös stratégiai jellemzője a preventív csapásmérés, az ellenséges erők saját vizeiken való felkutatása és lehetőség szerinti elpusztítása, tehát afféle „kitolt védelem.” Mindezen stratégiai manőverek végre-

hajtásához tehát a hajóknak megfelelően nagy hatótávolsággal kellett rendelkezniük.

Mindezen taktikai-stratégiai elgondolások húzódhattak meg a mögött a már fentebb említett, 1960-as előterjesztés mögött, melynek gyakorlati megvalósítása még két évet csúszott. Végül, amikor 1962-ben megérkeztek Egyiptomba az első szovjet *Komar* rakétanaszádok,⁶ az Izraeli Haditengerészetnek muszáj volt lépnie.

MÁSODIK STÁCIÓ: A FEJLESZTÉSEK GYAKORLATI MEGVALÓSULÁSA

1962 létfontosságú év volt az Izraeli Haditengerészet történetében. Ebben az évben kezdődött el a korábban elvi síkon megfogalmazott reformok átültetése a gyakorlatba. Szükség is volt a sietségre, hiszen a szovjet segítséggel meginduló egyiptomi haditengerészeti fegyverkezés komoly lemaradással fenyegette az Izraeli Haditengerészetet.⁷ Azonban ez külső és belső okoknál fogva lassan haladt, egészen a hasonló sorsfordulónak tekinthető 1967-es évig, amikor is ugrásszerűen felgyorsult a fejlesztések üteme, illetve a korábbi tapasztalatok kézzel fogható eredményeket produkáltak.

A rakétafejlesztés elméleti lehetőségeinek vizsgálata után a *Luz* rakéta haditengerészeti alkalmazását illető terveket felfüggesztették (később a szárazföldi haderő alkalmazásában jelent meg). A még csak elvi síkon létező naszádok fellegyverzésére kifejlesztendő rakéta megalkotásával az új nevét akkoriban felvevő *Israel Aircraft Industries (IAI)* vállalat rakétafejlesztő részlegét bízták meg (a vállalat neve 1953–1959 között *Bedek Aviation Company* volt). Az *IAI* a korábbi anyag felhasználásával kezdte meg a *Gabriel* nevet viselő, félaktív önirányítású (tehát a célravezetés radarral és önirányítással történik) rakéta kifejlesztését.⁸ A vállalatnak ez volt az első ilyen

irányú vállalkozása, s mint később kiderült, e fejlesztés mérőföldkönek bizonyult történetében, tekintve a *Gabriel* rakéta későbbi sikerét.⁹ A legnagyobb kihívást az jelentette, hogy egy egészen eredeti konstrukciót kellett megalkotni, melynek meg kellett felelnie a haditengerészeti hadvezetés által meghatározott speciális követelményrendszernek. Ennek egyik leglátványosabb eleme az a kitétel volt, hogy a fegyvernek, az addigiakhoz képest radikálisan új módon, nem magasan a levegőben, hanem alacsonyan, alig valamivel a tenger szintje felett kell rárepülnie céljára. A fejlesztést 1962-ben kezdték meg, s elhúzódtott egészen az évtized végéig. Az első kísérletek 1965-ben kezdődtek, a végső teszt-fázis leglátványosabb pillanata valószínűleg az volt, amikor 1969. április 7-én két *Gabriel* elsüllyesztette az, akkor már csak célhajóként alkalmazott *Jaffa* rombolót.¹⁰ A rakétát a nagyközönségnek 1970. május 8-án mutatták be.¹¹ A *Gabriel* hatótávolsága ugyan nem haladta meg a 20 kilométert, s ezzel e mutatója jelentősen alatta maradt a rivális szovjet típusnak, de rendelkezett a közvetlenül a tenger felszíne feletti repülés tulajdonságával, mely tényező nagyban nehezítette az ellene való védekezést. Ezt követően Izrael vált a világon a harmadik olyan országgá, – a Szovjetunió és Svédország után – mely hajó elleni rakétát állított hadrendbe.¹²

A rakéták kifejlesztésével párhuzamosan az ellenük való védekezés gyakorlati megvalósításának munkálatai is megkezdődtek. Az 1960-as évek közepétől kezdve dolgoztak a kilőhető zavarótöltetek kifejlesztésén. Emellett a rádióelektronikai passzív zavarórendszer tervezése is zajlott, mely kézzel fogható eredményt az 1970-es évek elejére hozott. Az *ELTA* cég jóvoltából az Izraeli Haditengerészet, akkor már hadrendben álló naszádjai számára szert tett egy integrált, aktív és passzív zavaróeszközök alkalmazását lehetővé tevő elhárítórendszerre. A rakétanaszádok mindegyikét felszerelték ezen bonyolult,

elektronikai védelmi rendszerekkel.¹³

A rakéták hordozására szánt naszádok története szintén az 1960-as évek elejére nyúlik vissza, amikor Simon Peresz helyettes védelmi miniszter egyezményt írt alá Konrad Adenauer kancellárral, melynek értelmében az NSZK Izraelnek, a zsidóság ellen a második világháborúban elkövetett bűnökért fizetendő jóvátétel fejében kötelezte magát, többek között, fegyverek átadására is. Ez egyértelműen vonatkozott rakétanaszádok beszerzésére is, melyek tervének kidolgozását a szerződés rögzítette.¹⁴ A hajó prototípusának a kiváló tulajdonságokkal rendelkező, német *Jaguar* torpedónaszádot választották (*Projekt 140*, más néven *Schnellboot 55*), melynek paraméterei tökéletesen illeszkedtek az izraeli igényekhez. A fő tervezési munkálatokról szóló szerződést 1962 decemberében kötötték meg a brémai *Lürssen Werft* céggel. Az újonnan legyártandó, 220 tonnás hajók a *Saar* nevet kapták.¹⁵ Hamarosan azonban politikai problémák léptek fel, ugyanis az üzlet kapcsán Adenauer tartott a német áruk arab bojkottjától. A kancellár félelme 1964 decemberében igazolódott, amikor a szerződés részletei kiszivárogtak és megjelentek a *The New York Times*ban. Emiatt a terveket végül titkos csatornákon át kellett adni Franciaországnak, ahol a cherbourgi illetőségű *Chantiers de Constructions Mécaniques de Normandie* vállalta a naszádok megépítését.¹⁶ Az első hat naszádot Izrael 1965-ben rendelte meg a francia gyártól, a második hat hajós rendelésre egy évvel később került sor.¹⁷ Mivel a terveket izraeli igények szerint németek dolgozták ki, s mivel a cherbourgi hajógyár nem rendelkezett tapasztalatokkal ilyen hajók gyártásában, ezért közel kétszáz izraeli állampolgárságú technikus, mérnök, s a leendő legénység tagjai költöztek átmeneti időre a városba. A hajók gyártásának felügyeletét izraeli részről Mordeháj Limon, az Izraeli Haditengerészet tengernagya és 1950–1954 közötti főparancsnoka, francia

részről Felix Amiot, a hajógyár igazgatója és résztulajdonosa látta el.¹⁸

Az első naszád, a *Miszgav*, 1967 áprilisában került leszállításra, a második egy hónappal később.¹⁹ Felfegyverzésükre már nem volt idő, így a hatnapos háborúban nem kerültek bevetésre, végül csak 1968-ban álltak hadrendbe hivatalosan.²⁰ A naszádok ekkoriban még nem kaptak rakétákat, mivel a *Gabriel* fejlesztése folyamatban volt, s így csak, mint torpedóvető és ágyúnaszádok funkcionáltak.

Még a háború kitörése előtt történt egy olyan esemény, amely előre vetítette, hogy a naszádok leszállítása a Franciaországban történő gyártás ellenére sem lesz zökkenőmentes. 1967. június 2-án, a közlekedési feszültség növekedésének hatására, Franciaország részleges fegyverembargót vezetett be azon térségbeli államok ellen, amelyek „támadólagos fellépést” tanúsítanak szomszédaiikkal szemben. Ez gyakorlatilag Izrael fegyverutánpótlása nagy részének elvágását jelentette, hiszen katonai eszközök terén a zsidó állam felszerelésének mintegy háromnegyedét Franciaországtól szerezte be.²¹ Az embargó egyelőre nem vonatkozott a leendő rakétanaszádokra és a *Super Frelon* típusú helikopterekre, ennek nyomán 1967 őszén újabb két naszád hajózott Haifába, majd 1968 folyamán szintén kettő.²² Ezt követően történt egy olyan esemény, melynek hatására a másik fél tucat hajó leszállítása komoly akadályokba ütközött.

Miután az 1968-as év folyamán több atrocitás is érte az izraeli polgári légi közlekedés repülőgépeit, – gépeltérítés, fegyveres támadás – az izraeli hadvezetés úgy döntött, megtorlásul, az akkor terroristaközpontként számon tartott Bejrút polgári repülőterének gépállományaúra mér csapást egy összetett, jól megtervezett kommandós akcióval. Ennek folyamánként az 1968. december 28-án végrehajtott műveletben összesen tizennégy polgári, utasszállító repülőgépet robbantot-

tak fel, vagy tettek használhatatlanná. Az akciót egyébként a haditengerészet számára leszállított *Saar* naszádok egy része is támogatta, esetleges problémák esetén rájuk hárult volna a kommandós egység tagjainak evakuálása.²³ Az akcióban az izraeliek francia helikoptereket is alkalmaztak az alakulatok szállítására, emiatt Franciaország teljes körű fegyverembargót rendelt el Izrael Állammal szemben, mely a naszádokra, továbbá 50 darab *Mirage* vadászgépre is kiterjedt.²⁴ Ennek ellenére, pár nappal az embargó életbe lépése után, 1969. január 4-én, a cherbourgi kikötőben álló, gyakorlatilag kész hetedik hajó, az *Akko* fedélzetén megjelent néhány izraeli tengerész, majd azzal az indokkal, hogy próbajáratra viszik a naszádot, elhagyták a kikötőt és soha nem tértek vissza oda. Pár nappal később az *Akko* befutott Haifába.²⁵

Azonban az izraeliek nem mondtak le hajóikról. 1969 őszén felfüggesztették a naszádok árának részletekben történő kifizetését is, mivel tartottak tőle, hogy a hajókat már nem fogják leszállítani Izraelnek. Ezzel egyidőben a *Moszad* és Mordeháj Limon tengernagy egy akciót készített elő, melynek célja, a *Saar* naszádok, januárihoz hasonló, kikötőből való kicsempészése volt. Megtervezték a kijutást a kikötőből, az útvonalat Haifába és a Földközi-tenger közepén megjelenő kísérettel. Emellett az akció hátteréhez létrehozta egy fantomcéget, mely hivatalosan megvásárolta a hajókat egy norvég vállalat számára. Valójában azonban ez is az izraeliek tulajdonában állt. Végül a tervek végrehajtására 1969. december 24–25. éjjel került sor, s az öt naszád, a későbbi *Szufa*, *Gás*, *Herev*, *Hanit* és *Hec* kihajózott Cherbourgból. December 26-án elhagyták Gibraltárt, s a Földközi-tenger közepéig távoli francia kísérettel – mely végül nem lépett fel ellenük – hajóztak, ahol egy izraeli ellátóhajó és egy tengeralattjáró csatlakozott a kötelékhez. Az öt „kilopot” naszád végül 1969. december 31-én érkezett meg a haifai *Kison* kikötőbe.²⁶

Ez a tizenkét naszád alkotta a haditengerészeti részét magját. Felfegyverzésük gyakorlatilag Izraelbe érkezésük után megkezdődött. Az első leszállított hajókból hármat a *Saar 1* osztályba soroltak (*Mivtah, Miznah, Miszgar*). Ezek a fejlesztés elhúzódsága miatt, még nem kaptak rakétákat, így fegyverzetük csak csöves tüzérségi eszközökre és torpedókra terjedt ki. A *Saar 2* osztályba sorolt naszádok (*Élat, Haifa, Akko*) már megkapták a *Gabriel* rakétákat, csöves tüzérségi eszközeik száma így természetesen csökkent, de meghagyták a torpedóvetőcsövek felszerelésének lehetőségét. A második hat naszád a *Saar 3* osztálybesorolást kapta (*Saar, Szufa, Gás, Herev, Hamit, Hec*), fegyverzetét szintén rakéták és egy nagyobb kaliberű tüzérségi löveg alkotta, utóbbi miatt a torpedófegyverzetről, illetve a tengeralattjáró-elhárító eszközökről le kellett mondani. A *Gabriel* rakéták célra vezetéséhez olasz eredetű tűzvezetőrendszer került telepítésre, mely a csöves tüzérségi eszközök tűzvezetését is végezte. 1973-ban született döntés az első három *Saar 1* osztályú hajó fegyverzetének kiegészítéséről, illetve átkonfigurálásáról, ennek értelmében rakétafegyverzettel kívánták felszerelni azokat úgy, hogy tengeralattjáró-elhárító képességük megmaradjon. 1973. októberéig csak az egyik naszád, a *Miznah* esett át ezen a korszerűsítésen, így két testvérhajójának, mint torpedó-tüzérségi naszád kellett a harcokban részt vennie.²⁷

Az Izraeli Haditengerészet korábbi egységeinek színvonalához képest radikálisan új naszádok beszerzése mellett – részben a francia embargó hatására –, Izrael saját gyárak által előállítandó naszádokra is igényt támasztott. Ez tulajdonképpen a meglévő állomány továbbfejlesztésére, illetve az ezen alapuló új, saját fejlesztésekre irányult. Ennek nyomán 1968 végén önálló fejlesztési munkálatok kezdődtek a *Saar* naszádoknál közel kétszer nagyobb vízkiszorítású hajók építésére, melyeknek még nagyobb hatótáv-

val, illetve még jobb tengerrjáró képességgel kellett rendelkezniük, hogy Afrika megkerülésével eljuthassanak a Vörös-tengerre.²⁸ Az új hajóknak – nagyobb méretükből adódóan – lehetőségük kellett legyen megnövelt, illetve modernizálható és alakítható fegyverrendszerek hordozására is. A később *Saar 4* néven ismertté váló naszádokból végül hatot rendelt meg az Izraeli Haditengerészet, ezekből kettő (a *Resef* és a *Keset*) került leszállításra 1973 októberéig. A hajók kaptak rakétákat, csöves tüzérségi fegyverzetet és kisebb kaliberű géppágyúkat is.²⁹

Az újdonsült rakétanaszád-flottilla kiépítése mellett, saját gyártmányú, partmenti vizekre alkalmas őrnaszádok gyártása is kezdetét vette, 1973 októberében ezek legelső példányai a *Dabur* osztályú járőrnaszádok álltak még csak hadrendben.³⁰

Mielőtt véglegesen számot vetnénk az Izraeli Haditengerészet állományával és egyéb odatartozó alakulatokkal, még szót kell ejtenünk két eseményről, melyek felgyorsították az elkezdett reformfolyamatokat és rávilágítottak a korábbi hagyományos eszközök elavultságára.

HARMADIK STÁCIÓ: SORSCSAPÁSOK ÉS HATÁSAIK

A hatnapos háború egyik azonnali eredménye a korábbi kb. 240 kilométeres partvonal hosszának hatalmas megnövekedése lett, mely a Sínai-félsziget elfoglalásával így elérte a 900 kilométert.³¹ Egy ilyen hosszú partszakasz ellenőrzése rendkívüli terhet jelentett a kis számú és elavult izraeli hadihajóknak. Azonban, mivel a hatnapos háború után sem hallgattak el a fegyverek (ez az „anyagháború” és a „sem béke, sem háború” időszak³²) a haditengerészetnek tovább kellett folytatnia őrzáratait végig a sínai partvonal mentén, egészen Port-Szaídig. Egy ilyen őrzárát során, 1967. június 12–13. éjjelén az *Élat*

romboló két *Saar 1* vagy *Saar 2* osztályú, torpedóvetőcsövekkel felszerelt gyorsnaszád kíséretében, két egyiptomi, *P 6* osztályú torpedónaszádot azonosított Port-Szaídtól keletre a tengeren, melyeket megtámadtak és el is süllyesztettek. Ez az et-tínai csataként ismert eset szolgált előjátékkul a később bekövetkező első sorscsapáshoz.³³

Ez az első, s egyben nagy hatású esemény 1967. október 21-én következett be, amikor egy estebe nyúlónak tervezett késő délutáni őrjárat során, az *Élat* rombolót el-süllyesztette két egyiptomi, *Komar* osztályú rakétanaszád, az et-Tínai-öbölben, körülbelül 20 kilométerre Port-Szaídtól. Az Izraeli Haditengerészet zászlóshajója Jichák Sosan fregattkapitány parancsnoksága alatt egyedül vett részt e küldetésben. A parancsnok tengerallattjáró-támadástól tartva cikkcakkban manőverezett hajójával, s nem tulajdonított különösebb jelentőséget annak a két, járőröző, kisméretű hajónak, melyek a radarképernyőn felbukkantak. Ez valószínűleg a négy hónappal korábban történtek nyomán lehetséges, hiszen Sosan fregattkapitány vezette azt az akciót is, s bizvást hihette, hogy ismét csak két torpedónaszáddal van dolga, tekintve, hogy a *P 6* osztályú hadihajók radarjele nem különbözik jelentősen a *Komar* osztályú rakétanaszádokétól. A késő délután bekövetkező sötétedés határán, 17.16 órakor egy jelzőőr villanást és füstöt jelentett Port-Szaid irányából, majd ezt követően egy rakéta nyomvonala is láthatóvá vált az égen. Az *Élat* megszakította manővereit és a parancsnok teljes riadókézsültséget rendelt el. Bár először úgy tűnt, a *Styx* rakéta messze a hajó mögött fogja keresztezni annak nyomdokvizét, megközelítőleg 10 km távolságban irányt változtatott az *Élat* felé. A romboló legénysége tüzet nyitott a közeledő rakétákra a fedélzeti fegyverekkel, azonban minden eredmény nélkül. Az első rakéta a hajó tāján csapódott be, a pár pillanattal később érkező második középen találta el az *Élat*ot.

A romboló e végzetes találatot követően lassan süllyedni kezdett. A harmadik rakéta két órával később csapódott be, felrobbantva a hajó lőszerkészletét. A parancsnok kiadta az utasítást a hajó elhagyására, s a parancs végrehajtását követően találta el a rombolót a negyedik, közlőről indított rakéta, melynek folyékony hajtóanyaga, lángra lobbánva a víz felszínén, súlyos égési sérüléseket okozott a vízben evickéló izraeli tengerészeknek. Az *Élat* utolsó rádióüzenetét 17.28 órakor regisztrálta egy egység a Sínai-félszigeten, ezt követően húszóras mentőakció indult a túlélők után. Ennek során a hajó 199 fős legénységéből sikerült kimenteni 152 főt, a legénység 47 tagja odaveszett. A túlélők közül 91 fő szenvedett sérülést.³⁴ Az eset igazolta az előzetes elgondolások helytállóságát és rámutatott a korábbi haditechnika nemcsak elavult, de ezúttal már az állomány számára veszélyes voltára is.

Az *Élat-ügyben* először a tragédia okai kerültek vizsgálatra. Ezek az okok az eset jellegéből adódóan összetettek. Az *Élat* régi hajó volt, 1944-ben épült, légvédelmi fegyverzete már nem felelt meg a kor követelményeinek. A 250 fős legénységnek csak 80%-a (199 fő) tartózkodott a fedélzeten. Emellett az egyiptomi rakétanaszádok nagy távolságból, a kikötői partvédelem hatótávolságán belülről, míg az *Élat* fegyverzetének lőtávólán kívülről, zavartalanul nyithattak tüzet, s dolgukat még az is megkönnyítette, hogy az izraeli romboló egymaga járőrözött. Az *Élat*ot ráadásul teljes meglepetésként érte a támadás, és ez a téves azonosításból eredt, amelyre – bár eltérő végeredménnyel – már volt példa pár hónappal korábban a *Liberty*-incidens során. Mindezekhez még hozzátehetjük, hogy a brit *Z* rombolóosztályba tartozó *Élat*, nagysága miatt kiváló célpont volt a *Styx* rakétáknak, melyek ellen nem rendelkezett semmilyen aktív vagy passzív védelmi berendezéssel.³⁵

A téves azonosítás ténye megerősítette

a haditengerészeti vezetést abban, hogy javítani kell hadihajóik felderítő-képességein, tehát a rendelkezésre álló hajóradarok nem megfelelőek. Ez maga után vonta az egész flotta hajóegységeinek modern fedélzeti elektronikával való felszerelését, továbbá az öreg, használt és elhasználódott, nagyméretű, hagyományos hadihajók rövidesen bekövetkező kivonását, illetve a civil szférából bevonultatott felfegyverzett halászhajók és más, eredetileg polgári alkalmazású hajók leszerelését.³⁶ A nagy felszíni egységek közül a *Jaffa* sorsát már fentebb említettük, az egyiptomiaktól zsákmányolt, *Haifa* nevet kapott hajót pedig 1968-ban vonták ki a szolgálatból.³⁷ Rövidesen a régi torpedónaszádok is erre a sorsra jutottak.³⁸ Az 1960-as évek közepén beszerzett, öreg, *T* osztályú tengeralattjárók ugyan még hadrendben álltak, de műszaki állapotuk annyira rossz volt, hogy gyakorlatilag csak leselejtezésüket várták.³⁹

A második súlyos esemény az említett tengeralattjárókat érinti, s e sorscsapás is messzemenő következtetésekre sarkallta az izraeli haditengerészeti vezetést, ám ez inkább csak helyi szinten, a tengeralattjáró-flottilla vonatkozásában kezdeményezett jelentős változásokat, melyek majd csak a háború után, az 1970-es évek második felében hoznak gyakorlati eredményeket.

Az Izraeli Haditengerészet tengeralattjáró-fegyverneme az 1950-es évek végén jött létre, miután a kormány úgy döntött, hogy két tengeralattjárót szerez be Nagy-Britanniától a haditengerészet részére. A beszerzés gyakorlati részét Jozsálé Drór végezte, az ő vezetésével alakul meg az a kis lelkes csoport is 1957-ben, akiket mára a tengeralattjáró-fegyvernem alapítóinak tekinthetünk. Az első két, *S* osztályú tengeralattjáró, a *Tannin* (ex-*Springer*) és a *Ráháb* (ex-*Sanguine*) 1959-ben álltak hadrendbe. Izraelbe érkezésük előtt Nagy-Britanniában végezték el felújítási munkálataikat. Mint már fentebb említésre került, mindkét hajó részt vett a hat-

napos háborúban, igaz, eltérő feladatkörben. Koros járművekről lévén szó (mindkét hajó 1945-ben épült, dízel-elektromos meghajtású hajó), igen elavultak voltak már ekkoriban, s tíz éven belül leselejtezésre is került mindkettő. Leváltásukra már az 1960-as évek közepén történtek előkészületek, 1964-ben rendelte meg Izrael, ismét csak Nagy-Britanniától, a *T* osztályba tartozó *Leviátán* (ex-*Turpin*), *Dakar* (ex-*Totem*) és *Dolphin* (ex-*Truncheon*) nevű hajóegységeket. A hajókat Portsmouth-ban újították fel, majd elsőként a *Leviátán* indult haza Haifába 1967 májusában, a közelgő háború miatt, de egy nappal utána érkezett meg.⁴⁰

A *Dakar* tengeralattjáró 1967. november 10-én állt hadrendbe az Izraeli Haditengerészet kötelékében. A Skóciában történt hivatalos átadást követően a *Dakar* megkezdte tengeri próbaútjait és merüléseit, melyeket a brit Királyi Haditengerészet és az Izraeli Haditengerészet közösen felügyelt. 1967 végén a *Dakar* visszatért Portsmouth-ba és megkezdte az Izraelbe történő útjának előkészületeit. A hajó indulására a harmadik *T* osztályú tengeralattjáró – a *Dolphin* – hivatalos átadásának napján, 1968. január 9-én került sor, Jaakov Raanan korvettkapitány parancsnoksága alatt, 69 fővel a fedélzeten. A hajó január 15-én érte el Gibraltárt. A haditengerészet haifai főhadiszállásainak utasításai alapján a tengeralattjárónak lemerülve, légcsővét alkalmazva kellett megtennie a hazautat, emellett 24 óránként kellett jelentenie aktuális pozícióját, illetve 6 óránként általános bejelentkezést kellett tennie. A hajónak február 2-án kellett volna megérkeznie a haifai kikötőbe, azonban Raanan korvettkapitány úgy számította, erre hamarabb, már január 29-én sor kerülhet, s erről értesítette Haifát. Később még ennél is egy nappal hamarabbra tette érkezésük napját, de ezt a főhadiszállás már nem engedélyezte, mondván az érkezésük tiszteletére rendezendő ünnepség napját már január 29-re tűzték ki. 1968. január

24-én 6.10 órakor a *Dakar* jelentette pozícióját Krétától keletre, ez az E 34° 16' és K 26° 26' pozíció volt. Ezután még három általános bejelentkezés történt, az utolsó január 25-én éjfél után két perccel, majd ezt követően nem érkezett több hívás. Haifában először kommunikációs problémákra gyanakodtak, de miután a kapcsolat felvételére semmilyen kísérlet nem járt eredménnyel, másnap egy nemzetközi kutató és mentő expedíció vette kezdetét, Izrael mellett Nagy-Britannia, az Egyesült Államok, Görögország, Törökország és Libanon részvételével. Január 27-én Nicosiában fogták a tengeralattjáró egyik vészjeladó bójájának SOS jeleit. Miután a keresés nem járt eredménnyel, február 4-én az utolsó izraeli kereső egységek is hazaindultak.⁴¹ A keresésben részt vett az utolsóként Nagy-Britanniából útnak induló *Dolphin* is, melynek a fedélzetén öten tartózkodtak a *Dakar* eredeti legénységéből, s csak annak kifutásakor szálltak át a másik hajóra, mivel még maradniuk kellett.⁴²

A kutatás során nem kerültek elő a hajó maradványai, ahogyan túlélőket, vagy holttesteket is hiába kerestek. A tengeralattjáró eltűnése után egy évvel, Gáza partjainál, Hán-Júnisz közelében egy egyiptomi halász megtalálta a tengeralattjáró egyik vészjeladó bójáját. A tragédiát követő harmincegy évben az Izraeli Haditengerészet huszonöt kutatóexpedíciót indított a maradványok felkutatására, végül 1999. május 28-án bukkant rá a tengeralattjáró roncsaira egy nemzetközi kutatóexpedíció.⁴³

A tengeralattjáró elsüllyedésének oka rejtély mind a mai napig, bár vannak elképzelések. Egy elgondolás szerint a *Dakar* a felszínen, vagy periszkópmélységben haladhatott, amikor valószínűleg egy olajtankerral, vagy hasonlóan nagy méretű teherhajóval ütközhetett, melynek legénysége nem érzékelte a balesetet. Erre utalnak a torony antennái, amelyeket elgörbülve találtak meg a roncsra.⁴⁴ Más elképzelések szerint a *Dakar*

az egyiptomi haditengerészet süllyesztette el, miközben az, valamiféle titkos akciót hajtott volna végre az egyiptomi partoknál. Ezt azonban valószínűtlenné teszi az a tény, hogy a gázai partoknál kifogott bóján, csak a Földközi-tenger középső részére jellemző szerves képződményeket találtak.⁴⁵ A legvalószínűbbnek az a feltételezés tűnik, amely szerint 1968. január 25-én, éjfél és 3.00 óra között, ismeretlen okból, kisebb vízvívárgás keletkezett a tengeralattjáró orrszekciójában, amely megbontotta a hajó egyensúlyát, s az így teljes haladási sebességével alábukott, majd a kritikus mélységet elérve összeroppan a víznyomástól, s végül így érkezett meg a tengerfenékre, ahol több darabja levált.⁴⁶

A *Dakar* tengeralattjáró pusztulásának következményei, lényegüket illetően tökéletesen illeszkedtek a haditengerészet fejlesztési tendenciáihoz. A hajó elvesztése ráébresztette az Izraeli Haditengerészet vezetését arra, hogy a jövőben, lépést tartva a haditengerészet más részeinek korábban megindult reformjával, a tengeralattjáró-fegyvernem is – feladatai maradéktalan ellátásához – a lehető legmodernebb felszereléssel kell ellátnia, s nem elavult, használtan átvett haditechnikával. A cél egy olyan tengeralattjáró-típus beszerzése volt, mely nem elavult, nem használt, hanem modern és újonnan fejlesztett. A tengeralattjárónak tehát meg kellett felelnie nem csak a modern harcászati követelményeinek (bármikor bevethető, megbízható, több feladatú), hanem a speciális izraeli igényeknek is (gyorsaság, mozgékonyaság, univerzalitás, alacsony számú legénység is kezelhesse). Ilyen tengeralattjáró természetesen fellelhető volt Nyugat-Európában, s a választás a német *206A* típusra esett. Németország hagyományosan nagy tapasztalattal bírt a tengeralattjáró-fejlesztés terén, azonban Izraelnek politikai okokból az angol *Vickers* céggel kellett szerződést kötnie 1972 áprilisában. Az angolok azután német

tervek alapján gyártották le a hajókat Barrowban, az Izraeli Haditengerészet számára.⁴⁷ A tengeralattjáró-flotta beszerzéseinek és leszállításainak részletei már kívül esnek jelen tanulmány szűken vett keretein, tekintve, hogy csak a jóm-kipúri háború után kerültek Izraelbe. Annyit azonban mindenképp meg kell jegyeznünk, hogy e lépés alapozta meg napjaink Izraeli Haditengerészetének azon tengeralattjáró-flottáját, mely elméletileg már képes nukleáris csapásmérésre is.⁴⁸

A felszíni egységeket ért sorscsapások mellett még meg kell említeni azt is, hogy ekkoriban a haditengerészet kommandós alakulatainak is komoly problémákkal kellett megküzdeniük, bár ezek nem technikai hanem fegyelmi jellegűek voltak.

A haditengerészet kommandós alakulata 1949-ben jött létre a *Hauliából Sajetet 13* („13. flottilla”) néven, bázisa az Atlit haditengerészeti bázis lett, s az is mind a mai napig. A csoportot gyakorlatilag más, nyugat-európai hasonló egységek mintájára hozták létre és szervezték meg. 1965-ben egy másik alakulat jött létre, ez volt a 707. egység, mely alapvetően védelmi, illetve bűvár feladatokat látott el a kikötőkben (aknavizsgálat, stb.), s tagjait a kiképzések során lemorzsolódó állományból szervezték. Az 1960-as évek második felére állandósult a *Sajetet 13* szembenállása vetélytárs alakulataival, mivel mindegyik egység féltette a maga „szakterületét” a többitől. Emellett problémákat okozott az 1967 és 1973 közötti időszak legnagyobb szabású izraeli kommandós akciója is, melyben az egyik szárazföldi alakulatot a haditengerészeti egység alá rendelték.⁴⁹ 1969. július 28-án egy nagyszabású akcióban a kommandós egységek megsemmisítették a Szezei-csatorna déli részén fekvő zöld-szigeti egyiptomi radarállásokat, s így sikerült rést ütni az arab ország fejlett radarerőjén. Azonban az akcióban hat izraeli életét veszítette, emiatt a sajtó támadta a hadvezetést.⁵⁰ A *Sajetet 13* lassan elvesztette minden tekintélyét, s

az a hír járta, hogy az alakulat saját tagjaira nagyobb veszélyt jelent, mint célpontjaira, tekintve a kemény és veszélyes kiképzést. Ezután azonban az alakulatot átszervezték, erre azért is szükség volt, mert a zöld-szigeti akció után a 707. egység kiválni szándékozott, s 1970-től már saját állományjelzővel rendelkezett. Emellett olyan bevetéseket teljesített, – ráadásul teljes sikerrel, veszteségek nélkül – melyek korábbi anyaszervezetének hatáskörébe tartoztak. Valószínűleg ez az egység hajtotta végre azt az akciót is, melynek keretében 1969. szeptember 9-én elsüllyesztettek két egyiptomi torpedónaszádot rászadati honi kikötőjükben, ezáltal megsemmisítve a helyi partvédelmi erőt.⁵¹ Az ilyen akciók miatt a két szervezet szembenállása tovább nőtt. S bár az 1973. évi háborúban mind a *Sajetet 13*, mind a 707. alakulat viszonylag jól szerepelt, a hadvezetés úgy döntött, hogy nem tűri tovább a két szervezet rivalizálását, s miután 1975-ben egy emelt szintű képzési szakasznak vetette alá a 707. egység tisztjeit, a két alakulat élére egy ember került, s egybe olvasztották a két szervezetet.⁵²

NEGYEDIK STÁCIÓ: AZ IZRAELI HADITENGERÉSZET A JÓM-KIPÚRI HÁBORÚ ELŐESTÉJÉN

Az Izraeli Haditengerészet az 1970-es évek elejéig véghez vitt fejlesztések nyomán, a jóm-kipúri háborúra, addigi történetének legfelkészültebb személyi és anyagi állományát vonultatta fel. Az alábbiakban a későbbi események könnyebb áttekintése

vége, számot kell vetnünk a haditengerészet általános jellemzőivel, felépítésével, hajóállományával.

Az Izraeli Haditengerészet 1973 októbere előtt a térség egyik legfejlettebb flottája volt – technikai értelemben, de gyorsan hozzá kell tennünk, hogy ez a kijelentés gyakorlatilag csak a rakétanaszád-flottillára vonatkozatható és tulajdonképpen csak a későbbi történések utólagos ismeretében. Ennek az az oka, hogy naszádjaiak technikai fejlettségéről ugyan tudtak az izraeliek, ám valószínűleg ők maguk sem számítottak arra, ami a háborúban bekövetkezett. Ez a megállapítás már csak azért is tekinthető helytállónak, mivel nagyhatalmi szinten sem számoltak a haditengerészet későbbi sikereivel.⁵³

A haditengerészet első számú bázisa a Földközi-tengeren Haifa és mellette a kisebb jelentőséggel bíró Asdod. A vörös-tengeri hadszíntéren a legfőbb támaszpont ekkoriban Élat helyett, a megszállt Sínai-félsziget legdélibb pontja közelében fekvő Sarm-es-Sejk volt.⁵⁴ A haditengerészet létszáma kb. 5000 fő aktív és kb. 1000 fő tartalékos állományra tehető.⁵⁵

Az Izraeli Haditengerészet főbb hadihajóinak állománya, a jóm-kipúri háborút megelőzően viszonylag jól és részletesen rekonstruálható. A már eddig is sokat idézett *Jane's 1979–80*, illetve *1984–85* flottaévkönyv⁵⁶, valamint az orosz *Almanah Vojni, Isztórija, Fakti* Internetes folyóirat 2002 decemberi számának egy cikke⁵⁷ alapján részletes képet alkothatunk az Izraeli Haditengerészet hadrendjéről. 1973. október 5-én az Izraeli Haditengerészet állományában volt 2 db, csak névleg üzemelő *T* osztályú tengeralattjáró, 14 db *Saar* osztályú rakétanaszád, kb. 52 db különböző osztályú és eredetű járőrnaszád (*Drór, Jar, Bertram, Swift, Kedma, Dabur* osztályú egységek), – melyek számba valószínűsíthetően a parti őrség hajói is beleértendőek – 6 db *Asdod* és *LSM I* osztályú deszanthajó, 6–7 darab kisebb deszantnaszád

és 2 darab ellátóhajó.⁵⁸

E hajókat feladatkorúknak megfelelően különböző kisebb flottillákba sorolták.⁵⁹ A tengeralattjáró-flottilla két, csak pár évvel korábban hadrendbe állt, de ekkor már igen rossz állapotban lévő egysége közül, a *Leviátán* merülésre képtelen állapotban volt és gyakorlatilag már kivonták, a *Dolphin* pedig javítás alatt állt a haifai szárazdokkban.⁶⁰ A haditengerészet magját képező legütőképesebb erő a rakétanaszád-flottilla volt, melynek bázisául a haifai kikötő szolgált, parancsnokságát Mihaél Barkaj sorhajókapitány látta el, aki korábban a *Leviátán* tengeralattjáró kapitányi tisztét is viselte,⁶¹ s később a haditengerészet parancsnoka lett. A járőrnaszád-flottilla bázisa Asdod volt, s gyakorlatilag az összes ilyen hajó a Földközi-tengeren állomásozott öt *Dabur* naszád kivételével, melyek a Vörös-tengeren látták el feladataikat. Az izraeli gyártmányú deszanthajók és deszantnaszádok mindegyike – összesen hat egység az *Asdod* és a *Kisón* osztályból – szintén a Vörös-tengeri hadszíntéren települt, számukat kiegészíthette még 3-4 db apróbb, amerikai eredetű deszantnaszád. Ide települt az egyik ellátóhajó, a *Bat-Seva* is.⁶²

Ezen alakulatok mellett a haditengerészet harcoló csapatainak körébe tartoztak még a tengerészgyalogságot helyettesítő *Sajetet 13* és a *707*. egység néven ismert kommandós alakulatok, továbbá a már említett parti őrség és a partvédelmi tüzérosztag is, mely tizenkét ütegbe szervezett negyvenhárom lövegből állt.⁶³ A haditengerészet parancsnoki tisztét ekkor Benjamin Telem ellentengernagy látta el.⁶⁴

Az Izraeli Haditengerészet megújult feladatrendszere az új fejlesztések nyomán már nem főképp a partmenti vizeken történő járőrözésre, s ezáltal a partvonalak védelmére, hanem e védelemnek a hazai vizekről az ellenség vizeire történő kitolásra irányult. A Földközi-tengeren védeniük kellett a létfonosságú haifai olajfinomítót, biztosítaniuk

szabad hajózást az izraeli kikötőkbe, meg kellett valósítaniuk a szárazföldi erők bizonyos szintű támogatását a Sínai-félsziget északi és déli vizein, valamint az izraeli védelmi vonal, a Bar-Lév vonal északi és déli szárnyainak fedezetét a tengerről. Emellett még délen védeniük kellett az Abu-Rudeisz környéki olajmezőket, s a kikötők biztosításával potenciális lehetőséget biztosítani az ott állomásozó deszanhajóknak egy esetleges partraszállás végrehajtására.

KITEKINTÉS

Az arab haditengerészetek a jóm-kipúri háború előestéjén

Mielőtt rátérnénk az 1973. évi arab–izraeli háború haditengerészeti eseményeinek taglalására, át kell tekintenünk az Izraeli Haditengerészettel szembenálló arab haditengerészeteket. Az Izrael Állammal közvetlenül határos vagy azzal konfliktusban lévő arab államok közül, csak az 1973. évi háborúban közvetlenül érintett egyiptomi és szíriai haditengerészetekre szükséges kitérnünk. A régió többi, Izraelre potenciális veszélyt jelentő arab haditengerészete elenyésző erőkkel rendelkezett.⁶⁵ Először a sokkal jelentékenyebb egyiptomi, majd ezt követően a gyengébb szíriai haditengerészet ismertetésére kerül sor a felépítés, az állomány, a hadrend és a fő feladatok tekintetében.

Természetesen a közel-keleti haditengerészetek kisebb léptékűek valamely nagyobb hatalom haditengerészetéhez képest, szerepük és fontosságuk is kevésbé jelentős és eltörpül a másik két fő haderőnem – a szárazföldi és a légi – mellett. Ebből következően kisebb költségvetésből is kénytelenek gazdálkodni. Harcászati szempontból viszonylag jelentős tűzerejüket csak korlátozott területeken képesek alkalmazni, vagyis a tengeren és a part-

menti övezetekben. Emellett nem rendelkeznek jelentős mértékű tengerészgyalogsággal, illetve haditengerészeti légióerővel, tehát olyan fegyvernemekkel, melyek képesek közvetlen módon jelentősebb hatást gyakorolni a fő-, vagyis a szárazföldi hadszínterek eseményeire. Mindezekből következően a közel-keleti országok hadiflottái csak periférikus szerepet játszhatnak egy alapvetően területi célok birtoklásáért folyó háborúban.

Az egyiptomi és a szíriai haditengerészetek közül az előbbi volt a legerősebb, mennyiségi tekintetben az izraeli is felülmúlta, még ha minőségi tekintetben nem is beszélhetünk egyértelmű fölényről. Az *Egyiptomi Haditengerészeti Erők*⁶⁶ felépítése megfelel egy erős, másodrendű tengeri hataloménak. Főhadiszállása, egyben legfőbb bázisa Alexandria, nagyobb kikötői Port-Szaídban, Mersza-Matrúhban és Port-Taufikban található a Földközi-tengeren, illetve Szuezbent, el-Gurdakában, Port-Szafágában és Kuszeirben a Vörös-tengeren. A Haditengerészeti Akadémia mind a mai napig Abu-Kírban található, ahol az 1970-es évek elején egyidejűleg 470 kadét képzése folyt. A haditengerészet aktív állományát mindig tapasztalt tisztek alkotják. A sorállomány három évig folytatja katonai szolgálatát, ezután további kilenc évre tartalékállományba kerül. Az önkéntesek hosszabb alkalmazásra szerződnek, főképp ők kerülnek a tengerészaltnagyvezetői képzésbe, illetve számos műszaki katona kerül ki közülük. A haditengerészet kötelékébe tartozik a felszíni flotta mellett a partvédelem, a parti őrség és egy kisebb haditengerészeti kommandó is. A teljes aktív állomány a háború előtt 15 000 fő körül mozgott, melyet hasonló számú tartalékos egészített ki.⁶⁷

A haditengerészet 1973-as hadrendjére vonatkozó számszerű adatok több helyen is olvashatóak, de e tekintetben jelentősek az eltérések a különböző feldolgozásokban, vagy összesítésekben.⁶⁸ Mindössze alig néhány

helyen találhatunk jól lebontott részletes adatokat: akárcsak az izraeli haditengerészet 1973-as lajstromának rekonstruálásánál, ezúttal is a *Jane's Fighting Ships 1979-80* illetve *1984-85 flottaévkönyv*,⁶⁹ valamint az orosz *Almanah Vojni, Isztórija, Fakti* cikke⁷⁰ alapján történő következtetésekkel alkothatunk összetettebb képet az egyiptomi flottáról.

Az egyiptomi haditengerészet 1973. október elején kötelékében tudhatott 12 db tengeralattjárót, 5 db rombolót, 4 db fregattot, 19 db rakétanaszádot, 42 darabra tehető torpedónaszádot, 12 db tengeralattjáró-elhárításra alkalmas járőrnaszádot, 15 db nagyobb deszanthajót és 15 db aknaszedő hajót, hogy csak a legjelentősebbeket említsük. Ebből az összesen kb. 122 db hadihajóból kb. 61 darabra, vagyis pontosan felére, tehető a gyors, kisméretű, de helyi viszonylatban nagy tűzerejűnek számító, támadó jellegű hajók száma, ez a szám rakéta- és torpedónaszádokat tartalmaz.⁷¹

A hajóállománynak a 2. táblázatban közölt, főként a *Jane's Fighting Ships 1984-85* flottaévkönyv adatain alapuló felsorolásából 1 db tengeralattjáró, a 10 db *Vidra* és az 1 db *Polnacsnyij* osztályú deszanthajó, 3 db *T 43* osztályú és 4 db *Jurka* osztályú aknaszedő hajó, illetve 1 db *Osza* osztályú rakétanaszád, 4 db *SO I* osztályú járőrnaszád, kb. 6-8 db *P 6* osztályú, 3 db *Sersen* osztályú és 4 db *P 4* osztályú torpedónaszád származik az *Élat*-ügyet követő időszakból. Vagyis a korábbi hagyományos flottafeladatok elvégzésére, támogatásra és biztosításra alkalmas hajók 61 darabjából 19 db került beszerzésre, míg a gyors, támadó jellegű, járőr feladatú hajók szintén 61 darabjából 18-20 db került beszerzésre 1967 októbere után, utóbbiból mindössze 1 db a rakéta-, ellenben 13-15 db a torpedónaszádok száma.⁷²

A gyorsjáratú, illetve a hagyományos szerepkörű hajók megegyező arányú növekedésén belül a gyorsjáratú hajók eloszlása arra utal, hogy a korábbi beszerzések során

az egyiptomiak ugyan felismerték azt az utat, melyet a kisméretű, de nagy tűzerejű fegyverzet ellátott kisebb hadihajók nyitottak a haditengerészet-történetben, de alapvetően tévesen értelmezték e jövőbe vezető úton a haditengerészeti rakéták jelentőségét. Nem fordítottak kellő figyelmet gyors és nagy tűzerejű, rakétás hadihajók fejlesztésére, hanem leginkább szállító kapacitásukat hozták fel haditengerészeti erőik többi részének szintjére. A mindössze egyetlen darab rakétanaszád beszerzése – mely bizonyára egy korábbi rendelés késve érkezett példánya – azt mutatja, hogy az egyiptomiak túlonúl meg voltak elégedve, lassacskán elavuló rakétanaszád-flottillájukkal. A torpedónaszádok számának növelése, illetve a jelentős, anyagháborúbeli veszteségek folyamatos pótlása megerősíti, hogy az egyiptomi hadvezetés nem ismerte fel az izraeli rakétanaszád-flottilla kiépítésére irányuló törekvések valós tendenciáját. A rakétákhoz mérten meglehetősen lassú torpedókat és az azokat hordozó torpedónaszádokat preferálták, a rendkívül gyors lefolyású harcot jelentő, rakétákkal vívandó harcászati helyett. Paradox módon pontosan ezen eszközök hatékony volta okozza azt, hogy az egyiptomi haditengerészet a későbbiekben harcászati alarendelt szerepre kényszerült, mégpedig azért, mert az *Élat* elsüllyesztésével megbizonyosodtak hajóik és fegyverzetük technikai fölényéről – s ezzel önmagukat sodorták hátrányos helyzetbe. Ahelyett, hogy teljesen átaláltak volna a rakétafegyverzetű hadihajók alkalmazására, megtartották a lassú fegyverekkel rendelkező, hagyományos hadihajóknak minősülő torpedónaszádokat. Ezzel ugyan számbeli fölénybe kerültek az izraeliek hasonló eszközeivel szemben – melyeket egyébként 1973-ra már ki is vontak a hadrendből⁷³ –, ám a modern technikai követelményeknek alatta maradó rakétákkal felszerelt rakéta-gyorsnaszádjaik minőségi hátrányba kerültek az izraeliek még ki nem próbált rakétákkal és rádióelektronik-

kai eszközökkel felszerelt hajóival szemben.

A haditengerészeti erőket ketté osztották Földközi-, illetve Vörös-tengeri Rajra, a két alakulat feletti teljes parancsnokságot Ahmed Fuád Zekri altengernagy látta el.⁷⁴ A földközi-tengeri főhadszíntéren volt jelen a tengeri erők zöme: a fejlettebb *Osza* rakétanaszádok, tíz tengeralattjáró, a fejlettebb *Sersen* osztályú torpedónaszádok, kb. húsz további torpedónaszád a *P 6* hajóosztályból, két *Szkorij* osztályú, valamint a régi brit *Z* osztályú romboló, két fregatt, továbbá aknaszedők és járőrhajók, illetve tizenegy partra szállító hajó.⁷⁵ A vörös-tengeri mellékhadszínterre települt, 1969-ben létrehozott Vörös-tengeri Raj főerejét a másik két *Szkorij* osztályú romboló (*Szuez* és *az-Záfír*), az egyik régi brit fregatt, a *Szudán* (*Flower* osztály), illetve két tengeralattjáró jelentette. E hadszínterre települt 4 db *Komar* osztályú rakétanaszád, továbbá 7 db torpedónaszád (feltehetően a Szíriától kapott 4 db *P 4*, illetve a 3 db *P 6* osztályú naszád), 3 db tengeralattjáró-elhárító járőrnaszád (*SO I* osztály) és valószínűleg partraszállító hajók, valamint egyéb „kisegítő járművek” jelenléte is feltételezhető a Vörös-tengeri Rajban.⁷⁶

A haditengerészet emellett rendelkezett partvédelmi tüzérséggel is, mely hagyományos és rakétatüzérségi eszközöket egyaránt alkalmazott. Az előbbi eszközök közé 100 és 130 milliméteres kaliberű telepített és vonatható lövegek, az utóbbi csoportba szovjet gyártmányú *Szopka* rakétaütegek tartoztak.

Hadak útján

Emellett az egyiptomi légierő rendelkezett olyan repülőgépekkel és repülőgép-fedélzeti rakétákkal, melyek komoly veszélyt jelentettek az izraeli hajókra.⁷⁷

Az egyiptomi haditengerészet fő profilja – kisebb léptékű haditengerészetekre jellemzően – defenzívában alapvetően a partvédelem, a hazai kikötők védelme, illetve offenzívában elsősorban a szárazföldi haderő közvetlen (partlövés) illetve közvetett (blokád) támogatása.⁷⁸ Ez az 1970-es évek elejére bekövetkezett változások miatt átalakulóban volt. A jóm-kipúri háború előestéjére már az Izraeli Haditengerészet is jelentős erővé lépett elő a Mediterráneum keleti térségében. Egyrészt rendelkezett olyan rakétanaszádokkal, melyek – a gyakorlatban még nem bizonyosodott – technológiai fölényben voltak egyiptomi ellenfelükkel szemben, másrészt magas szintű együttműködést mondhatott magának a levegő vitathatatlan urával, az Izraeli Légierővel. Így az egyiptomi fő felszíni egységek, a rombolók és a rakétanaszádok elvesztették szinte korlátlan, de egyszersmind – a rakétanaszádok 1967-es háborúbeli inaktivitására utalva – névlegesnek is tekinthető uralmukat az arab-izraeli háborúkban érintett vizeken. Az Izraeli Légierő megerősödésével, a partmenti létesítmények lövetését leghatékonyabban elvégezni képes rombolók védtelenekké váltak, így a szárazföldi haderő támogatása meglehetősen nehéz feladattá vált. Ezt részben maguknak is köszönhették, amikor hagyták rakétanaszádjukat elavulni, s a születő izraeli rakétanaszád-flottillával szemben minőségileg hátrányba kerülni. Természetesen akadtak feladatok melyeket a haditengerészet elvégezhetett, ilyen feladat volt a blokád, az aknatelepítés, esetleg a haditengerészet jól képzett kommandósainak bevetése. Ezek közül a blokád tervezésének szentelték a legnagyobb figyelmet. A blokád részeként az aknatelepítés komoly sikerrel kecsegtetett, hiszen az egyiptomi hadvezetés tudatában volt annak, hogy Izrael nem ren-

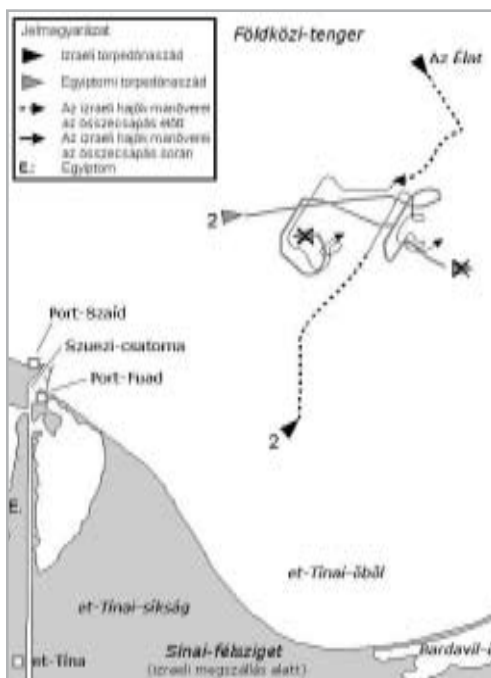
delkezett aknaszedő hajóval. A haditengerészeti kommandót viszont nem szándékoztak azonnal bevetni, nehogy felhívják a figyelmet a közelgő támadásra.⁷⁹ Eltérő mértékben és változó sikerrel e feladatkörök mindegyikét ellátták az arra kijelölt alakulatok, de mind közül a blokádot sikerült legjobban végrehajtani. Ezáltal a haditengerészet feladata a szárazföldi haderő támogatásának harcászati szintjéről, az ellenség fojtogató blokáddal való fenyegetésének stratégiai szintjére lépett. Ha Egyiptomnál elmondtuk, hogy saját sikerük vezetett későbbi technológiai hátrányukhoz az Izraeli Haditengerészettel – de tulajdonképpen az egész Védelmi Erőssel – szemben, úgy Izraelről is elmondhatjuk, hogy technológiai fölényben lévő haditengerészete miatt folyomadtak az egyiptomiak a blokádk eszközához, s okoztak vele komoly pánikot a zsidó állam olajutánpótlása terén.

A *Szíriai Arab Köztársasági Haditengerészet*⁸⁰ ennél jóval szerényebb keretekkel és hajóállománnyal rendelkezett, ennek megfelelően jóval kevesebb információ is lehetett fel róla. Az azonban bizonyos, hogy alaposan eltörpült az egyiptomihoz képest mind minőségi, mind mennyiségi szempontból. A szíriai haditengerészet főhadiszállása és legfőbb bázisa Latakia, emellett egyéb kikötői Banijasz, Tartúsz és Mína-el-Bajda. Felépítését illetően alárendeltségébe tartozott – a felszíni flotta mellett – egy Haditengerészeti Akadémia, egy apró tengerészgyalogság, illetve a parti őrség. A haditengerészet emberállománya kevesebb, mint 3000 fő aktív és hozzávetőlegesen 2500 fő tartalékos állományra tehető.⁸¹

A haditengerészet felszíni flottájának hadrendjéről részletes képet szintén a *Jane's Fighting Ships 1979–80* illetve *1984–85* flottaévkönyvből kaphatunk, melyet azonban ki kell egészítenünk a már említett orosz nyelvű tanulmány, illetve Hájim Hercog és Edgar O'Ballance adataival. Eszerint a flotta gerincét a Szovjetuniótól kapott 2 vagy

3 db *Osza*, illetve az 1963 decemberében és 1966-ban kapott, összesen 6 db *Komar* osztályú (41–46 hadrendi számokkal) rakétanaszád alkotta.⁸² Ez kiegészült még 14 db torpedónaszáddal (1 db *P 6* és 13 db *P 4* osztályú), illetve 3 db második világháborús építésű, francia *CH-5* típusú tengeralattjáró-elhárító járőrhajóval és 2–2 db *T 43* osztályú mélytengeri, illetve *Ványa* osztályú partmenti aknaszedő hajóval.⁸³ Az egyiptomi haditengerészetnél említett, és a *Függelékben* közölt *2. táblázathoz* hasonló kimutatás a szíriai haditengerészet hadihajó-beszerzéseivel kapcsolatban, aligha lenne sokatmondó, annak szerény felszereltségéből adódóan.

Bár akkor még nem tartozott a haditengerészet alárendeltségébe, de szót kell ejtenünk a partvédelemről is, melynek kötelekébe – Egyiptomhoz hasonlóan – 100 és 130 milliméteres partvédelmi lövegek és *Szopka* partvédő rakétakomplexumok tartoztak.⁸⁴

CSATA AZ ET-TINAI-ÖBÖLBEN, 1967. JÚNIUS 12.

(A TÉRKÉP EREDETIJÉT KÖZLI KOJUKHAROV 1997.)

A Fádli Huszein ellentengernagy vezette szíriai haditengerészeti feladata, kicsinységéből és gyengeségéből adódóan, nem terjedhetett túl saját bázisainak és partvonalának védelmére. Mint azt az 1973. évi jóm-kipúri háború mutatta, a feladatát nem tudta megfelelően ellátni.⁸⁵

FELHASZNÁLT IRODALOM

Feldolgozások, monográfiák, kézikönyvek

BOROVICKA 1984.: BOROVICKA, V[áclav] P[avel]: *Izraeli hírszerzők*. Budapest, 1984.

DEACON 1991.: DEACON, RICHARD: *Az izraeli titkosszolgálat*. H. n., 1991.

DUPUY 1978.: DUPUY, TREVOR N.: *Elusive Victory. The Arab–Israeli Wars, 1947–1974*. New York, 1978.

HERZOG 1984.: HERZOG, CHAIM: *The Arab–Israeli*

Wars. War and Peace in the Middle East from the War of Independence to Lebanon. London–Melbourne–Cape Town–Tel Aviv, 1984. (2nd ed.)

HOGG 1999.: HOGG, IAN V.: *Az izraeli hadigépezet*, [Budapest, 1999]

JANE'S 1979–80.: *Jane's Fighting Ships 1979–80*. Edited by Captain John Moore RN. New York, 1980.

JANE'S 1984–85.: *Jane's Fighting Ships 1984–85*. Edited by Captain John Moore RN. London–New York, 1985.

LUTTWAK–HOROWITZ: LUTTWAK, EDWARD N. – HOROWITZ, DAN: *The Israeli Army*. New York, 1975.

OSZETZKY 1984.: OSZETZKY TAMÁS: *Arab–izraeli háborúk 1948–1982*. Budapest, 1984.

Folyóiratok, újságok, magazinok

GÁL 1997. 9. rész.: GÁL JÓZSEF: A közel-keleti légiháborúk története. 9. rész. *Top Gun* 1997/7. 20–23.

MN: *Magyar Nemzet* 1969. december 29. – 1970. január 3. számai.

Nsz: *Népszabadság* 1969. december 29.; 1970.

Hadak útján

január 1., január 3., január 4., január 6., január 8. és január 11. számai.

Internet

ABOUL-ENEIN: ABOUL-ENEIN, Jussef H.: Egyptian Red Sea Destroyer Squadron: Closing the Bab-el-Mandab Straits. *Foreign Area Officer Association Journal* (<http://www.faoa.org/journal/merev301.html>) Hozzáférés: 2004. július 7.

CORDESMAN 2004.: CORDESMAN, Antony: *The Military Balance in the Middle East. The Arab–Israeli Balance*. Washington, 2004. (http://www.csis.org/burke/mb/me_mb_ai.pdf) Hozzáférés: 2004. június 9.

EGYPTIAN NAVY: *Egyptian Armed Forces [Official Website]* (a haditengerészeti szekció indexlapja: <http://www.mmc.gov.eg/branches/Navy/default.htm>) Hozzáférés: 2004. július 7.

EKZETER 2002.: *Almanah Fakti, Isztórija, Vojni – Almanac Wars, History, Facts* <http://www.almanacwhf.ru/?no=2&art=10> Fordította: Kurusa Sándor. Hozzáférés: 2005. február 12.

ISDA–ISA: *Israeli Submarines – Dolphin Association. Israeli Submariners Association [Official Website]*, 2000. (<http://www.dolphin.org.il>) Hozzáférés: 2004. július 6.

JVL: *Jewish Virtual Library*, 2004. (<http://www.jewishvirtuallibrary.org>) Hozzáférés: 2004. július 5.

KOJUKHAROV 1997.: KOJUKHAROV, ASEN N.: In Retrospect: The Employment of Antiship Missiles. *The Naval War College Review*, Autumn, 1997. (*The Naval War College Review [Official Website]* <http://www.nwc.navy.mil/press/Review/1997/autumn/s&cd1-a97.htm>.) Hozzáférés: 2004. szeptember 8.

O'BALLANCE 1978.: O'BALLANCE, Edgar: *No victor, no vanquished. The Yom Kippur War*. San Rafael, California – London, England, 1978.

POLMAR 2000.: POLMAR, Norman: *Deep Secrets Revealed*. In: *Naval History Magazine*, February 2000. (*The United States Naval Institute [Official Website]* <http://www.usni.org/NavalHistory/articles00/NHpolmar.htm>) Hozzáférés: 2004. május 16.

PSA: *Peacetime Submarine Accidents* (<http://www.lostsubs.com>) Hozzáférés: 2003. október 30.

SAJETET 13: *Israeli Special Forces Homepage* (<http://>

www.isayeret.com) Hozzáférés: 2004. július 6.

U-BOAT: The U-boat War 1939-45 (<http://uboat.net>) Hozzáférés: 2005. február 23.

WATERY GRAVE: [Szerző nélkül]: A watery grave. *Al-Abram Weekly Online*, 4-10. June 1998. Issue No.380. (<http://weekly.ahram.org.eg/1998/380/fo3.htm>) Fordította: Horváth Zoltán. Hozzáférés: 2005. február 23.

JEGYZETEK

¹ LUTTWAK-HOROWITZ 1975. 297.

² Vö. EKZETER 2002.

³ Vö. uo.

⁴ Az alábbiakban kifejtendő elmélet az Izraeli Haditengerészet harcászati és stratégiai doktrínáinak kialakulását hivatott rekonstruálni. Ezt azért szükséges megjegyezni, mert a jelen dolgozat elkészítéséhez felhasznált szakirodalom nem tartalmaz erre vonatkozó konkrét adatokat, csupán utalásokat, azokat is nagyrészt a későbbi események

ismeretében, tulajdonképpen „visszafelé” megmagyarázva az eseményeket. Az alábbiakban ismertetésre kerülő elmélet hasonlóképp, a későbbi események ismeretében, illetve a szakirodalom tanulmányozott tételeinek utalásai alapján von le konzekvenciákat a harcászati, illetve stratégiai doktrína kialakítására vonatkozóan.

⁵ Egyszerű alumíniumfólia csíkok kötege, melyek a hajó hidjának külső falára szerelt apró mozsarakból vethetők ki.

⁶ Vö. EKZETER 2002., ill. *JANE's 1979-80*. 143.

⁷ A szovjet tengerészeti haditechnika Egyiptomba áramlását az a tényező szorgalmazta, hogy Egyiptom birtokában volt a Szeuezi-csatorna, vagyis az Indiai-óceánra való kijutás kapuja. Erre és még egyéb hasonló tényezőkre kiválóan rávilágít EKZETER 2002.

⁸ Vö. EKZETER 2002.

⁹ A cég korábbi nevére és rövid történetére vö. *IAI* <http://www.iai.co.il/site/en/iai.asp?pi=12021&currentPage=15281>.

¹⁰ Vö. EKZETER 2002., *U-BOAT* <http://uboat.net/allies/warships/ship/4538.html>, ill. KOJUKHAROV 1997.

¹¹ Vö. *IW* <http://www.israeli-weapons.com/>

[weapons/missile_systems/sea_missiles/gabriel/Gabriel.html](http://www.isayeret.com/operations/gift.htm)

¹² Vö. EKZETER 2002. Megjegyzi továbbá, hogy gyakorlatilag azonnal döntés született a *Gabriel* rakéta tovább fejlesztéséről, melynek hatótávolságát az első változat közel kétszeresére tervezték, azonban ennek kísérletei csak 1974-ben kezdődtek.

¹³ Vö. EKZETER 2002.

¹⁴ Vö. *JVL* <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsourc/History/Cherbourg.html>.

¹⁵ Vö. *JANE's 1979-80*. 265., *JANE's 1984-85*. 256., ill. EKZETER 2002. Utóbbi nyomán kiderül, hogy a hajóosztály megnevezése (*Saar*) nem a német tervezés folytán alakult ki, egy német tájegységre, a Saar-vidékre utalva, hanem az ívrit *sa'ar* („vihár”) szóból ered.

¹⁶ Vö. BOROVICKA 1984. 343.

¹⁷ Vö. EKZETER 2002.

¹⁸ Vö. BOROVICKA 1984. 346., ill. *JVL* <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsourc/History/Cherbourg.html>.

¹⁹ Vö. *JVL* <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsourc/History/Cherbourg.html>. Az első naszád nevére vö. BOROVICKA 1984. 346.

²⁰ Az első naszádok hadrendbe állásának évére vö. *JANE's 1979-80*. 265., *JANE's 1984-85*. 256.

²¹ Vö. *JVL* <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsourc/History/Cherbourg.html>. Megjegyzi továbbá: „Ez a lépés csak siettetette Izrael döntését egy megelőző csapás indítására, mivel egy remélt gyorsan véget érő háború elejét veszi a pótalkatrészek és a fegyverutánpótlás Franciaországból történő beszerzése szükségességének – amely nem fog rendelkezésre állni.”

²² Vö. BOROVICKA 1984. 346.

²³ A hadműveletre részletesen lásd *SAJETET 13* <http://www.isayeret.com/operations/gift.htm>.

²⁴ Vö. DEACON 1990. 263, ill. BOROVICKA 1984. 346. Az ötven *Mirage* repülőgépre vö. HOGG 1999. 42.

²⁵ Vö. BOROVICKA 1984. 346-347. Itt jegyzendő meg, hogy *JVL* <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsourc/History/Cherbourg.html> szerint ekkor három naszádöt vittek el az izraeliek, míg *JANE's 1979-80*. 265., ill. *JANE's 1984-85*. 256. szerint két hajóról, az *Akkóról* és a *Saarról* van szó. Ugyanakkor utóbbiaknál az is olvasható, hogy az első hat hajót 1968-ban, a második hatot 1969-ben állított szolgálatba a haditengerészet, tehát a fentiekben olvasható eseményeket a legvalószínűbb.

²⁶ A „cherbourgi naszádlopás” **1968. október 10.**

vált esemény részletes, már-már kémfilmbe illő eseményeinek leírására lásd BOROVÍČKA 1984. 339–351., DEACON 1990. 261–268., *JVL* <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/History/Cherbourg.html>, illetve az ügyről viszonylag részletesen tájékozódhatunk a korabeli magyar sajtóból is, mely minden alkalommal fő- vagy belső oldalon adott hírt a fejleményekről, lásd *MN* 1969. december 29. – 1970. január 3., ill. *Nsz* 1969. december 29. – 1970. január 1., január 3 – január 4., január 6., január 8. és január 11. számai.

²⁷ Vö. EKZETER 2002.

²⁸ A Szuezi-csatorna 1967-től le volt zárva a hajózás elől. Felmerülhet a kérdés, hogy miért nem Élatban építették meg a hajókat. Ennek oka az, hogy a megfelelő hajóépítő ipari kapacitással a haifai kikötő, illetve az ott üzemelő *Israel Shipyards* rendelkezett, s csak e cég volt képes e tervet megfelelően kivitelezni.

²⁹ A *Saar 4* osztály kifejlesztésének fenti ismertetésére vö. EKZETER 2002.

³⁰ Vö. uo.

³¹ Vö. LUTTWAK–HOROWITZ 1975. 316.

³² A két háború közötti időszak neveire vö. OSZETZKY 1984. 170., ill. *JVL* http://www.jewish-virtuallibrary.org/jsource/Society_&_Culture/navy-war.html.

³³ Az 1967. június 12-i eseményekre vö. KOJUKHAROV 1997. Utóbbival kapcsolatban megjegyzendő, hogy *JANE's 1984–85*. 144. az eseményt egy hónappal későbbre teszi. Kojuharov szerint a *Saar 1* naszádok olasz eredetűek, ez az adat azonban téves, mivel a hajók német tervek alapján épültek Franciaországban, vö. *JVL* <http://www.jewish-virtuallibrary.org/jsource/History/Cherbourg.html>.

³⁴ Az események leírására vö. KOJUKHAROV 1997. HOGG 1999. 36. szerint az *Élat* egy hajóraj élén blokádtartotta a port-szaídi kikötőt, amikor kilőttek rá egy darab rakétát. LUTTWAK–HOROWITZ 1975. 316. „rutin őrjárat”-ot és szintén egy darab rakétát említ. Ezzel szemben GÁL 1997. (9. rész) 22. az Izraeli Légierőről írott cikksorozatában az esetet érintőlegesen említve, a fentiekkel megegyező körülményeket említ, bár a veszteségeket pontatlanul közli.

³⁵ Vö. KOJUKHAROV 1997.

³⁶ E felismerés és megerősítés helyes irányát bizonyította az 1970. május 15-én, az *Élathoz*

hasonlóan, távolról indított hajó elleni rakétákkal elsüllyesztett *Orit* felfegyverzett halászhajó pusztulása is, vö. EKZETER 2002. A dátumok egybeesése miatt nem zárható ki, hogy az Izraeli Légierő által másnap (1970. május 16.) elsüllyesztett *al-Kábir* romboló pusztulása, ezen esemény megtorlása volt, az esetre vö. EKZETER 2002. 4. jz.

³⁷ A *Haifa* kivonására vö. KOJUKHAROV 1997.

³⁸ Vö. EKZETER 2002.

³⁹ Vö. *ISDA–ISA* <http://www.dolphin.org.il/tclasse/>.

⁴⁰ A tengeralattjáró fegyvernem történetének kezdeteire, illetve az *S* és a *T* osztály történetére vö. *ISDA–ISA* <http://www.dolphin.org.il/beginning/>, <http://www.dolphin.org.il/sclasse/>, <http://www.dolphin.org.il/tclasse/>.

⁴¹ Vö. *ISDA–ISA* <http://www.dolphin.org.il/dakar/>.

⁴² Vö. *ISDA–ISA* <http://www.dolphin.org.il/tclasse/>.

⁴³ Vö. *ISDA–ISA* <http://www.dolphin.org.il/dakar/search/index.htm>.

⁴⁴ Erre az elgondolásra vö. POLMAR 2000.

⁴⁵ Vö. uo. Az egyiptomi haditengerészet honlapja szerint egyiptomi hadihajók süllyesztették el a *Dakart*, vö. *EGYPTIAN NAVY* <http://www.mmc.gov.eg/branches/Navy/t4.htm>. E nézetet követi az egyiptomi *Al-Abram Weekly* hetilap egy 1997-es cikke is, vö. *WATERY GRAVE*.

⁴⁶ Ezt a lehetőséget tartja a legvalószínűbbnek az *ISDA–ISA* <http://www.dolphin.org.il/dakar/search/index.htm>, ill. *PSA* <http://www.lostsubs.com/Dakar.htm>.

⁴⁷ *ISDA–ISA* <http://www.dolphin.org.il/gal>. A szerződés aláírására vö. *JANE's 1984–85*. 255.

⁴⁸ A nukleáris robbanófejjel is felszerelhető *BGM–109 Tomahawk* rakéták kilövésére képes tengeralattjárókat illetően lásd *ISDA–ISA* <http://www.dolphin.org.il/press/#13>.

⁴⁹ Vö. *SAJETET 13* <http://www.isayeret.com/units/sea/shayetet/article.htm>.

⁵⁰ Vö. LUTTWAK–HOROWITZ 1975. 206., ill. 319. A *SAJETET 13* <http://www.isayeret.com/units/sea/shayetet/article.htm> szerint három kommandós veszett oda.

⁵¹ Vö. LUTTWAK–HOROWITZ 1975. 320. *JANE's 1984–85*. 140., ill. *JANE's 1979–80*. 144. szerint a két torpedónaszád légicsapás következtében süllyedt el.

⁵² A *SAJETET 13* alakulat részletes történetére

lásd *SAJETET 13* <http://www.isayeret.com/units/sea/shayetet/article.htm>

⁵³ Erre vonatkozóan vö. O'BALLANCE 1978. 322.

⁵⁴ Vö. *JANE'S 1979-80.* 264.

⁵⁵ Vö. CORDESMAN 2004. 42.

⁵⁶ A flottaévkönyv két kiadásának vonatkozó adatai (Izraelre lásd *JANE'S 1979-80.* 264-267., ill. *JANE'S 1984-85.* 255-258.) között eltérések mutatkoznak. Az alábbiakban közölt adatok ezen eltéréseket igyekeznek kiküszöbölni, bár a tévedés lehetősége így is fennáll.

⁵⁷ Vö. EKZETER 2002.

⁵⁸ Vö. *JANE'S 1979-80.* 264-267., *JANE'S 1979-80.* 255-258., ill. EKZETER 2002.

⁵⁹ Az Izraeli Haditengerészet felépítésével kapcsolatos információkban nem bővelkedik a kutató irodalom, ezért jelen munkában csak apróbb utalások, illetve alapvetőnek tekinthető információk (a tisztképzéshez szükséges haditengerészeti akadémia léte, a felszíni flotta azonos feladatkörű egységeinek – rakétaszázadok, partraszállító feladatú hajók, stb. – egy flottillába sorolása) alapján lehetséges rekonstruálni a haditengerészet teljes felépítését.

⁶⁰ *ALeviátán* hivatalos leselejtezésére 1975-ben, a *Dolphinéra* 1977-ben került sor, vö. *JANE'S 1979-80.* 264.

⁶¹ *ISDA-ISA* <http://www.dolphin.org.il/submariners/submariner005.htm>.

⁶² Vö. EKZETER 2002. Megemlíti még azt, hogy a Latin-Amerikából 1970-ben beszerzett három közepes méretű deszanthajóból az egyiket 1973-ban, a másik kettőt 1974-ben leselejtezték. Ezzel szemben a *JANE'S 1979-80.* 267., ill. *JANE'S 1984-85.* 257. szerint beszerzésükre 1972-ben került sor, s még a későbbi kiadás megjelenése idején (1985) is hadrendben álltak.

⁶³ A kommandós egységekre vö. *SAJETET 13* <http://www.isayeret.com/units/sea/shayetet/article.htm>, a többi alakulatra vö. EKZETER 2002.

⁶⁴ A haditengerészet parancsnokait illetően vö. *JVL* http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsourc/So-ciety_&_Culture/navy_commanders.html.

⁶⁵ A többi arab haditengerészetet illetően röviden lásd EKZETER 2002.

⁶⁶ A haditengerészet hivatalos nevére vö. *EGYPTIAN NAVY* <http://www.mmc.gov.eg/branches/Navvy/t4.htm>.

⁶⁷ A haditengerészeti bázisokra és az akadémia-

ra vö. *JANE'S 1979-80.* 141., *JANE'S 1984-85.* 137. Mindezekre, illetve a tisztképzés részleteire, a felépítésre és a létszámra vö. O'BALLANCE 1978. 308. A tartalékállomány létszámára – jöllehet 1975-ös adat – vö. CORDESMAN 2004. 44.

⁶⁸ Számszerűleg viszonylag pontos, de nem részletezett adatokkal szolgál ABOUL-ENEIN, ill. O'BALLANCE 1978. 308. Hiányos és pontatlan adatokat közöl OSZETZKY 1984. 6. sz. melléklet [336-337.].

⁶⁹ A flottaévkönyv két kiadásának vonatkozó adatai (Egyiptomra lásd *JANE'S 1979-80.* 141-146., ill. *JANE'S 1984-85.* 137-142.; Szíriára lásd *JANE'S 1979-80.* 463-464., ill. *JANE'S 1984-85.* 455-456.) között eltérések mutatkoznak. Az alábbiakban közölt adatok ezen eltéréseket igyekeznek kiküszöbölni, bár a tévedés lehetősége így is fennáll.

⁷⁰ Vö. EKZETER 2002.

⁷¹ Az adatok alapján lásd *JANE'S 1979-80.* 141-146., *JANE'S 1984-85.* 137-142., ill. EKZETER 2002.

⁷² A különböző hadihajók beszerzésének idejére vö. *JANE'S 1979-80.* 141-146., ill. *JANE'S 1984-85.* 137-142. A fenti számok összesítve nem egyeznek meg az 1973 októberi hajószámmal, mivel a számok az időközben elveszített hajókat és azok pótlásait is tartalmazzák.

⁷³ Vö. EXETER 2002.

⁷⁴ A tengeri haderő felosztására vö. ABOUL-ENEIN. A parancsnok személyére vö. ABOUL-ENEIN, DUPUY 1978. 616., ill. O'BALLANCE 1978. 308.

⁷⁵ földközi-tengeri hadszíntér egyiptomi hajóállományára vö. HERZOG 1975. 264., ill. HERZOG 1984. 311. A hajóosztályok meghatározása *JANE'S 1984-1985.* 138-140.

⁷⁶ A vörös-tengeri hajóállománnyal kapcsolatban a rombolókra vö. ABOUL-ENEIN, HERZOG 1975. 267., HERZOG 1984. 313. A régi brit fregatt jelenlétére utal O'BALLANCE 1978. 311., ill. 324., amikor három rombolóról ír, ez azonban aligha lehetséges, mivel minden más feldolgozás két *Szkorij* osztályú rombolót említ; valószínűsíthető hogy O'Ballance az egyik fregatra gondol (a két hajótípus méretben, sebességben, tűzerőben és feladatkörben jelentősen különbözik egymástól). A rombolók és a fregatt neveire vö. EKZETER 2002.; ugyanő megjegyzi, hogy eredetileg két fregatt állomásozott a Vörös-tengeren, azonban

a *Szudán* melletti másik, a *Miszr* elpusztult 1973. május 16–17. éjjelén, vö. EKZETER 2002. 8. jz. A két tengeralattjáróra vö. HERZOG 1975. 267., ill. HERZOG 1984. 313. Rakétanaszádok jelenlétére utal ABOUL-EINEIN, ill. HERZOG 1975. 267., *Komar* osztályú rakétanaszádót említ O'BALLANCE 1978. 321.; torpedónaszádok jelenlétére utal HERZOG 1975. 267.; ezen hajók pontos számára vö. EKZETER 2002. „Kisegítő járművek”-re lásd ABOUL-EINEIN, ill. HERZOG 1975. 267.

⁷⁷ Vö. EKZETER 2002.

⁷⁸ Az egyiptomi haditengerészet feladataira vö. *EGYPTIAN NAVY* <http://www.mmc.gov.eg/branches/Navy/t4.htm>.

⁷⁹ A haditengerészet dilemmáját remekül ábrázolja DUPUY 1978. 557. A szárazföldi erők támogatásán kívüli egyéb feladatok tekintetében vö. uo.

⁸⁰ A haditengerészet hivatalos nevét közli JVL http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsourc/Threats_to_Israel/syriavnavy.htm

⁸¹ A főhadiszállásra és az aktív állomány létszáma vö. O'BALLANCE 1978. 312. A bázisokra lásd JANE's 1979–80. 463. A tartalékos állomány számára – jöllehet 1975-ös adatok – lásd CORDESMAN 2004. 55. EKZETER 2002. szerint a haditengerészet alárendeltségében volt a partvédelem is, de valójában ez csak 1984 óta van így, vö. CORDESMAN 2004. 40.

⁸² JANE's 1984–85. 455. nem közli egyértelműen az *Osza* hajók számát, HERZOG 1978. 264. és HERZOG 1984. 311. három darabot említ, EKZETER 2002. kettő vagy három *Osza* naszádót és hat *Komar* osztályú hajót ír. O'BALLANCE 1978. 312. a helyesen közölt hat *Komar* naszád mellett három *Nanucska* osztályú rakétás korvetet említ, mely azonban egyértelmű tévedés (annyiban közel áll az igazsághoz, hogy Szíria – igaz csak 1981-ben – megrendelte négy ilyen hajóegység legyártását, vö. JANE's 1984–85. 455.), valószínűleg *Petya* osztályú fregattokról lehet szó, de ezek is csak 1975-ben kerültek leszállításra, vö. JANE's 1984–85. 455.

⁸³ Vö. JANE's 1984–85. 456. A torpedónaszádok konkrét számára vö. EKZETER 2002. Tizenegy torpedónaszádót említ HERZOG 1978. 264., ill. HERZOG 1984. 311.; O'BALLANCE 1978. 312. szerint ez a szám tizenhét. Az aknaszedők vonatkozásában HERZOG 1978. 264., ill. HERZOG 1984. 311. egyaránt kettőt említ, O'BALLANCE 1978. 312. pedig három *T 43* osztályú hajóról ír.

EKZETER 2002. egyéb nagyobb hajókat is említ, melyek létét azonban más források nem erősítik meg.

⁸⁴ Vö. EKZETER 2002.

⁸⁵ A szíriai haditengerészet parancsnokának személyére DUPUY 1978. 617. A haditengerészet feladataira CORDESMAN 2004. 40., ill. O'BALLANCE 1978. 312.

MELLÉKLETEK

1. TÁBLÁZAT *Az Izraeli Haditengerészet parancsnokai a szervezet megalapításától napjainkig*

Név ¹	Szolgálat ideje
Gerson Zak	1947–1949
(a Haditengerészeti Szolgálat parancsnoka)	
Paul Shulman (később Nachman ²)	1948–1949
Slómo Samír	1949–1950
Mordeháj „Mokka” Limón	1950–1954
Smúél Tánkosz	1954–1960
Joháj Ben Nún	1960–1966
Slómo Arel	1966–1968
Avráhám Botszer	1968–1972
Benjámin „Bini” Telem	1972–1975
Mihaél „Jomi” Barkaj	1975–1978
Zeev Almog	1979–1985
Avráhám Ben Sosan	1985–1989
Miha Ram	1989–1992
Amiháj „Ami” Élon	1992–1996
Alex Tál	1996–1999
Jedidia Jári	1999–2004
Dávid Ben Básat	2004-től

(Forrás: JVL http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsourc/Society_&_Culture/navy_commanders.html)

¹ A parancsnokok neveinek magyar helyesírására vö. KNMH 81–98., 167–178.

² A *Nachman* valószínűleg az Izraelben történt letelepedéskor felvett név. Az első parancsnok ilyen néven történő említésére lásd LUTTWAK–HOROWITZ 1975. 430.

2. TÁBLÁZAT *Az egyiptomi haditengerészet által, az 1973. évi háborúban hadrendben tartott, jelentősebb harcértéket vagy szállítókapacitást képviselő hajók beszerzési időpontjai az Élat-ügyhöz viszonyítva*

Hajótípus	Hajóosztály	Beszerzett mennyiség az Élat-ügy előtt	Beszerzett mennyiség az Élat-ügy után
Tengeralattjáró	<i>Romeo</i>	1 db (1966.02.), 2 db (1966.05.), 2 db (1966)	1 db (1969)
	<i>Whiskey</i>	4 db (1957.06.), 3 db (1958.01.24.), 1 db (1962.01.) ¹	
Romboló	<i>Szkorij</i>	2 db (1956.06.11), 2 db (1962.01.), 2 db (1967.04. v. 1968) ²	
	<i>Z</i>	2 db (1955) ³	
Romboló/Fregatt	<i>Hunt</i>	2 db (1951.04.) ⁴	
Fregatt	<i>Black Swan</i>	1 db (1949.11.)	
	<i>River</i>	1 db (1949.12.)	
	<i>Flower</i>	2 db (1951.04.) ⁵	
Rakétanaszád	<i>Komar</i>	7 db (1962–1967) ⁶	
	<i>Osa</i>	10 db (1966) ⁷ , 2 db (1967) ⁸	1 db (1968)
Torpedónaszád	<i>Sersen</i>	1 db (1967.02.), 2 db (1967.10.)	1 db (1967) 2 db (1968)
	<i>P 6</i>	12 db (1956.04.19.), 6 db (1960), 6 db (1962), kb. 2–4 db a veszteségek pótlására ⁹	kb. 6–8 db a veszteségek pótlására ¹⁰
	<i>P 4</i>		4 db (1970)
	<i>108</i>	6 db (1956) ¹¹	
Tengeralattjáró-elhárító naszád	<i>SO I.</i>	8 db (1962–1967)	4 db (?)
Partra szállító (deszant)hajó	<i>Polnacsnyij</i>		3 db (1973–1974)
	<i>Vidra</i>		10 db (1968–1969)
	<i>SMB 1</i>		4 db (1965)
Aknaszedő hajó	<i>T 43</i>	3 db (1956–1957)	3 db (1970 után) ¹²
	<i>Jurka</i>		4 db (1970–1971)
	<i>T 301</i>	2 db (1962), 1 db? (?) ¹³	
	<i>K 8</i>	2 db (?) ¹⁴	

(Az adatok forrása: *JANE's 1984–85.* 137–142. Pontosítások a lábjegyzetekben közölve.)

¹ 1966 májusában két egység *Romeo* osztályú tengeralattjáróra cserélve, vö. *JANE's 1984–85.* 137.

² 1967 áprilisában az 1956-ban és 1961-ben beszerzett hajókból 1–1 darabot modernebb fegyverzetűre cseréltek ugyanazon név alatt (*Naszser* és *Damietta*), vö. *JANE's 1984–85.* 138. 1968 nyarát ír ECKZETER 2002.

³ Az egyik *Z* osztályú hajót 1970. május 16-án elsüllyesztette az Izraeli Légierő, vö. ECKZETER 2002. 4. jz.

⁴ Az egyik *Hunt* osztályú hajót 1956-ban az Izraeli Haditengerészet elfogta.

⁵ Az egyik fregatt, a *Müszr*, 1973. május 16–17. éjjel elsüllyedt Szueznél, vö. ECKZETER 2002. 8. jz.

⁶ 1970. május 16-án egy példány elsüllyedt izraeli légitámaszpont közelében, vö. *JANE's 1984–85.*

140. EKZETER 2002. szerint 1973 októberében Egyiptom összesen 8 db *Komar* osztályú naszáddal rendelkezett.

⁷ Vö. *JANE's 1979-80.* 143.

⁸ 1967 közepén Egyiptom 12 db *Osza* hajóval rendelkezett, vö. O'BALLANCE 1978. 310. EKZETER 2002. szerint 1973 októberében Egyiptomnak összesen 11 db *Osza* osztályú naszádjá volt.

⁹ Az *Élat*-ügyig Egyiptom négy torpedónaszádot vesztett: kettőt 1956. november 4-én brit repülőgépek süllyesztettek el, vö. *JANE's 1984-85.* 140.; kettőt izraeli torpedónaszádok és az *Élat* romboló 1967. június 12-én, az et-Tínai-öbölben, vö. KOJUKHAROV 1997. Valószínűleg az *Élat*-ügyig csak két naszádot pótoltak, tekintve, hogy a következő két naszád kevéssel az *Élat* előtt pusztult el.

¹⁰ Az *Élat*-ügyet követően még négy egyiptomi torpedónaszád pusztult el: kettő izraeli kommandós rajtaütés során 1969-ben, kettő a Vörös-tengeren 1970. január 22-én. A veszteségeket szov-

jet és a hazai hajógyárak pótolhatták, vö. *JANE's 1984-85.* 140. Az 1967 utáni veszteségeket csak 1971-1972-ben pótolták, vö. HERZOG 1975. 262. Egyiptom 1975-ben 26 db *P 6* osztályú torpedónaszáddal rendelkezett, vö. *JANE's 1979-80.* 141.

¹¹ EKZETER 2002. Megerősíti *JANE's 1979-80.* 141., amikor 4 db ilyen hajó kivonását említi 1975. évi jelzettel.

¹² Az egyik (*el-Míneja*) 1970. február 6-án légi-csapásban elsüllyedt, több pótolták, vö. *JANE's 1984-85.* 141.

¹³ Lehetséges, hogy 1962 után egy harmadik hajó is leszállításra került, vö. *JANE's 1984-85.* 141.

¹⁴ A beszerzés időpontja valószínűleg 1967 előtti, mivel egy elavult hajóosztályról van szó, melyet 1980-ban töröltek az állományból. Az adatokra vö. *JANE's 1979-80.* 146.; a kivonásra vö. *JANE's 1984-85.* 137.

3. TÁBLÁZAT Az Izraeli Haditengerészet jelentősebb hadihajói 1973. október 6-án

Hajóosztály	Hajótípus	Név	Mennyiség (db,összes)		Származási hely
<i>T</i>	tengeralattjáró	<i>Leviátán</i> (ex- <i>Turpin</i>), <i>Dolphin</i> (ex- <i>Truncheon</i>)	2 ¹	2	Nagy-Britannia
<i>Saar 1</i>	rakétanaszád	<i>Mívtah, Miznah, Miszjav</i>	3	14	Franciaország
<i>Saar 2</i>		<i>Elat, Haifá, Akko</i>	3		
<i>Saar 3</i>		<i>Saar, Szufá, Gás, Herex, Hanit, Hec</i>	6		
<i>Saar 4</i>		<i>Resef, Keset</i>	2		Izrael
<i>Drór</i> ²	járórnaszád	?	2	52 ⁴	Nagy-Britannia
<i>Jar</i>		<i>Jardén, Jarkón</i>	2		Németország ³
<i>Bertram</i>		?	12 [?]		Egyesült Államok ⁵
<i>Swift</i>		?	14 [?]		
<i>Kedma</i>		<i>Kedma, Jama, Negba, Zafóna</i>	4		Japán
<i>Dabur</i>		?	18		Izrael
<i>LCM</i>	deszantnaszád	?	3-4	6-7	Egyesült Államok ⁶
<i>Kisón</i>		<i>Ecjon-Geber, Sikmona, Kesszarija</i>	3		Izrael
<i>Asdod</i> ⁷	deszanthajó	<i>Asdod, Askelón, Abzív</i>	3	6	
<i>LSM 1</i>		<i>Seva, Ofír, Tarsis</i>	3		Egyesült Államok
<i>Bat-Jam</i>	ellátóhajó	<i>Bat-Jam</i>	1	2	Hollandia
<i>Bat-Seva</i>		<i>Bat-Seva</i>	1		Dél-Afrikai Köztársaság ⁸

(Az adatok forrása: EKZETER 2002., *JANE's 1979-80.* 264-267., ill. *JANE's 1984-85.* 257-258. Pontosítások és kiegészítések lábjegyzetekben közzölve.)

Hadak útján

¹ A T osztályú tengeralattjárókból Izrael három darabot rendelt Nagy-Britanniától 1964-ben; a harmadik hajó, a *Dakar* (ex-*Totem*), 1968. január 25-én, Nagy-Britanniából Izraelbe tartó hazaútján, Krétától keletre elsüllyedt; vö. *ISDA–ISA* <http://www.dolphin.org.il/dakar/>. 1973-ban a tengeralattjárók már elég rossz műszaki állapotban voltak, s nem tervezték őket felújítani, inkább újak beszerzéséről döntöttek, vö. *ISDA–ISA* www.dolphin.org.il/tclasse/, ill. <http://www.dolphin.org.il/gal/>. A *Leviántán* 1975-ben, a *Dolphint* 1977-ben leselejtezték, vö. *JANE's 1979–80*. 264. Az *ISDA–ISA* <http://www.dolphin.org.il/tclasse/> szerint a kivonás éve 1973 illetve 1975.

² Eredeti brit megnevezés *HDML* (*Harbour Defence Motor Launch*), vö. *EKZETER* 2002.

³ A járőrnaszádok mennyisége elsőre talán soknak tűnik. E szám valószínűleg tartalmazza a parti őrség egységeit is, melyek nagyobb, nyílt tengeri műveletben aligha vettek részt, inkább kikötőbiztosítás és partközeli járőrözés lehetett feladatuk. E célra kiválóan megfelelhetnek például a *Bertram* osztályú őrnaszádok.

⁴ *HOGG* 1999. 36. az Izraeli Haditengerészet 1960-as évek közepi állományával kapcsolatban

egy „németektől származó partvédő kutter”-t említ. *JANE's 1979–80*. 267., ill. *JANE's 1984–85*. 258. kiképzőhajóként említi az 1958-ban beszerzett egykori járőrnaszádot. *JANE's 1979–80*. 264. az állományból törölt egységek között, 1976. évi megjelöléssel említi egy *Jarkón* nevű hajót, mely neve alapján valószínűleg a *Jar* osztály tagja lehetett. Ezt megerősíteni látszik *EKZETER* 2002. amikor 1973 kapcsán „2 db *Jar* típusú” őrhajót említ.

⁵ *JANE's 1979–80*. 264. a hajóállományból törölt hajók listáján 1975. évi megjelöléssel „12 *Bertram* típusú” és „14 *Swift* típusú” járőrnaszádot közöl, ezek egésze, – esetlegesen még több is – az 1973. évi háborúban is az Izraeli Haditengerészet kötelékében lehetett. *LUTWAK–HOROWITZ* 1975. 331. a haditengerészet 1967–1973 közötti állományával kapcsolatban „tizenhat kis őrnaszád”-ot említ.

⁶ *EKZETER* 2002. 14. jz. 1973-ban 3–4 db amerikai eredetű deszantnaszádot feltételez.

⁷ A hajóosztály illetően megnevezését közli *JANE's 1984–85*. 258. A korábbi kiadásban „As osztály” szerepel, vö. *JANE's 1979–80*. 267.

⁸ *JANE's 1979–80*. 267., ill. *JANE's 1984–85*.

4. TÁBLÁZAT Az Egyiptomi Haditengerészeti Erők jelentősebb hadihajói 1973. október 6-án

Hajóosztály	Hajótípus	Név (vagy hadrendi szám ¹)	Mennyiség (db, összes)	Származási hely
<i>Whiskey</i>	tengeralattjáró	415, 418, 421, 432, 455, 477	6 12	Szovjetunió
<i>Romeo</i>		711, 722, 733, 744, 755, 766	6	
<i>Z</i>	romboló	<i>el-Fatah</i> (ex- <i>Zenith</i>) ²	1 5	Nagy-Britannia
<i>Szkorij</i>		<i>Szuez</i> (ex- <i>Burnij</i>), <i>az-Záfir</i> (ex- <i>Szmetlivij</i>), <i>Damietta</i> (ex- <i>Beszmennij</i>), <i>Nasszer</i> (ex- <i>Otcsajannij</i>) ³	4	Szovjetunió
<i>Hunt</i>	fregatt/ kísérő romboló	<i>Port-Szaíd</i> (ex- <i>Cottesmore</i>) ⁴	1 4	Nagy-Britannia
<i>River</i>	fregatt	<i>Rasíd</i> (ex- <i>Spey</i>)	1	
<i>Black Swan</i>	fregatt/Szlúp	<i>Tárik</i> (ex- <i>Whimbrel</i>)	1	
<i>Flower</i>	fregatt/Korvett	<i>Szudán</i> (ex- <i>Mallow</i>) ⁵	1	
<i>108</i>	torpedónaszád	?	6 42	Jugoszlávia
<i>P 4</i>		?	4	Szovjetunió/Szíria
<i>P 6</i>		?	26	Szovjetunió
<i>Sersen</i>		310, 321, 332, 343, 354, 365	6	
<i>Komar</i>	rakétanaszád	?	7 19	
<i>Osza</i>		?	12	
<i>SO I</i>	tengeralattjáró- elhárító naszád	211, 217, 222, 228, 230, 233, 239, 244, 251, 255, 262, 266	12 12	
<i>Niszr</i>	járőrnaszád	<i>Niszr</i> , <i>Nimr</i> , <i>Tar</i>	3 3	Egyiptom
<i>K 8</i>	aknaszedő hajó	618, ?	2 14–15	Szovjetunió

T 43		Aszjút, el-Babarija, Karkje, Dabla, el-Garbiya, Sínai	6		
T 301		Fájiá, Manuffe	2 ⁶		
Jurka		el-Gíza, Asszuán, Kena, Szóhág	4		
SMB 1	deszanthajó	?	4	15	
Vidra		681 [?]	10		
Polnacsnyij		915 ⁷	1		
? ⁸	deszantnaszád	?	18	18	?

(Az adatok forrása: EKZETER 2002., *JANE's 1979-80.* 141-146., ill. *JANE's 1984-85.* 137-142. Pontosítások lábjegyzetekben közölve.)

¹ A hadrendi számok a *JANE's 1979-80.* 141-146. adatain alapulnak, mivel azok időben közelebb esnek az eseményekhez, mint a későbbi kiadás eltérő adatai, melyek egy esetleges átszervezés eredményei lehetnek.

² Eredetileg Egyiptom két Z osztályú rombolóval rendelkezett, de a *al-Kábir*t (ex-*Mynys*) 1970. május 16-án elsüllyesztette az Izraeli Légierő, vö. EKZETER 2002. 4. jz.

³ Az eredeti *Nasszer* (ex-*Szolidnij*) és *Damietta* (ex-*Beszposzadnij*) nevet viselő *Szkorij* osztályú rombolókat 1967 áprilisában (vö. *JANE's 1979-80.* 142., ill. *JANE's 1984-85.* 138.) vagy 1968 nyarán (EKZETER 2002.) cserélték modernizált testvérhajóikra. Az eredeti orosz nevekre vö. EKZETER 2002.

⁴ A *Cottesmore* a *Port-Szaúd* legelső neve. Miután

Egyiptom a hajót 1950-ben megkapta, először *Ibrahim el-Aval*, majd 1951-ben *Mohamed Ali* lett a neve, vö. *JANE's 1979-80.* 143., ill. *JANE's 1984-85.* 139.

⁵ A *Flower* vagy *Castle* osztályba tartozó *Miszr* fregatt a Vörös-tengeren semmisült meg ütközés következtében 1973. május 13-14-én éjjel Szueznél, vö. EKZETER 2002. 8. jz.

⁶ *JANE's 1979-80.* 146., ill. *JANE's 1984-85.* 141. nem zárja ki egy harmadik hajó leszállítását sem 1962 után.

⁷ *JANE's 1979-80.* 145. csak az egyik hajó hadrendi számát adja meg, így nem deríthető ki, hogy az 1973 októbere után érkezett másik kettővel együtt három deszanthajóból ez a szám melyik egységé.

⁸ Közelebről nem azonosított, kikötői feladatokra alkalmazott közepes deszanthajó, számuk 1979-ben 10 db, vö. *JANE's 1979-80.* 145., ill. *JANE's 1984-85.* 141. Az 1973-as darabszámot közli EKZETER 2002.

5. TÁBLÁZAT A Szíriai Köztársasági Haditengerészet jelentősebb hadihajói 1973. október 6-án

Hajóosztály	Hajótípus	Név (vagy hadrendi szám)	Mennyiség (db, összes)	Származási hely
<i>Komar</i>	rakétanaszád	41, 42, 43, 44, 45, 46 ¹	6 9	Szovjetunió
<i>Osza</i>		?	2-3 ²	
<i>P 4</i>	torpedónaszád	?	13 ³ 14	
<i>P 6</i>		?	1 ⁴	
<i>CH-5</i>	tengeralattjáró- elhárító járőrnaszád	<i>Abebe ibn Nefé, Abdalláh ibn Arisszi, Tárík ibn Zijád</i>	3 5	Franciaország
?		?	2 ⁵	Szovjetunió
<i>T 43</i>	aknaszedő hajó	<i>Jarnúk, Hattín</i>	2 4	
<i>Ványa</i>		?	2	
<i>Polucsat</i>	kiképző hajó?	?	1 1	

(Az adatok forrása: EKZETER 2002., *JANE's 1979–80.* 463–464., ill. *JANE's 1984–85.* 455–456. Pontosítások és kiegészítések lábjegyzetekben közölve.)

¹ A hadrendi számokat *JANE's 1984–85.* 456. közli, mely hitelesnek tekinthető, mivel a szíriai haditengerészetet valószínűleg nem szervezték át olyan sűrűn, mint az egyiptomit. Ezt megerősíteni látszik, hogy az említett flottaévkönyvben még az Fádíl Huszein szerepel a haditengerészet parancsnokaként, aki 1973-ban is betöltötte e posztot, vö. *JANE's 1984–85.* 455.

² HERZOG 1978. 264., ill. HERZOG 1984. 311. szerint az 1973. évi háborúban Szíria 3 db *Osza* rakétanaszáddal rendelkezett. EKZETER 2002. szerint 2 vagy 3 db *Osza* naszádról van szó. *JANE's 1979–80.* 464. az 1973. évi háborúval kapcsolatban „eredeti pár” szíriai *Osza* pusztulását említi, amely arra utal, hogy a háború során Szíriának csak két ilyen hajója volt. E megjegyzés miatt a *JANE's 1984–85.* 455. által közölt hadrendi számok sem kerülhetnek a táblázatba, hiszen azok, már a pótlásként érkezett hajókéi lehetnek. Utóbbi megjegyzi még, hogy két hajó 1972 decemberében érkezett, míg további három 1973 októberében,

majd novemberben egy és decemberben újabb három.

³ *JANE's 1979–80.* 464. alapján 1973-ban Szíria 13 db *P 4* osztályú torpedónaszáddal rendelkezett. *JANE's 1984–85.* 456. adatai már arra utalnak, hogy csak 12-vel. A 13 darabról szóló jelentést EKZETER 2002. is megerősíti. Tizenegy torpedónaszádot említ HERZOG 1978. 264., ill. HERZOG 1984. 311.; O'BALLANCE 1978. 312. szerint ez a szám tizenhét. Eredetileg valóban ennyi volt, de 1970-ben négy darabot átadtak Egyiptomnak, vö. *JANE's 1979–80.* 144., 464., *JANE's 1984–85.* 140., 456., ill. EKZETER 2002. 11. jz.

⁴ EKZETER 2002. szerint 1973-ban Szíria egy *P 6* osztályú torpedónaszáddal is rendelkezett.

⁵ EKZETER 2002. csak eredeti szovjet jelölését (*368T*) említi e közelebről nem azonosított hajóosztálynak. Feladatkörét és mennyiségét illetően ugyanő tájékoztat. Máshol nincs információ a *CH-5* típusú hajók mellett további tengeralattjáró-elhárító naszádokról. Lehetséges, hogy a *Polucsat* osztályú, kiképzőhajóként említett naszádról és annak egy korábban leselejtezett testvérhajójáról van szó. E hajó karakterisztikája megfelel egy korábbi, esetleges ilyen feladatkörnek, vö. *JANE's 1979–80.* 464., ill. *JANE's 1984–85.* 140., 456.

6. TÁBLÁZAT Az Izraeli Haditengerészet által, az 1973. évi jóm-kipúri háborúban hadrendben tartott és a harcokban részt vett néhány főbb hajótípus műszaki adatai

	SAAR 1	SAAR 2	SAAR 3	SAAR 4	DABUR
Hajótípus		rakétanaszád			járőrnaszád
Hossz		45 m		58 m	19,8 m
Szélesség		7 m		7,8 m	5,8 m
Merülés		2,5 m		2,4 m	0,8 m
Vízkesztorítás(max.) ¹		220 t		415 t	
		250 t (max.)		450 t (max.) ²	35 t (max.)
Sebesség		több mint 74 km/h		59 km/h	46 km/h
Hatótáv ³		4600 km 28 km/h, 3000 km 37 km/h, 1800 km 56 km/h sebességnél		3000 km 56 km/h, 7400 km 32 km/h sebességnél	2200 km 31 km/h sebességnél
Legénység		35–40 fő ⁴		45 fő	6–9 fő ⁵
Fegyverzet	2×533 mm vagy 4×324 mm tvcs. 3×40 mm L/70 gá. ⁶	8×Gabriel rs.1×40 mm L/70 gá. vagy 5×Gabriel rs.2×40 mm L/70 gá. ⁷	6×Gabriel rs. 1×76 mm L/62 lg. ⁸	7×Gabriel rs.2×76 mm L/62 lg. 2×20 mm gá. ⁹	2×20 mm gá.2×12,7 mm ngpu.

(Az adatok forrása: *JANE's 1979–80.* 265–266.¹⁰ A kiegészítések forrása a jegyzetekben)

Rövidítések feloldása: gá. = géppágyú, lg. = löveg, ngpu. = nehézgéppuska, rs. = rakétasiló, tvcs. = torpedóvetőcső.

7. TÁBLÁZAT Egyiptom és Szíria által, az 1973. évi jóm-kipúri háború idején hadrendben tartott és a harcokban részt vett, néhány főbb hajótípus műszaki adatai.

	<i>Szkorij</i>	<i>Komar</i>	<i>Osza</i>	<i>P 6</i>	<i>T 43</i>
Hajótípus	romboló	rakétanaszád		torpedónaszád	aknaszedő
Hossz	120,5 m	26,8 m	39 m	26 m	58 m
Szélesség	11,9 m	6,2 m	8,1 m	6,1 m	8,4 m
Merülés	4,6 m	1,5 m	1,8 m	1,5 m	2,1 m
Víziszorítás	2240 t	75 t	165 t	64 t	500 t
(max.) ¹	3080 t (max.)	85 t (max.)	210 t (max.)	73 t (max.)	580 t (max.)
Sebesség ²	61 km/h	74 km/h	70 km/h	76 km/h	26 km/h
Hatótáv ³	7200 km	400 km	800 km	600 km	5500 km
	24 km/h	56 km/h	56 km/h	56 km/h	19 km/h
	sebességnél	sebességnél	sebességnél	sebességnél	sebességnél
Legénység	280 fő	19 fő	30 fő	15 fő	65 fő
Fegyverzet	<i>az-Záfir és Szuez</i> 4×130 mm lg. 2×86 mm lg. 8×37 mm gá. 4×25 mm gá. 2×vbv. 10×533 mm tvcs. 80 db akna <i>Naszzer és Damietta</i> 4×130 mm lg. 4×57 mm gá. 4×37 mm gá. 4×25 mm gá. 2×vbv. 5×533 mm tvcs. 80 db akna Egyiptom	2×SS-N-2A <i>Szyc</i> rs. 2×25 mm L/82 gá. 2×7,62 mm gpu.	4×SS-N-2A <i>Szyc</i> rs. 4×30 mm L/65 gá.	2×533 mm tvcs. 1×8 csövű 122 mm rv. 2×25 mm L/80 gá. ⁴	4×37 mm gá. 8×14,5 mm ngpu. 2×vbv. 20 db akna
Alkalmazó ország	Egyiptom	Egyiptom, Szíria	Egyiptom, Szíria	Egyiptom	Egyiptom Szíria

(Az adatok forrása: *JANE's 1984-85*. 138-141.)

¹ A víziszorítási adatok közül az első a normál („üres”), a második a maximális (harci) víziszorításra vonatkozik.

² EKZETER 2002. szerint az arab naszádok többsége 1973-ban képtelenek voltak 44-45 km/h-nál nagyobb sebességre a rossz karbantartás miatt.

³ Az eredeti hatótáv adatok átváltása a tengeri mérföld/kilométer szorzó (1,8529) figyelembevételével történt.

⁴ Néhány naszád esetében 4×25 mm gá. konfiguráció érvényes, 122 mm rv. nélkül, vö. *JANE's*

Rövidítések feloldása: gá.=géppuska, gpu.=géppuska, lg.=löveg, ngpu.=nehézzéppuska, rs.=rakétasiló, rv.=rakétavető (nem irányított rakéta), tvcs.=torpedóvetőcső, vbv.=vízibombavető.

PUSZTAI JÁNOS

*Fejezetek a szentesi repülés történetéből (1959–2003). XII. rész***Ami a „nincs tovább” után történt... (1960–1993)****Életre kelt a modellezés**

A szentesi repülés felszámolását követően – látszólag – a csendes belenyugvás évei következtek. A klubtagok nagyobbik hányada Algyón, Kiskunfélegyházán és Nyárlőrincen kereste és találta meg a továbbrepülés lehetőségét. Kevesek az újraindítás reménytelenül hosszú évei elé néztek. Akik nem nyugodtak bele a központi akaratba, a dacos tiltás érveivel kellett megbirkóznuk. A szentesi repülés letiltásáról másként gondolkodók – a cél érdekében – a politika adminisztratív útvesztőjében kutattak a megoldások után. Végül a harmadik út, a csendes, háttérben való alkotás hozta meg a kibontakozás új útját, melynek szárnyakat adott a jókor jött rendszerváltás is. A szentesi repülőter letiltása és a repülés új ága, a sárkányrepülés meghonosodása között közel húsz év telt el.

Kevés olyan találmányt találni a technika történetben, amely az eredeti cél kudarca után új köntösben világhódítónak lett. A Rogalló-szárny¹, melyet a Gemini űrhajó légkörbe való visszatéréséhez terveztek azért, hogy az siklórepülőgéppé módjára szállhasson le a kijelölt területen. A szárny a leszállására nem volt alkalmas, de praktikuma és olcsósága miatt a sportrepülésben, az ultrakönnyű gépek között valóságosan megdicsőülve élte első éveit. A repülni vágyók zseniálisan fölismerték a választott célnak nem megfelelő szerkezet hasznosítási lehetőségét. A politikai vagy egyéb okból nem földhözragadt, hanem

röghöz kötött emberek ebben a szerkezetben látták a „nagy kitörés” lehetőségét. Rendkívül gyorsan, gyakorlatilag 10-12 év alatt terjedt el a világ nagyobb felén. Szentesen az első kísérletek közel egy időben kezdődtek a budapestiekkel (Hlács Ferenc és dr. Ordódi Márton jóvoltából, később szervezetteren a Rozmaring MGTSZ-ben). A kezdeti időkben szoros kapcsolat alakult a két kísérletező – akkor még féllegális – csoport között.

A szentesi repülésceszemből szomorú hírt közölt a Csongrád megyei Hírlap 1963. augusztus 9-i száma. A repülést Szentesen tanuló, itt C vizsgázó Kruzslicz Károly hódmezővásárhelyi repülőtarunk, már ezüstkoszorús pilóta, segédoktató a dunakeszi repülőterén, Június 18 típusú géppel földig dugózott, és a balesetet követő harmadik napon sérüléseibe behalt.

A repülőmodellezőknek a szentesi repülés felszámolása után nem maradt közvetlen patrónusa, 1960 és 1964 között nem volt repülőmodellezés a városban. A Kossuth téri Általános Iskolában és az Úttörőházban élt tovább az érdeklődés szakköri szinten. '64-ben alakult meg Batta Sándor vezetésével a Deák Ferenc utcai Nevelő Otthonban egy újabb szakkör. Két évvel később, a Móricz Zsigmond Művelődési Házban, Varga Károly irányításával alakult és működött repülőmodellező egység.

Veres János tanár, majd iskolaigazgató '67-ben indított szakkört a Hétközi Diákotthonban és '69-ben a Kossuth téri Általános Iskolában újította meg az addigra gyengélkedő

szakköri munkát. Ezek adták a bázisát annak a városi MHSz Modellező Klubnak, melyet 1968-ban Broll József és Szénási István hozott létre. A társadalmi vezetőség nehezen tudta keresztülvinni elhatározását, mivel változatlanul nem volt megfelelő helyisége a repülőmodell-építésnek. Veres János lett a 603. sz. Ipari Szakmunkásképző Iskola igazgatója, és ez új lehetőség kapuját nyitotta meg a modellezés előtt. Borus János, a megyei modellezési főelőadó már '67-ben kérte Veres Jánost a Városi Modellező Klub vezetésének átvételére, de ő ezt akkor még nem tudta teljesíteni. A város első, szakmunkásokat képző iskolája 1970-ben épült fel, itt önálló helyiséget kaptak a modellezők, de akkor még Broll József vezette a munkát. Veres János '71 novemberében, Broll József halála után vette át a klubot. A modellező munka minőségi javulása ekkor kezdődött el. A klub vezetője a Kontakta és a Hódgép Vállalat jelentős támogatásával tudta a szerszámkészletét és a berendezését bővíteni és megújítani. Az iskola a gondnoki lakást a modellezés céljainak megfelelően átalakította, így nyugodt körülmények között, biztonsággal lehetett a nagy figyelmet, precíz munkát igénylő modellépítést végezni. Már az első esztendő megteremtette a maga nemes gyümölcsét. Eddig a szentesi klubnak nem voltak minősített versenyzői, 1972-ben mindjárt nyolcan is lettek: Berezvai István, Czako Antal, Harsányi Barnabás, id. és ifj. Turányi Imre, Varga Károly, illetve id. és ifj. Veres János. Ebben az esztendőben vette fel az optimális fordulatszámot a szentesi repülőmodellézés. Az előző szakaszban több erőt és időt kellett az életben maradásra fordítani, de jó szervezés mellett ennek fele is elegendő lett volna az eredményes gyakorlati munkához. Az akkor gyenge szervezet nehezen viselte el a külső és belső irányítási problémákat. Kaczur István a Csongrád megyei Hírlap 1976. július 14-i számában „Játék a ...honért” alcímmel már „A szentesi repülőmodellézők sikere”-ről

számolhatott be.

Az 1978. október 1-jén megrendezett Honvédelmi Nap indokoltságát, a rendezvény szükségét a közel tízezer néző igazolta. A Szegedről érkező Tréner műrepülését hatalmas tapssal honorálta a hálás nézősereg. A kiskunfélegyházi ejtőernyősöket – korábban még sosem tapasztalt – lelkesedéssel fogadták a kritikus szemű érdeklődők. A szentesi modellezők is nagy sikerrel mutatták be gazdag programjukat. Ez a Honvédelmi Nap a tizenkétéves pauza után ismét repülést hozott a városba, és megkísérelte visszaállítani a szentesi repülés lehetőségét, mielőtt teljesen feledésbe merülne, és csak a vágyakban élne tovább.

Szentes város és a jugoszláviai Bácskátöpolya között testvérvárosi kapcsolat alakult ki. Ezen alapult az MHSZ Városi Vezetősége és a jugoszláviai Bácskátöpolyai Népi Technika között, 1978 őszén kötöttetett – az országos szervek áldásával létrejött – együttműködés. Ez a szerződés kiterjedt a két város repülőmodellézőire is. Az MHSZ Szentes Városi Modellező Klubja és a Bácskátöpolyai Aero Klub közötti első külföldi versenyre 1979-ben került sor. Mind egyéniben, mind csapatban aranyéremmel tértek haza a szentesiek modellezők.

1978 volt az az esztendő, amikor Veres János ötlete nyomán, körültekintő szervezőmunkájával október 8-án meg lehetett tartani az országos kiírású, a város felszabadulási évfordulójára emlékező *Szentesi Kupa Repülőmodell Verseny* premierjét. Ez az erőpróba azért válhatott országosan is jelentőssé, mert akiknek – valamilyen ok miatt – év közben nem sikerült teljesíteni a sportminősítési követelményeket, itt – a szezonzárás előtt – egy újabb kapu nyílt a még hiányzó pontok megszerzésre. A versenyre nevezők és az indulók száma meghaladta a 100 főt. A klub élmezőnyéhez tartoztak Batka Mihály, ifj. Berényi Sándor, Czako Antal, Dóczi József, Harsányi László, Tu-

rányi Imre, ifj. Turányi Imre, Veres János klubvezető, ifj. Veres János és Varga Károly, Ő az, aki '79-ben munkahelyet változtatott, és egy budapesti klubba igazolt át, ahol a Magyar Modellező Válogatott Keretnek is tagja lett. Egy időben értek meg a feltételek, ezért nem véletlen, hogy '81-ben sűrűbbek lettek a rendezvények.

A Csongrád Megyei Élelmiszer Kiskereskedelmi Vállalat székházának dísztermében Batta Sándor kezdeményezésére az RBK rendezésében repülőmodell- és makettkiállítás tartottak. Az 1981-ben rendezett városi-járás, majd a megyei versenyen, úttörő kategóriában első lett Batta Zoltán, majd az országos bajnokságról is egy szépen csillogó ezüstéremmel térhetett haza. A klubtagok sikersorozata folytatódott az MHSz főszaámolásáig. '85. július 18-án volt első alkalommal Szentesen a Szabadonrepülő Modellek Országos Bajnoksága. Az F1C kategóriában Vörös Jenő (Szeged), Napkory György (Hódmezővásárhely) és Turányi

Imre (Szentes) csapatversenyben a II. helyet szerezte meg. Ebben az évben hazai pályán nem sikerült megismételni az előző két évben elért első helyüket.

Ezt az időpontot követően 1992-ben utolsó alkalommal Cserebökényben lehetett megtartani a Szentes Kupa Modellező Versenyt. A következő évtől „a legelő védelmére” hivatkozva a tulajdonos gazdaság nem engedélyezte tovább a versenyt az ősgyepen.² Az a groteszk helyzet állt elő, hogy a Szentes Kupa Modellező Versenyt Dömsöd mellett lehetett megrendezni. Ezt követően a szervezet megtorpant, és az eredmény, az egyénileg tovább versenyzők esetében is mérséklődött. Turányi Imre is volt a magyar modellező válogatott keret tagja mechanikus motoros kategóriában, több alkalommal is képviselte hazánkat csapatban a szegedi Vörös Jenővel és Vörös Endrével, illetve Napkory Györggyel. Az ifjúsági vitorlázó repülőmodell kategóriában többször is országos első helyen végzett Batka Mihály.

Nagy megtiszteltetés és elismerés volt a Veres János vezette klubnak, hogy 1985-től az ifjúsági és felnőtt országos modellező versenyeket, majd 1986-tól a megyeieket is Szentesen rendezték meg. Országosan is figyelemreméltó volt az a munka, amit Veres János végzett csapatával a modellezés terén. Nemcsak a városi és a megyei vezetőség, hanem az országos központ is így látta a Szentes határain is túlmutató eredményeket, amit a szervezet lehetőségein belül a legmagasabb elismeréssel, az MHSZ Kiváló Munkáért Érem arany fokozatával köszönt meg – működése alatt többször is.

A klub folyamatosan jó teljesítményének köszönhetően az MHSz Országos Vezetősége úgy döntött, hogy Szentesen rendezze meg a Szocialista Országok Repülőmodellezőinek VB Felkészítő Versenyét. Két helyszínen, a cserebökényi ősgyepen és – a szabadonrepülő, de rádióirányítású modellekét (F3B) – a volt repülőtéren. Hét ország csapata küldte el

TURÁNYI IMRE, A VÁLOGATOTT KERETTAG

nevezését, de csak hat regisztráltatta magát. A szocialista országok közül végül Albánia, Kuba, Kína, Korea és Vietnam nem vett részt a versenyen.

A Szentese városi modellezésnek 1957-től vezetői voltak Varga Árpád, Laki Imre, Balos Lajos, Broll József és Veres János.

Lux in tenebris – Sárkányrepülés mint az új repülőklub alappillére

Fény a sötétben. A Repülés Baráti Kör Batta Sándor jóvoltából már a hetvenes évek végén is működött, de hivatalos megalapítása 1980. március 16-án történt a Tiszti Klubban. A Baráti Kör szükségességét így foglalta össze Batta Sándor: „A repülés szeretete és csodálata kívánja munkánkat, amelynek mi örömmel eleget teszünk.” A Baráti Kört és a klubalakító összejevetelt megtisztelte jelenlétével Michalik Ferenc alazredes, az MHSz Csongrád Megyei Vezetőségének titkára, és a budapesti RBK-tól Gibás Andor. Vezetőjének Batta Sándort, titkárnak V. Kiss Sándort választották a megjelentek. (A Repülés–Ejtőernyőzés című lapban Batta Sándor neve tévesen Ratta Sándorként jelent meg. – A szerző)

Az 1982. október 10-én a Szentesei Autó Klub az egyik testvérváros, a jugoszláviai Bácskatorpola autósait versenyre hívta. A rendezvény színvonalát és látványosságát fokozandó bemutatóra hívták a Kecskeméti VOLÁN Hőlégballon Szakosztályát. A szükséges előkészületek, majd a ballon feltöltése közben derült ki, hogy abból szökik a forró levegő. Hosszas vizsgálat után a pilóta mégis úgy látta, hogy nem veszélyes mértékű a ballon tetején lévő zárószelvény hibája, és megkísérli a fölszállást. Az alábbi fölvételen látható magasságnál följebb azonban nem tudott emelkedni a „lufi”, de ez csak az után derült ki, amikor az már elindult a város fölé az ÉNy-i széllel. A pilóta reményét nem

igazolta a fizika valósága és a ballon, a Kurca város felőli magas partja előtt a nádasban kényszerült leszállni. A látványos bemutató helyett – sajnálatosan – Murphy törvénye működött: a hőlégballon is meghibásodhat, tehát el is romlott. Ettől az évtől az Autó Klub szentesi rendezvényeire mind a szentesi sárkányrepülő, mind a kiskunfélegyházi hőlégballonosok és ejtőernyősök gyakran kaptak meghívást. Itt voltak még a kiskunfélegyházi és a szolnoki repülőklub ejtőernyősei, akik paplanernyővel ugrottak a sportpályára An-2-es gépből. Az ugratásvezető Rác Szabó Mihály kiskunfélegyházi ejtőernyős oktató és hőlégballonpilóta volt.

A csend éveiben, így '83. május 27-e és június 10-e között a Helyőrségi Művelődési Otthonban is volt makett-, modell-, ejtőernyő- és sárkányrepülő-kiállítás – Batta Sándor szervezte a Sárkányrepülő Klub égisze alatt az MHSz Szentesei Városi Modellező Klub támogatásával –, ahol a bemutatott képek, eszközök, műszerek voltak hivatottak ébren tartani a lelkek mé-

lyén szunnyadó repülés iránti érdeklődést, az olthatatlan vágyat. Mint az előzőekben utaltam rá, a sárkányrepülés is az ébredés, a szárnyaszegettségéből szabadulni akaró egykori repülők és a bátor ifjak kezdeményezése volt. A korábbi fejezet záró soraiban utaltam a sárkányrepülő klub megalakulására.³ A két szervezet együtt született az RBK-val 1980. március 16-án. Pusztai János városi MHSz-vezető javaslatára titkárrá választották Batta Sándort, a repülőtér volt parancsnokát, szakmai vezetőnek Kiss Szabó Lászlót és helyettesének Szabó Jenőt, gazdasági ügyintézőnek Batta Sándorné Gáspár Klárát, szervezőnek Ozsvárt Lajost, illetve Szőke Károlyt politikai segítőnek. A Helyőrségi Művelődési Otthon helyet adott a klub működéséhez. Az alakuló létszám 21 fő volt. A szentesieken kívül, akik tagok kívántak lenni, Csongrádról, Szegvárról, Hódmezővásárhelyről, Makóról, Orosházáról, Szarvasról, Gyomárról és Endrődről

érkeztek. A szegediek megfigyelőként vettek részt az alakuló közgyűlésen.

A klubalapítás nem spontán föllángolás volt, mert évekkel korábban visszanyúló erős szála, előzményei voltak. Kiss Szabó László műszerész, Hári László műszerész, főltaláló, Varga Károly gépészmérnök segítségével terveztek egy autogirót.⁴ A szentes-csongrádi hidhoz közeli Tisza-parti Mentett réten kísérelték meg Kolibri névre keresztelt forgószárnyas gépük repülését. Mivel a meghatározott súlyhatár fölötti, magántulajdonú repülő alkalmatosságok építése az akkori jogrendje szerint tiltott volt, következésképpen azok repülésére engedélyt sem lehetett kérni, kapni a légügyi hatóságtól. Nagy diszkréció mellett készült az autogiró, majd később a gyalog- és a motoros sárkányok is. Nagy tapasztalatú pilótákat kértek föl a kísérlethez, így Gullay Mihály is részese lehetett a berepülésnek. Az autogiró végül a szombathelyi repülőgép-

AZOK, AKIK NEHEZEN VISELTÉK EL A SZENTESEN 1959 ÉS 1993 KÖZÖTTI REPÜLÉSI SZILENCIUMOT, MEGKÍSÉRELTÉK AZ „OLCSÓ” REPÜLÉST MAGUKNAK MEGTEREMTENI. A KÉPEN BALRÓL JOBBRA ÜLNEK: VARGA KÁROLY, KISS SZABÓ LÁSZLÓ, HÁTUL ÁLL HÁRI LÁSZLÓ, MAJD A SOR VÉGÉN GUGGOL TÖRÖK SÁNDOR A MENTETT RÉTI „TITKOS REPÜLŐTÉREN”. – HÁRI LÁSZLÓ ARCHÍVUMÁBÓL.

javitóba került kipróbálás és a fejlesztéshez szükséges továbbkutatás céljával. Azóta sorsa ismeretlen.

A gyalogsárkányosok a szegvári út melletti Sápalmról siklottak, majd itt próbálták ki az első motoros sárkány(oka)t is. Először árbocmotoros, tolólégsaváros gépeket építettek P-20-as, majd MZ motorkerékpár motorja által hajtott sárkányokkal kísérleteztek, megmaradva a lábroló indulás módszerénél. A Fekete Imre és Bodnár László építette motoros sárkány Trabant-motorral készült, általuk faragott légsavarral, pilótaüléssel, futóművel. Az országban ez volt a harmadik működő, motormeghajtású sárkány, szerkezeti megoldása pedig új utat nyitott a motoros sárkányrepülés továbbfejlődéséhez. Ez a konstrukció kiállta a műszaki terhelési próbákat és mind teljesítményével, mind formájával, műszaki megoldásaival olyan tetszést aratott az ország sárkányrepülői körében, amely gyors elterjedéséhez vezetett. Fekete Imre alig győzte teljesíteni a klubok bemutatóra szóló meghívásait. Erről a gépről és építőjéről még az Autómotor című lap is közölt írást „Trabantból repülő” címmel.

Ha a Légirendészet szakembereinek

tudomására jutott a repülés – és ez nem volt ritka eset –, még akkor is, ha nem volt sérüléssel, anyagi kárral végződő az eset, az MHSZ városi titkárát kérték meg arra, hogy kérje az érdekelte(ke)t nagyobb óvatosságra. Súlyosabb rendsértések esetén a tiltott repülések megelőzése volt a feladata. Hogy milyen jogon, amíg nem volt az MHSZ szervezett rendszeréhez tartozó egység a sárkányrepülés? Erre nem volt érdemi válasz. Mindenesetre ez volt az egyik leghumánusabb lehetőség a tiltott, mégis túrt új út kitaposásához. Bár már megteremtődött a klubszervezés lehetősége, így is különös jelentősége volt annak, hogy az alakuló közgyűlésen megjelent Michalik Ferenc alezredes, az MHSZ Csongrád Megyei Vezetőségének titkára, mert volt egy szóbeli belső utasítás, ami a „nem kellően fölkészített sárkányrepülő klubok” megalakulását volt hivatva megakadályozni. Nem akadt MHSZ-vezető, aki meg tudta volna mondani, hogy hol van az indokoltság, a föl- és az előkészítettség határa. A hangsúly – a dodonai gondolatot értelmezve – a klubok létrehozásának megakadályozására tevődött át. Ennek ellenére a fiatal klub 1980-ban 31

AZ ELSŐ TRABANT-MOTOROS SÁRKÁNYREPÜLŐGÉPPEL STARTOL FEKETE IMRE 1981-BEN – BOKOR ANDRÁS ARCHÍVUMÁBÓL (SZEGED)

aktív taggal zárta az évet. Rendszeres anyagi támogatást nyújtott a szentesi székhelyű Csongrád megyei ÉLIKER Vállalat, a Pankotai Állami Gazdaság. 1982 júliusában és 1983 októberében ejtőernyős bemutató volt Szentesen. Az MHSz Szentés Városi Vezetősége Honvédelmi Napot rendezett 1978. október 8-án, '85. október 12-én és '88. október 1-jén, hogy a két utóbbinak a bevételéből támogathassa a Sárkányrepülő Klubot. A '85-ös és a '88-as Honvédelmi Napra a vezetőség műsorfüzetet adott ki, melynek hátoldalán egy sorsjegy volt. Kibocsátották a Berkecz József tervezte, bőrre préselt, nyakba akasztós emlékjelvényt is, amit a Kontakta Honvédelmi Klubja préselt nagy mennyiségben. A műsorfüzet grafikáját mindkét alkalommal Tokácsli Lajos festőművész tervezte. A sárkányrepülők röplapszórását és bemutató repülést végeztek a program előtti napokban és a műsorban. '88-ban a szegedi sárkányrepülő társszervezet mutatta be a csörléses sárkányrepülést és a vontatást. Gerecz Elemér, aki vontatásból repült termikelési bemutatót, úgy belemerült a szárnyalásba, hogy se nem látott, se nem hallott, sem a leszállási parancsjelet, sem a repülés végét jelző rakétákat nem vette észre. (Nem akarta észrevenni?) Remek vitorlázó idő volt, és az ünnepélyes záróakkord után bejelentett sárkányrepülő üzemnap következett. Miért is ne repülhetett volna tovább?

Az 1985-ös Honvédelmi Napon Lengyel István Mig-21-es harci repülőgéppel tartott légi bemutatót. Amit egy Mig-21-ből ki lehetett hozni, azt Lengyel István pilóta őrnagy töviről hegyire bemutatta szülővárosa

ILYEN TÍPUSÚ GÉP AZ IS, AMILYENNEL LENGYEL ISTVÁN REPÜLŐ ŐRNAGY REPÜLT A SZENTESI HONVÉDELMI NAPON. AMILYEN MANŐVERT A MIG-21-EL AZ ÉGRE LEHETETT RAJZOLNI, AZT A PILÓTA ŐRNAGY MIND FELFESTETTE. FOTÓ: RUSZKA MIKLÓS, A SZENTESI VITORLÁZÓREPÜLŐBŐL LETT EJTŐERNYŐS OKTATÓ

ámuló nézőinek. Motoros gépekkel a szegedi klub négyes Tréner köteléke repülte országosan is elismert programját. Az ejtőernyős és a hólégballonos bemutatót a Kiskunfélegyházi Repülő Klub sportolói tartották. A programot színesítette a nézőtéren elhelyezett vitorlázó- és sárkányrepülő, polgári védelmi, egészségügyi, tűzrendészeti és haditechnikai eszköz és fegyverbemutató. Az MHSZ Szentés Városi Vezetősége legkisebb szervezeti egységei közül a rádiós-, a könnyűbúvár-, a modellező- és a Kontakta Lövész Klubja mutatta be eszközeivel, valamint tablókön működését. A segédmotoros- és közlekedési szakosztályok is látványos programot produkáltak. A rendezvény költségeinek fedezéséhez jelentős összeggel járult hozzá Szentés város tanácsa és a Városgazdálkodási Vállalat, a Fémtechnikai Vállalat, a Hódgép Szentési Üzeme, a Kontakta, a Csongrád megyei ÉLIKER, a Kertészeti Kutató Állomás, nem utolsósorban Dobrai Ferenc szentesi polgár.

Az autogirót követte a sárkányrepülés első szárnypróbatárgatása. Az először még a Tisza gátjáról próbálkoztak felszállni, de annak a széljárástól függően változó aerodinamikai hatása miatt inkább a Sápalmot választották és az is maradt meg gyakorlópályaként. Akkor még ez a formáció is a repü-

lés megúrt kategóriájába tartozott. Még a '70-es évek végén kereste meg Holeczka Lajos orosházi fiatalember az MHSZ Szent-
 es Városi Vezetőség titkárát, hogy tegye lehetővé belépését a majdan megalakuló helyi sárkányrepülő klubba. Meglepő kérés volt, de elindította a szabadon szárnyaló repülőklubok szervezését, mindenek előtt a repülési biztonság és fegyelem belső koordinálását. 1979-ben foglalta bele a kormány – az MSZMP Politikai Bizottságának határozatára – a sárkányrepülést (a ballonrepülést, a siklóernyőzést) a sportrepülés rendszerébe, és utasította a Közlekedés- és Postaügyi Minisztériumot, hogy légiügyi előírással szabályozza a sárkányrepülést, majd az MHSZ-t az alakuló klubok illetve a működő repülő klubok keretein belül a sárkányrepülő szakosztályok befogadására. A Magyar Honvédelmi Szövetség rendszerébe szervezetileg beépültek a sárkányosok, de anyagi támogatást még a működéshez sem kaphattak a klubok.

A szentesiek az országban megalakuló sárkányrepülő klubok között a 003. sz. működési engedélyt kapták, ami azt jelentette, hogy a Műegyetemi (volt Rozmaring MGTSZ) és Nagykanizsa után Szentesen alakult meg sárkányosok szervezete. Működési területnek a régi repülőteret kapták meg, a BM Légirendészeti Országos Parancsnokság pedig engedélyt adott az egész ország területe fölötti repülésre. A némi gyakorlattal rendelkezők a Mátrában minősítő oktatói táborban vettek részt. Ennek a költségeit kivételesen az MHSZ Országos Központ Repülési Osztálya finanszírozta. Az indulást követően 20 fővel kezdődött meg az alapfokú elméleti tanfolyam. Olyan gyors ütemű volt az alapító tagok szakmai előmenetele, hogy két évvel később, '81-ben a jugoszláviai bácskatopolyaiak meghívására már bemutató repülést tartottak a szentesi klubtagok. 1981-ben 4 db Héja, 1 db Cygnus, 1 db Atlas, valamint 1 db Moyes Midi típusú gépe volt a klub tagjainak, amit a klub en-

gedélyével használhattak. A Flamingó típus ekkor már csak emlékekben repült. Az év végén a gépek szállításához vásárolt a klub vezetősége egy ZUK A 13 típusú gépkocsit. Az igen megviselt állapotú járművet sok-sok társadalmi munkával sikerült üzemképes állapotba hozni és forgalmi engedélyt meghosszabbítani. Év közben, mivel még nem volt sárkányrepülő-csörlő berendezés, Mátraverébélyre, Kékestetőre, Gyöngyös-Sárhegyre, Eger-Nagyegedre és Galyatetőre jártak repülni. A kezdők első szárnycsapásaihoz, gyakorló repüléseikhez maradt a Sápshalom. A '81-ik évi záró létszám 24 fő volt. A szegedi repülőklub fél évszázados fennállására rendezett ünnepségen Batta Sándor klubtitkár képviselte a szentesi sárkányrepülőket.

1982-ben vezető pilóta minősítést kapott Szabó Jenő, műszaki vezető lett Kiss Szabó László, oktatói minősítést szerzett Csorba Géza (Hódmezővásárhelyről) és Holeczka Lajos (Orosházáról). A klub szakosztályi szinten ismét tervezte az ejtőernyőzés beindítását. Nyilvánvaló, hogy az érdeklődők ostroma indította el ezt a folyamatot. A meghirdetést követő egy hét alatt 32 fő jelentkezett ejtőernyősnek. Az oktatóhiány azonban megghiúsította a szentesi képzést, így a Csongrádon eredményesen működő csoporthoz kellett irányítani a helyi érdeklődőket.

A repülő üzemnapok rendszeressé váltak. '82-ben négy géppel szerveztek tábor Mátrafüreden, de ezt követően a Bükkben és az ország több hegyi ugróhelyén végeztek repüléseket. Egy budapesti klub előszeretettel látogatott Szentesre. Nagyon tetszett nekik a repülőter és az, hogy a város távol van az eget kémlelő szemektől, a radaroktól – itt már 60 méter alatt észrevétlenül lehetett repülni. Itt próbálták ki az első kétüléses motoros sárkányt is. Az orosházi sárkányrepülőklub örömeire is szívesen jöttek Szentesre. Ez az év volt az, amikor Mester László, a volt szentesi repülőter parancsnoka, híres vitorlázórepülő is bekapcsolódott a sárká-

nyozásba, mert a repülő szakorvosok egészségromlása miatt eltiltották a vitorlázó és a motoros repüléstől. Ekkor már Kecskeméten dolgozott, a Petőfi Népe című megyei napilap főszerkesztő-helyettese volt. Ez az időszak volt az, amikor egyre több vitorlázó repülőgép vezető jelentkezett repülésre a klubban. Hevér Lajos kiskunfélegyházi vitorlázórepülő is ekkor lépett be a „sárkánybarlangba”. Hevér a ’82 júliusában rendezett X. Gemenci Vitorlázórepülő Bajnokságon a Standard osztályban Cobra-15-el a harmadik helyet szerezte meg. A sárkányrepülés mellett folytatta a vitorlázórepülést is, és 1986-ban a gyöngyösi hullámtáborban megrepülte az aranykoszorúhoz szükséges magasságot. Ozsvárt Lajos is D vizsgás vitorlázó pilóta volt. Oktatói minősítést értek el: K. Szabó László, Hevér Lajos, Lehoczki János, Gerecz Elemér, Szabó Jenő, Kiss József, Ozsvárt Lajos. Főpilóta lett Csakó Antal és Vígh Attila.

A szentesi sárkányrepülők a – Repülés Baráti Körrel közösen rendezett kiállításokon túl – rendszeresen részt vettek a május 1-jei felvonulásokon, Orosházán és Kiskunfélegyházán repülőbemutatót tartottak, ugyanígy a székkutatasi sportnapon. Rendszeresen és részt vettek a nemzeti versenyeken, bajnokságokon. Batta Sándor segédletével folyamatos kapcsolat alakult ki a szolnoki Kilián György Repülőtisztai Iskolával.

Még ’83 tavaszán volt Szentesen egy illegális sárkányrepülő-kísérlet, amely mai ismereteink szerint akkor még egyedülálló volt a világban, és csak négy évvel később kerülhetett nyilvánosságra. A Repülés folyóirat ’87. júniusi számában jelent meg Simóné Avarosi Éva írása az esetről a főszereplő, Hlács Feri elbeszélése alapján. A szentesi Kiss Szabó László és Szabó Jenő, illetve a budapesti Hlács Ferenc beszélgetéseiben többször felbukkant az a téma, hogy most már elég erős motoros sárkányok vannak ahhoz, hogy megkíséreljék a gyalog sárkányrepülő vontatást.

Annak rendje s módja szerint kidolgozták a vontatás elméleti módszerét, a repülő eszközök átalakításának tervét, amely alkalmassá tette mind a vontatót, mind a vontatmányt a feladatra, majd a tervet fölterjesztették hatósági jóváhagyásra, a kísérlet engedélyezésére. Az ötlet nem nyerte el „felsőbbtség” tetszését és visszadobták a plánumot, nem engedélyezték a veszélyesnek nyilvánított kísérletet. A terv készítői gyakorlati repülők lévén tisztában voltak a reájuk leselkedő veszélyekkel, ugyanakkor azt is látták, hogy az elgondolásuk megvalósítható, de a tilalom... Csakhogy minden elmélet annyit ér, amennyi abból bizonyított. Nem hátráltak meg, nem rétováztak, nem vártak csodára, hanem választottak egy helyet a fővárostól, lakott területtől és a lokátoroktól távol. Ez, ahogyan erről már az előzőekben szó esett, adott volt Szentes határában, a pankotai gazdaság egyik gyepén.

K. Szabó Laci és Szabó Jenő fogadták Hlács Feri és segítő kíséretét. Hlámot II.-vel (80 le.) vontatták a gyalog sárkányt, a Sirályt. Az első feladathoz Ladával tervezték a vontatást úgy, hogy az a föld felett 1-2 méter magasan történjen. Az első próbánál Papp Árpád hirtelen magasra ugrott a Sirálllyal. Hlács Feri következett, ekkor már 2 kilométeren át sikerült földközelségben vontatni. A következő kísérlet már a vontatógéppel folytatódott. A vontatón nem volt visszapillantó tükör. Az útvonal mellett 100-150 méterenként repülésfigyelő-jelzőket állítottak fel, akik jobb híján a sálukkal jelezték a vontató pilótának a vontatmány viselkedését a levegőben. Szabó Jenő volt a következő. Kerékre szerelt pondróban indult, és a Hlács Feri vontatott Kanczer József, az első figyelő „kitörést” jelzett. Hlács Feri azonnal lekapcsolta a vontatmányt. Szabó Jenő nem vállalta az újabb próbát. Hetesi József C vizsgás vitorlázórepülő vállalkozott Sirálllyal az újabb kísérletre. Neki már sikerült! A talaj fölött 10-20 méteren megtörtént a világ

A '85-ös REPÜLŐNAP FÉNYPONTJA VOLT A SZEGEDIEK KÖTELÉKREPÜLÉSE

első sikeres vontatása motoros sárkánnyal. A diadal különlegessége, hogy Hlács Ferenc ezt a repülést korábbi lábtörése miatt gipszcsizmában csinálta végig. Köszönet érte!

Kiugró eredményeket ugyan nem tudott a klub tagsága felmutatni, de az egyenletesen fölfelé ívelő munkájával kiérdemelte az MHSz OK elismerését, az Éljenjáró Klub címet. Az 1987-ben született ötlet alapján a szükséges engedélyek beszerzése után, '88-ban megkezdődött a sárkányrepülő géptároló építése a régi repülőtéren, a Ruhagárral közös telekhatáron. Sajnos az alapozásnál nem jutott tovább az építés, mert ekkor indított „boszorkánypert” néhány Kiss Ernő utcai és Nagyhegyszéli kisgyermekes és baromfinevelő család az „erős zajhatás miatt”, a pihenésük megzavarására és a kedvezőtlen gazdasági következményre hivatkozva. A többszöri hatósági zajsztímérés nem igazolta a feljelentőket. Hiába volt jog szerint igazsága a sárkányrepülőeknek, a békesség érdeke azt kívánta, hogy új területet keressen a klub és az MHSz Szentes Városi Vezetősége. 1988-ban, az akkor még mezőgazdasági repülő Vass Jenő kiemelkedő munkájáért megkapta a kitüntető Mezőgazdasági Repülésért Emlékplakettet.

Az 1989-ben szervezett Sárkányrepülő Nemzeti Bajnokságon a nagygépes kategóriában a szentesi Kőkény Antal hatodikként szakította át a verseny jelképes célszalagját. Az első Szentes Kupa Sárkányrepülő Bajnokságra 1995-ben került sor. A második, több napos Szentes Kupa Sárkányrepülő Bajnokságon a szentesi vendéglátók együttesén túl részt vett Szeged, Veszprém, Jakabszállás és Budapest csapata. Csakó Antal szentesi pilóta második helyezést ért el. Vontatópilóta Fekete Imre volt.

A régi repülés hattyúdala az új korszak előszava

Az 1990-ben szerveződött szentesi ejtőernyős csoportot a városban élő, de Kiskunfélegyházán sportoló Papp Ferenc oktató készítette fel az ugrásokra, amelyeket a félegyházi klub keretei között hajtottak végre. Szentesen tartották a földi előkészítő munkát, a hajtogatást, de Félegyházán ugrották első gyakorlataikat. Azóta figyelemfelkeltő és toborzó jelleggel évenként a város új repülőterén is szoktak bemutató ugrásokat végrehajtani. A szentesi paraplósok (az ejtőernyősök a fran-

cia paraplule = esernyő szóból magyarra fordított elnevezése,) napjainkban is Szolnokra, Szegedre és Kiskunfélegyházára járnak, nem csekély bátorságot igénylő sportjukat gyakorolni. Eddigi sporteredményével Horváth Ferenc és ifj. Szőke Márton tűnt ki. Az 1991 januárjában megjelent országos értékelés szerint, az MRSz 83 klubja közül a szentesi RK a 20. helyen végzett a '90-ben nyújtott teljesítménye alapján.

Új repülési ágazat, a siklóernyőzés is megjelent a városban. A végtelékig leegyszerűsítve ezt a technikai eszközt, azt mondhatjuk róla, hogy ejtőernyő formájú vitorlázógép, ugyanis e két alkalmaság tulajdonságait ötvözi. Hegyvidéken ugrással, sík területen csörléssel lehet vele repülni. E sportág szentesi képviselői közül Kiss Lászlót és Virág Sándor Zoltánt ismerjük, de a Szentesi Élet 1999. június 5-i számában Fogas Pál a „Megszállott” felszállók c. írásában hét szentesi „siklós”-ról tesz említést.

A régi repülőteret különleges alkalmakkor vette igénybe repülőgép. Évente egy-két esetben előfordult, hogy itt szálltak le vitorlázó repülők, mert itt fogyott el alóluk az emelő légáramlat, suhanó szárnyuk alól a repülőút. Motoros gépek már csak a vitorlázók elvonatása céljából szálltak le. A mezőgazdasági repülők szentesi csoportja alkalmanként utasrepültetést rendezett, vagy rendeltetészerű munkájához ez a terület volt a megfelelő bázis. Esetenként megfordultak az ősi repülőtéren honvédségi, betegszállító és BM helikopterek is. A '88-as repülőnapon megjelent a TV helikoptere Edelenyi Gábor pilóta-operatórral. (Nem ő vezette.) Érdekes módon az országos nyilvántartásban a felsőcsordajárási terület elnevezéséből törölték a hékédi repülőter elnevezést, csak a helyi lakosok szóhasználatára módosult „régiprepülőter”-re. A '93-ban avatott „új repülőter” Szentes Repülőter nevet kapta a légügyi engedélyben a hatósági jóváhagyás után.

Az 1990-ben megalakult klub működése

már nem volt megvalósítható a régi repülőtéren, mert időközben – megszűnt a szükségrepülőter státusa is – megkezdődött a városhoz közeli oldal fölparcellázása. A repülőterre néző Kiss Ernő sor utcává fejlődött. Az új repülőter kijelölése a vásárhelyi út mellett, a Termál MGTSZ berekhatá területén történt meg. Az újdonszerű klubban óriási lendülettel indult meg a szervezőmunka a repülőter létesítésére... De ennek az idő mélyéről táplálkozó gyökerei vannak.

A dolog ott és akkor kezdődött, amikor az új repülőter gondolatának elindítóját és hajtóerejét, Hári Lászlót '49-ben politikai okokból eltanácsolták a repüléstől. Gádorosra került '51-ben, és az Újvárosi ÁG Sertésnevelő Állomásának főgépésze lett. A repülés iránti vágy a lélekben, szellemben, a repülőtertől távol sem szűnt meg munkálni. Amikor meghallotta a szentesi sárkányrepülés lehetőségét, ismét próbát tett – ekkor már sikerrel. Az itt szerzett tapasztalatok csak fokozták az étvágyát. Kiskunfélegyházán 1989-ben a vitorlázórepülést is megkezdte. „A rendszerváltás éveiben elhatároztam – mondja messzi évekre visszautalóan Hári László –, hogy csináljak Szentesen repteret, de ekkor még sárkányrepülésben gondolkodtam. Mészáros Imre, az akkori kiskunfélegyházi repülőter-parancsnok bátorította az elhatározást. Szobota Lacival, az Agrowings szentesi vezető pilótájával kinéztük azt a területet, ahol megelőzően rizsföld volt tele gátakkal és csatornákkal, de mi láttuk benne a célnak megfelelő alkalmasságot. A föld a Termál Kertészeti- és Mezőgazdasági TSZ területe volt. A Légügyi Igazgatóság szemléste, Jobbágy Tamás – bár, ez még az előzetes szemle volt – kimondta a varázsszót: *alkalmas*. Szerencsénkre ekkor került vissza a szövetkezet élére Virágos Kiss István, a korábbi elnök – akit jól ismertem, tudtam rugalmasságát és fogékonyságát minden észszerű újdonságra –, és ahogy reméltem, rövid tárgyalás után sikerült megegyeznünk,

ami azt jelentette, hogy határozatlan időre a téesz, a gyep művelési ágú 01360/1 és a 01352/1-2-3-4-5-6-7. helyrajzi számú területet ingyen átengedi repülőtér céljára.” „Nem emel kifogást az út és a létesítmény építése ellen” – köti ki az átengedő az 1991. november 7-én kötött haszonbérleti szerződésben. „Tízen összefogtunk – utalt vissza a kezdetre Ozsvárt Lajos klubtitkár –, és fejenként ötezer forinttal és a sárkányrepülés oktatásából származó további húszszerrel vágunk bele a repülőtér építésébe.”

Für Lajos honvédelmi minisztertől sikerült engedélyt kapni arra, hogy a szentesi műszaki alakulat nehézgépezelői tanfolyama a leendő repülőtér területén haszonnal, és ne a gyakorlótéren, meddő területen használja el a képzésre szánt üzemanyagot a 750×150 méteres terület planírozására. A terület füvesítéséhez a Szarvasi Magtermelő Vállalat adott magot és szóró teherautót is. Mindezt köszönetért kapták. A MÁV zúzottkővel járult hozzá az építéshez és az útalaphoz. Az elgondolás a megvalósulás útján járt. Ozsvárt Lajosnak sikerült megszerezni a tornaterem építése miatt lebontott Légó barakk-raktárak anyagát. Ahol csak volt esély, pályáztak az építési anyagok költségének fedezésére. A Szerencsejáték Rt-től 800 ezer forintot kaptak. Dr. Hegedűs Dezső, az MRSz főtitkára Szentesre látogatott, és látva a munka előrehaladt állapotát, 450 ezer forint (ez a megjelölt összeg más helyen 380 ezer forint) szövetségi támogatással járult hozzá a munka befejezéshez. A város mintegy kétmillió forint segéllyel járult hozzá a repülőtér létrehozásához. A '90-ben indult terv tételről tételre kezdett összeállni. Időben elkészült a 21x21 méteres hangár, az előtere, a műhely, a szociális helyiség, az iroda, a helikopter-leszálló. Az avatás előtti utolsó szemlén derült ki, hogy a reptértől 300 méterre húzódó magasfeszültségű vezeték belül van a biztonsági zónán. 1 millió 200 ezer forintba került volna a vezeték kábelbe helyezése. A város

félmillióval tudott a kétségbeejtő helyzeten segíteni, a többit a klubnak kellett volna rendezni. A DÁV-val sikerült megegyezni, így már ez sem akadályozta a megnyitást. Már túl voltunk az avatóünnepségen, amikor '94-ben közbeszólt a téesz fölszámolása. A repülőtér 42 hektárja kártalanítási terület lett.

„Nekem volt apám után kárpótlási jegyem, de az kevésnek bizonyult – idézi az eseményt Hári László, majd folytatja –, de Hevér Lajos (klubtagunk) anyósa, Juhász néni és az édesanyám segített. A Szeles-tanya melletti területet Gullay Mihálynak sikerült megvásárolni. Szobota Laci a szentesi mezőgazdasági repülőket vezető pilótája nem tudott bekapcsolódni a kárpótlásba, így ő csak a terület bérléséről biztosíthatott. Hevérék részét később kifizettem, így kettőnké lett a repülőtér területe, a teljességből a Gullay Mihály részesedése kb. 15-20%. Azért kellett ezt a megoldást választanunk, mert a klub jogi személy és mint ilyen, nem vehetett kárpótlási földet. Én tíz évre térítésmentesen a szentesi repülés rendelkezésére bocsátottam a területet, ami az idén ('94-ben) jár le. Úgy határoztam, hogy újabb tíz évre meghosszabbítom a korábbi ajánlatom és a repülőklub mint a repülőtér fenntartója, ismét térítés nélkül használhatja a területet sportrepülés céljára. A használatból eredő bevételek és a kiadások is az üzemeltető klubot illetik és terhelik.”²⁵

1992-ben sikerült három kiöregedett Góbét (R-26S) szerezni Nyíregyházáról. Kettőért csuklókat szállítottak, csak egyért kellett pénzzel fizetni. A GANZ 102. sz. Cserkész Csapata Voyt Rezső vezetésével jelentős összeggel járult hozzá a kéthetes táborozás sikeréhez, melyet Kiskunfélegyházán rendezett a szentesi klub. Oktattak: Hevér Lajos, Szobota László és dr. Papp Lehel György. A tábori költségekhez az Agrowings is jelentős anyagi segítséggel járult hozzá.

A Közlekedési Felügyelet Repülési Felügyelete két nappal az avatás előtt kiadta

az L.I/5971/93. határozatát, melyben hozzájárul a repülőtér működéséhez: állandó repülőtér, rendeltetése szerint: nem közforgalmi; és osztályozása alapján: nem nyilvános minősítéssel.

A szentesi repülés történetének kiemelkedő dátuma: 1993. június 19.

Mérhetetlenül sok veríték öntözte munka hozta meg édes gyümölcsét, amíg az összefogásból, támogatással, jórészt önerőből megépült, s mintegy tízmilliót érő repülőtér avatására sor kerülhetett. Eddig a klubtagság többet dolgozott, mint repült. Az avatás napján már kora reggeltől hatalmas tömeg áramlott a repülőtérre. Amikorra véget értek az avatóbeszédék, tízezernél is többen se-reglettek a nézőtéren. A műsorközlő Mester László, az egykori parancsnok volt, aki pontosan tíz órakor a megnyitásra, a megjelentek köszöntésére kérte fel dr. Rébeli Szabó József polgármestert. A bevezető gondolatok után a honvédelmi miniszter képviselőjében Kelemen József vezérőrnagy mondott ünnepi beszédet, majd a város egyházi méltóságai felszentelték az új létesítményt, Isten áldását kérve annak működésére. Az avatóünnepséget megtisztelte jelenlétével Válóczy István ezredes, a köztársasági elnök, Göncz Árpád – az egykori sportrepülő – szárnysegédje, az MRSz elnöke; dr. Papp Lehel György, a szentesi klub tagja; Lehmann István, a megyei közgyűlés elnöke; Rubik Ernő Kosuth-díjas repülőgéptervező-mérnök; és dr. Kunszeri Béla, aki az 1938-as – most már az öreg repülőtér – avatóján köszöntötte a résztvevőket és a megjelent honvédelmi minisztert, illetve a '39-es hangáravató és gépkeresztelő protokollfőnöke volt.

A köszöntő program után következett a légibemutató. Óriási sikere volt a szó valódi értelmében is színpompás zászlóesőnek. A város helikoptert elhagyó zászlaja mellett számos szomszédos ország lobogója is ne-

Id. RUBIK ERNŐ, VÁLÓCZI ISTVÁN EZREDES, A KÖZTÁRSASÁGI ELNÖK HADSEGÉDJE ÉS SZILAJ VARGA GYULA A VOLT M. KIR. LÉGIERŐ PÍLÓTA SZAKASZVEZETŐJE

kifeszült a szélnek, akár egy-egy vitorla, és méltósággal leereszkedve, pontosan a kijelölt díszhely elé érkezett. Pergett a műsor, mert ezt követően megjelentek a deszantosok gombái. Alig értek földet, a pécsi repülőmodellzők látványos programjában gyönyörködhetett az egyre csak gyarapodó érdeklődő sokaság. Egymást követve jöttek a műrepülő-, a vitorlázó- és sárkányrepülő bemutatók. A szokásjog alapján sétarepüléssel zárult a szentesi repülés megújulásának ünnepe.

Még az 1992. évi Magyar Szárnyakban megjelent egy írás, mely megelőzően a Délvilág 1992. február 5-i számában látott napvilágot Gálfalvy György tollából „A Szentesi Repülő Klub elismerő gesztusa” címmel. Ezt a közleményt küldte el dr. Kunszeri Béla, az akkor még Oshawában megjelenő Magyar

Szárnyak Évkönyv szerkesztőségének. Ebből tudhatjuk, hogy a klub közgyűlése örökös taggá választotta dr. Kunszeri Bélát, Rubik Ernőt és dr. Rébéli József volt polgármestert. Ekkor a klub elnöke még Lengyel István, titkára – mint korábban is – Ozsvárt Lajos, a gazdaságvezető pedig Hári László. Az élet azonban nagy (át)rendező. Lengyel István ny. repülő alezredes lemondott a klub elnöki tisztségéről, majd egy bő évvel később Ozsvárt Lajos is Kecskemétre költözött, és megvált a titkári feladattól. Ebben a helyzetben ismét választást kellett kiírni. A klub elnökéül Hári Lászlót, a repülőtér vezetőjét, többségi tulajdonosát, a klub titkárának Rákász János ny. rendőr alezredes, gazdaságvezetőnek Kocsis Ferencet választotta a tagság.

Az 1994. évről szóló rendes közgyűlésen Ozsvárt Lajos számolt be az esztendő során végzett munkáról. „Még mindig rengeteg feladatot kellett elvégeznie a tagságnak, amit most is csak megköszönhetek.” „Az igazi fizetség a zavartalan repülésünk volt. Nem születtek világraszóló sikerek, de mindent önerőből tudtunk megvalósítani” – mondotta a klub titkára. Különböző okok miatt sajnálatosan meghiúsult a Rubik Ernő tervezte és a nálunk épülő toló légcsavaros, motoros-vitorlázó gép, az R-34-t (Movit) befejezése, amely a korábbi év(ek)ben Szentesen épült Varga Károly mérnökötánár közreműködésével.

A közgyűlés a vitorlázórepülő szakosztály beszámolójával folytatódott. Gullay Mihály szakosztályvezető ismertette a csőr-léssel és a motoros vontatással kapcsolatos repülések számát és eredményét. A közel négyszáz óra levegőben töltött idő alatt 8 B és 11 C illetve 5 D vizsga született. A sárkányrepülőök között 8-an kapták meg az utasviteli engedélyt. Motoros sárkánnyal 140 órát repültek. Ezek az adatok nem tartalmazzák a motorosrepülő kiképzést, a sétarepülést, a mezőgazdasági munkarepüléseket, a helikopterrepüléseket, az érkező és induló

átmenő gépek idejét. Örömteli adat, hogy '94-ben baleset nem volt.

Ezen a közgyűlésen – melyen részt vett dr. Papp Lehel György az MRSz újraválasztott elnöke, a szentesi klub oktatója – alakult meg a szentesi cserkészrepülő csoport.

2003-ban a végleges fennmaradási engedély kiadása előtt az ÁNTSz új követelménnyel rukkolt elő. Ki kellett vezetni a városi vízhálózat artézi vizét a repülőtérre. A klub anyagi ereje ennek a követelménynek a teljesítéséhez kevés volt. A várostól kaptak ismét jelentős hozzájárulást az artézi vízvezeték megépítéséhez, hogy a működés feltételét megújíthassák.

A munkarepülés, a mezőgazdasági repülés megtestesítője a repülőtéren működő Agrowings. Vezetője Szobota László szentesi pilóta, aki a Szentesi Repülő Klubnak is oktatója.

IRODALOM

BATTA SÁNDOR–PUSZTAI JÁNOS: *A szentesi sportrepülés rövid története*. Magyar Szárnyak 2001-es évkönyve.

DR. ORDÓDY MÁRTON: *Sárkányrepülés*. Budapest, 1980, Műszaki Könyvkiadó.

JEREB GÁBOR: *Magyar vitorlázó repülőgép*. Budapest, 1988, Műszaki Könyvkiadó.

Ki kicsoda a magyar repülésben? 1995, Viktória Kft.

MACHALEK ISTVÁN: *Békés kék egén*. Békéscsaba, 1991, MHSz Békés Megyei Vezetőség.

Magyar Szárnyak, 1992-es évkönyv.

PUSZTAI JÁNOS: *A szegedi repülés története*. Szeged, 2002, Belvedere Meridionale.

PUSZTAI JÁNOS: *Az MHSz Szentes Városi Vezetőség és klubjainak története*. Szentes, 1984, MHSz V. V.

SIMÓNÉ AVAROSY ÉVA: *A repülő sárkányoktól a sárkányrepülőkhig*. Budapest, 1981, Gondolat.

SZABÓ JÓZSEF: *Repülési lexikon*. I-II. Budapest, 1991, Akadémia Kiadó.

FOLYÓIRATOK, PERIODIKÁK:

Repülés, 1961. 2., 1963. 11. sz.,
Repülés-éjtőernyőzés, 1980. 4., 1981. 5., 1982. 7.,
 12., 1983. 5., 8., 1987. 2., 5., 6., 1989. 5.,
 11-12. sz.,
Új Szárnyak, 1991. 1. sz.
Pilóta, 1992. 1., 1993. 7. sz.,
Mezőgazdasági repülés, 1985. 2., 1988. 3-4., sz.

NAPILAPOK, HETILAPOK:

Csongrád megyei Hírlap, 1963. 08. 09.,
Autó-Motor, 1982. 06. 11.,
Szentesi Élet, 1993. 7., 14., 17., 18., 22., 1999.
 06. 11., 06. 25., 2000. 09. 22.sz.

DOKUMENTÁCIÓ

Interjú Hári László repülőtér vezetővel.
 Csongrád Megyei Levéltár Szentesi Levéltára
 – MHSZ Szentes Városi Vezetőség fotóalbumai
 I-V.
 Szentesi Repülő Klub irattára:
 – Haszonbérleti szerződés – 1991. nov. 7.
 – L.1/5971/9. Szentes repülőtér üzemben tartási
 engedélye – 1993. június 17.
 – 5616/24/00. Repülőtér üzemben tartási enge-
 dély – 2000. május 31.

JEGYZETEK

¹ Az 1949-ben az úrsiklóhoz szabadalmazta-
 tott Rogalló-szárny a Gemini űrhajó vízre szállá-
 sát lett volna hivatott biztosítani. A siklasi arány
 1:4-hez viszonyos volt, ami miatt nem felelt
 meg a kitűzött célnak. Műszaki jelentősége, hogy
 hajlékony, összehajtván kis helyen elférő, nagy te-
 her viselésére alkalmas, könnyű szerkezetű szárny.
 A Gemini sorozatot 1961-ben elnöki bejelentés
 előzte meg. Ekkor már folytak a kísérletek. A
 tervezés során vált nyilvánvalóvá, hogy a Rogal-
 ló-szárny helyett más technikai megoldást kell
 keresni. Sporteszközzé a '70-es évek elején vált.
 Az első sárkányrepülő-versenyt Newport-Beach-
 ban (USA) tartották 1971. május 23-án. A FAI
 '76-ban mint függőszárnyas repülőgépet vette fel
 a sportrepülés kódexébe. Az első, motor nélküli

sárkányok Szentesen 1977-ben jelentek meg Kiss
 Szabó László, Szabó Jenő próbálkozásaiért. Repü-
 léseiket a szeg-vári út melletti kunhalom tetejéről,
 a Sáphalomról indították. Itt próbálkoztak mo-
 torkerékpár motorral meghajtott sárkánnyal is,
 ami legtökéletesebben Fekete Imrének sikerült
 egy Trabant-motor átalakításával.

² A cserebökényi pusztá, ahol a városi-
 tól a nemzetköziig különböző szintű és rangú
 repülőmodellező versenyek zajlottak, az '50-es
 évek végétől már katonai lőtér volt. A Természet-
 védelmi Hivatal jeles képviselője, dr. Rakonczay
 László nyilatkozata értelmében „faunája és flórája
 alapján a cserebökényi ősgyep az ázsiai puszták
 legnyugatibb nyúlványa, inkább már szigete.”

³ A Sárkányrepülő Klub alapító tagjai:
 Batta Sándor, Batta Sándorné, Bodnár László,
 Csányi Antal, Csépe Mihály, Csorba Géza
 (Hódmezővásárhely), Dayka Károly, Füsti Molnár
 Sándor, Gálfalvy György, Holeczka Lajos (Oros-
 háza), Janó Miklós, Kiss Szabó László, Kelemen
 István (Szeged), Kővágó Mihály, Mészáros István,
 Móczár Zoltán (Szeged), Molnár Antal, Nagy
 László, Nyemetz László, Oszvárt Lajos, dr. Papp
 Lehel György, Praznovszky K. Attila, Pusztai Já-
 nos, Szép László, Vass Mihály, id. V. Kiss Sándor,
 ifj. V. Kiss Sándor. Összesen 28 fő.

⁴ Autogiró: forgószárnyas repülőgép, a
 vitorlázórepülő gépcsalád tagja. A repüléshez
 szükséges sebességet általában a gép súlypontja
 elé, az orrába szerelt vonómotor – ritkábban a
 vezetőülés mögé épített tolómotor – biztosítja.
 A szentesiek építette autogirót csörléssel, mo-
 torkerékpáros és autós vontatással kísérelték meg
 levegőbe emelni.

⁵ A repülőtér üzemben tartási engedélye –
 engedélyszáma: 5616/24/00 – A repülőtér meg-
 nevezése: Szentes Repülőtér; címe: 6600 Szen-
 tes, Berekhát 45.; vonatkozási pontok: 46° 36'
 42" N – 020 16' 59" E; futópálya jelzése: 15/33;
 mé-rete: 750×150 m; felülete: füves. A repülőtér
 tulajdonosa: Hári László és Gullay Mihály. A tu-
 lajdonosok címe: 6600 Szentes, Sáfrán M. u. 41.

2004. évi közhasznúsági jelentés (tartalmi beszámoló)

Az alapítvány 2004-ben:

- tudományos tevékenység;
- képességfejlesztés;
- ismeretterjesztés;
- kulturális tevékenység;
- kulturális örökség megővése;
- magyarországi etnikai kisebbségekkel és a határon túli magyarsággal kapcsolatos tevékenység;
- euroatlanti integráció elősegítése közhasznú tevékenységeket folytatott.

Konferenciaszervezés:

- „A végvári dicsőség nyomában”. Tudományos konferencia Balassi Bálint emlékére. (2004. október 26.) A részvétel ingyenes volt.

Történész-tábor:

- A Bocskai István-emléktábor. Történész tábor történelem szakos hallgatóknak, fiatal történészeknek és tanároknak. (2004. július 28–30.) A részvétel ingyenes volt.

Közhasznú lapkiadói tevékenység:

Az alapítvány a 2004. évben folyamatosan támogatta a Belvedere Meridionale lap megjelenését. A nyomdai költségekhez, illetve a nyomdai előkészítéshez nyújtott támogatásokkal. A lap így továbbra is ingyenes.

Közhasznú könyvkiadói tevékenység:

- BOKOR PÁL: *Szegedországtól Magyarorszáig*.
- BÁLINT LÁSZLÓ: *Kováts József (1928–1958)*.
- BÁLINT LÁSZLÓ: *A megtorlás Szegeden*.
- GÁBOR KÁLMÁN–JANCSÁK CSABA (szerk.): *Ifjúsági korszakváltás – ifjúság az új*

évezredben (szociológiai tanulmánykötet).

- PÁSZKA IMRE – SZÚCS NORBERT (szerk.): *A látóhatár mögött* (szociológiai tanulmánykötet).

■ PÉTER LÁSZLÓ (szerk.): *A célszemély: Bálint Sándor*.

- KISS GÁBOR FERENC–KRUPPA TAMÁS (szerk.): *A végvári dicsőség nyomában*.

■ T. HORVÁTH ÁGNES: *Őskor*. (3. kiadás.)

■ T. HORVÁTH ÁGNES: *Az ókori Kelet*. (3. kiadás.)

■ és támogatta KRISTÓ GYULA *Ardealul timpuriu* című román nyelvű könyvének kiadását.

Könyvbemutató:

A Magyar Tudományos Akadémia Szegedi Területi Bizottságán mutattuk be Bálint László *A megtorlás Szegeden* című könyvét. A könyvbemutatóon résztvevők ingyenes példányokat (30-50 pld) kaptak az érintett könyvekből.

Oktatási tevékenység támogatása:

A 2003. évben támogatta az SZTE JGYTFK Történettudományi Tanszékén meghirdetett történelem szak, történész-menedzser betétlapos képzés kurzusainak megvalósítását. A kurzusokon való részvétel a JGYTFK-s hallgatók számára ingyenes.

Kutatási tevékenység:

■ *Fesztiválok ifjúsága és a drog*. (Kutatásvezető: Gábor Kálmán.)

■ *A felsőoktatási hallgatók médiaforgyaszítása*. (Közösen a MESE Egyesülettel és a Felsőoktatási Kutatóintézetrel, 2004, kutatásvezető: Jancsák Csaba.)

■ *Diákjogok a felsőoktatásban* (közösen az MTA SZKI-val, kutatásvezető: Gábor

Kálmán és Tibori Tímea.)

■ *Kollégisták a felsőoktatásban* (közösen a Felsőoktatási Kutatóintézettel, kutatásvezető: Gábor Kálmán.)

■ *Sportsziget, 2004* (közösen az Ifjúságkutatás 2000-rel, kutatásvezető: Gábor Kálmán)

■ *Pepsi Sziget, 2004* (közösen az Ifjúságkutatás 2000-rel, kutatásvezető: Gábor Kálmán)

■ *Budapest Parádé, 2004* (közösen az Ifjúságkutatás 2000-rel, kutatásvezető: Gábor Kálmán)

■ *Szemtanúk.* Visszaemlékezések, fotók, dokumentumok a XX. századi történelemlről.

Pályázatok:

■ *Nemzeti Civil Alapprogram* (működési támogatás – beszámoló beküldve)

■ *GYISM Mobilitás* (helyi médiatermék, országos médiatermék, drogprenvenációs-kutatás, tábor – beszámoló beküldve)

■ *NKÖM Nemzeti Évfordulók Titkársága* (A végvári dicsőség nyomában – beszámoló elfogadva)

Partnerség:

■ Együttműködési megállapodás (közhasznú kutatás): *Felsőoktatási Kutatóintézet.*

■ Együttműködési megállapodás (közhasznú kutatás): *MTA Szociológiai Kutatóintézet.*

■ Partnerségi nyilatkozat (közhasznú kutatás): *DKMT Eurorégió Ifjúsági Szövetsége.*

Ösztöndíjak:

■ Az Alapítvány 2004-ben történettudományi és szociológiai, folyamatos és egyedi kutatási ösztöndíj pályázatokat hirdetett.

■ A magyarországi egyetemista lét, életforma, életnívó, szociális összetétel, karriertervezés, fogyasztási jellemzők, diákjogok,

önkormányzatiság kutatására. Az elbírálás közel 90 nyertest avatott.

■ Az országos történettudományi pályázat esetében a *pályázók szinte a teljes hazai történettudományi képzési szinteket reprezentáltak. A felhívásra szerte az országból, sőt külföldről is, érkeztek anyagok, melyek igen ígéretes kutatási terveket és megalapozott tematikákat tartalmaztak.*

Egyéb közhasznú oktatási segédtevékenység: társadalomtudományi honlap (www.belvedere.meridionale.hu) fenntartása, tartalomfrissítése és fejlesztése. *A honlapon keresztül mindenki ingyenesen hozzáfér az általunk kutatott információkhoz.*

Az Alapítvány civil szervező-támogatói tevékenysége:

■ Az alapítvány alapítóként részt vett az Ages Quod Agis Kht. létrehozásában, mely legfőbb célja szerint a *szegedi tanárképzős hallgatóknak kíván nyújtani kedvezményes szolgáltatásokat.*

■ Az alapítvány önkéntesei részt vettek a JGYTF öregdiák körének megalapításában való munkában.

■ Az Alapítvány könyvcsomagokkal támogatta a IV. Béla Kör könyvgyűjtési akcióját.

Szeged, 2005. április 22.

Kiss Gábor Ferenc alelnök

Jancsák Csaba titkár

LUGOSSY ZSUZSANNA

Kalandosok

A zilahi levéltári kutatások eredményeként felszínre kerültek a város utcaszervezeteinek, „*kalandosainak*” a protokollumai. A helytörténet e megbecsült iratait Lakóné Hegyi Éva kutatta fel, melyeket röviden ismertettek szóbeli elmondása és a Wagner Ernővel közösen megjelent cikkük alapján.¹

A város a közösség dolgainak igazgatását és a kisebb közösségek ügyeinek intézését átruházta a városnegyedekre, fertályokra vagy utcaközösségekre. A városhoz hasonlóan ezeknek is megvolt a saját választott vezetőjük, közgyűlésük, a végzéseket rögzítő jegyzőkönyvük, notáriusuk, akárcsak más, a városon belüli testületnek: egyházközösségnek, legényegyleteknek vagy éppen a céheknek. Ezek az önszabályzó életegyüttesek a társadalom eleven alkotói voltak.

Kezdeti időszakban vallási funkciói is voltak, mivel szoros kapcsolatban álltak az egyházzal, sőt kimondottan vallásos jellegű „*confraternitas parochorum*”-nak is nevezték őket. Az első Kalandos társaságok már

a XII. század közepén megjelentek Európa egyes országaiban: pl. Németországban, Magyarországon. Céljuk a közös hit, a tagok és hozzátartozóik ápolása és a tisztas temetésről való gondoskodás volt. Tagjai eleinte csak papok lehettek, akik minden hónap „*Calendaeként*” jelölt első napján összegyűltek közös hitgyakorlásra, és innen ered a későbbi elnevezés is: „*Confraternitas vulgariter Kalandos*”, ahogy egy 1348. október 28-án keltezett forrás említi. Ugyanis a „*Calendae*” vagy ennek elferdített változata, a „*Kalandos*” a julianusi naptár szerint a hónap első napját jelentette. A XVI. század végén a kalandosoknak világi tagjai is lehettek, és a szövetséget titkos politikai célok elérésére, szervezkedésekre használták fel. Ezért 1519-től törvény tiltotta az ilyen szervezetek létrehozását.

Erdélyi viszonylatban a kolozsvári,² a szebeni és a segesvári kalandosokról van tudomás. A XIV. század második felében alakultak és a középkor folyamán meg is szűntek. Csupán a kolozsvári maradt meg

temetkezési jelleggel a XX. század közepéig. A szebeni kalandos társaság már 1394-ben saját misekönyvvél bírt, melyet Mihály plébános azon óhajással írt össze, hogy „a ki azt a társaságtól ellopja, elevenen szálljon a pokolba...” Magyarországról csak a kecskeméti kalandosokról szólnak bővebben a források,³ de ettől függetlenül lehetett ilyen szervezet még bárhol az országban.

Zilah a legrégebbi erdélyi városok közé tartozik. Neve már Anonymus krónikájában is előfordul *Zyloc*, illetve *Zilog* formában. 1220-ban a Váradi Regestrumban pedig, mint „*villa Ziloc*” szerepel.⁴ A Pannóniából Belső-Erdélybe vezető hadi és kereskedelmi út, *Nagysóút*, a Zilahhoz közeli Meszes-kapun keresztül vezet. A völgy, a forgalmas úthoz való közelsége révén alkalmas volt a letelepedésre. A jobbágyfaluból kialakult mezőváros évszázadokon keresztül az erdélyi püspökök birtokához tartozott, mialatt több püspöki és királyi kiváltságot kapott. A XV–XVII. században a magyar királyoktól és Erdély fejedelmeitől kapott kiváltságok lehetővé tették Zilahnak, mint mezővárosnak a gyors gazdasági és társadalmi fejlődését.

Zilahon négy kalandosról szólnak a dokumentumok. A város négy főutcája szerint: a Kraszna, Tyúkól, Alszeg és a Székely-Nagy

utcai kalandosok. Hozzájuk tartoztak a körzetükben lévő mellékutcák is. Így nagyjából négy egyenlő nagyságú kalandos szervezésére adtak lehetőséget. Az 1851. évi összeírás szerint a városban volt 1039 telek: a Kraszna utcában 258, a Székely-Nagy utcában 284, a Tyúkól utcában 236 és az Alszezen 171, összesen 949 ház. Az 1854-ben 955 házból cseréppel fedett 38,⁵ zsindeyes 329, szalmás 588. Az utcák hosszúsága pedig: Kraszna utca 673 öl, Székely-Nagy utca 580, Tyúkól utca 510, az Alszeg utca pedig 563 öl volt.⁶ A XVI. század végén, a XVII. század elején jöhettek létre, mint egyházi egyesületek, melyek később a lakosság öngazgatási szervezeteivé váltak. A Kraszna utcai legrégebbi protocollumot 1775-től vezették. Az Alszeg utca kalandosának protocollumai hiányoznak. A Tyúkól utcai protocollumot 1789–1871-ig vezették. Más források tanúskodnak, hogy már korábban is tevékenykedtek a közösség érdekében. A Székely-Nagy utca protocollumai még későbbiek, az 1842–1912 közötti időszakot ölelik fel. A zilahi kalandosok éppen úgy, mint a kolozsváriak, főleg a földműves réteget tömörítették. Míg a céhek szakmai érdekeket védő öngazgatási egyesületek voltak, addig a kalandosok a lakosság öngazgatási szervei: a gazdasági élet, a mezőgazdaság

és az állattartás megszervezését vállalták fel. Élén az *utcaatyia* állt, munkáját segítették a *dékányok*, akik egy meghatározott utcarészért feleltek. Az *öregség* vagy öregek tanácsa döntött a kalandos érintő főbb dolgokban, és ellenőrző jogot is gyakorolt. A vezetőségbe tartoztak még a *szószólók*, akiknek feladatuk a törvényesség betartása volt. A *notárius*, aki a jegyzőkönyveket vezette, a szerződéseket és a hitleveleket írta, a *collectorok* eleinte a büntetéspénzek, adók behajtói, 1810-től „papbérszedők” is. A tisztújító közgyűlést évenként egyszer tartották, szokás szerint pünkösöd másnapján.

A város fejlődésével a kalandosok területe növekedett, a lélekszám szaporodott, például 1844-ben, mikor a Kraszna utcai kalandos öregsége a kéményeket minden házban ellenőrizte, területén 1232 lakost számlált össze. A lélekszám az 1850-es évek elején szükségessé tette, hogy 4 fertályt osszanak be, kivételt csak az Alszeg jelentett, melyben 3 fertály volt. A dékányok vagy fertályinspektorok feleltek a fertályokért az utcaatyia és az öregség előtt. A termeléssel és állattenyésztéssel kapcsolatos kérdések megszervezése, megoldása a vezetőség egyik fő feladata volt. Pl. a csorda nagysága,⁷ kijelölték a legelésre alkalmas határrészeket, csordásokat fogadtak, stb. Az utca pénzéből apaállatról gondoskodtak, és annak külön rétről és gondozóról. Tagjai meghatározott sorrendben kaszálták és gyűjtötték be a szénát. A munka elmulasztásáért büntetést kellett fizetni. Az utcaatyia és öregség jelölte ki a szántóterületet, később (1841-től) a termesztett növények ellenőrzése, vetőmag beszerzése, utasítások közzététele is a feladata volt. A szőlőhegy kapuihoz kapugazdákat neveztek ki, akik csak a tulajdonosokat engedték be főleg gyümölcsérés idején, ami az 1960-as évek közepéig élt. A kalandos utcáinak rendjét és csendjét a „*vakter*” biztosította, kiket az öregség szerződte. A vezetőség feladata volt a kalandosokhoz tartozó részek rendben

tartása, az utcák, sáncok, házak vizsgálata és ezek állapotáról jelentéseket tettek.

A kalandosok, a céhekhez hasonlóan, ládjukban őrizték a protocollumokat, szabályzatokat, szerződéseiket, a kalandos tábláját, pénzét, mely az utcaatyánál állt.

A vagyon több forrásból adódott, pl. büntetéspénzekből. A nem vállalt tisztségéért, 1825-ben Lugosi György 12 magyar forint bírságot fizetett az atyaság megváltásáért. A kalandos területén letelepedni kívánó személyek engedély fejében évente taxát fizettek. A tagoktól begyűjtött must és bor árai is növelték a szervezet vagyonát, melyet a vezetők ingatlanok, telkek vásárlására fordították, illetve kamatoztatták is (házaikat évi 1 forintért bérbe adták, stb.). A komoly tőkével rendelkező kalandosoknak így lehetőségük adódott közintézmények (főleg iskolák) támogatására, építésére. Fontos feladatuk volt a tagoknak a temető gondozása (sövénykerítés készítés, sánc rendben tartása, temetőszín építése, stb.). A legtöbb adat a temetésekkel kapcsolatosan a Kraszna utcai protocollumában található. Az utcaatyák kijelölték általában egy évre a koporsókészítőket, sírásókat, és elindították temetés esetén a halálózást tudató kalandos tábláját. A kalandosokat a temetésen való részvételre is kötelezték, amennyiben a „*halottas házon alól és fejül 10 házokig lévő szomszédok voltak*” és nem mentek el, úgy 1 forint büntetést róttak rájuk. Az utcaatyák és dékányok megszervezik és beosztják a kézi és igás erőt a közmunkák végzésére. A gazdasági lehetőségeiknél fogva komoly összegekkel járultak hozzá a város középületeinek felépítéséhez is: 1777-ben a Kraszna utca elején lévő kőhid építésére, 1834-ben a városháza, az 1890-es években a megyeháza építésére adakoztak a közösség pénztárából. A Kraszna utca kalandosainak van a leggazdagabb levéltári anyaga, és lélekszám, terület, gazdasági erő szempontjából is a legszámottevőbb lehetett, továbbá foglalkozási körük legegységesebbnek

„...még a régi öregöktű' hallottam...”

tűnik. Valószínű ezzel magyarázható, hogy az 1940-es évekig itt megmaradt az utcaatyai tisztség, mint az utca felelőse.

A zilahi négy kalandos gyakorlatilag az egész város területét felelte. Közösségi szerepe, és funkciója az országos törvények keretein belül működő, területileg behatárolt kisebb közösségek határozati joggal rendelkező szervezete, mai szóhasználatban önkormányzata volt.

IRODALOM

KISS ANDRÁS: Zilah város társadalmi és gazdasági élete a XVI. század második felétől a XVII. század első évtizedének végéig. In *Források és értelmezések*. Bukarest, 1994.

LAKÓNÉ HEGYI ÉVA–WAGNER ERNŐ: A zilahi kalandosok. In *Erdélyi Múzeum* 1-2. füzet,

Kolozsvár, 2001.

LINDNER GUSZTÁV: A kolozsvári Kalandos – társulatok. In *Erdélyi Múzeum* 11. Kolozsvár, 1894.

SZILÁGYI SÁNDOR: A Kalandosok történetéhez. *Századok*, 1876.

PETRI MÓR: *Szilágy vármegye monográfiája I–VI*. Zilah, 1901–1904.

SZABÓ T. ATTILA: *Zilah helytörténeti adatai a XIV–XX. században*. Torda, 1936.

JEGYZETEK

¹ Lakóné – Wagner. 2001. 30–41.

² Lindner 1894. 65–84., 140–152.

³ Szilágyi 1876. 67–90.

⁴ Lakóné–Wagner. 2001. 31.

⁵ A hagyomány szerint az első cserepes ház a Lugossy-ház volt, a Híd utcában.

⁶ Lakóné–Wagner 2001. 32.

⁷ Fott vagy folt ökor = egy csorda ökor.

VISSZAEMLEKEZÉS A SZEGEDI ELLENFORRADALMI NAPOKRA

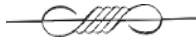
A kötet az 1939-ben megjelent első kiadás alapján, magyarázó jegyzetekkel került újrakiadásra.

A kiadvány megrendelhető
a szerkesztőség címén:

BELVEDERE MERIDIONALE
6725 Szeged, Boldogasszony sgt. 6.
Telefon: 06 62/544-759
E-mail: belvedere@jgytf.u-szeged.hu

HOFFMANN ZSUZSANNA

Csillaghit és horoszkópok az ókorban

„A legszebb dolog,
Amit átélhetünk,
A titokzatos”
Albert Einstein

Napjainkban egyre erőteljesebben érzékelhető a „modern misztika” térhódítása, amely a hiszékeny, könnyen befolyásolható emberekre épít, és gyakorta jelenik meg vallásos mezben. A tenyérjósástól a horoszkópkészítésen át, a speciális jellemrajzokig szinte minden hasonló szolgáltatás mindennapos dolognak számít. Az emberek minden időben babonások voltak, az ókorban pedig különösen. Minden kor emberét izgatták a jövő rejtélyes titkai, szeretett volna azokba bepillantani, álmainak értelmét megfejteni. Ezek a rejtélyesnek, titokzatosnak tűnő dolgok, illetve a jövő iránti természetes emberi kíváncsiság teremtette meg a jóskok, jóvendőmondók és álomfejtők működésének alapjait.¹ A válságos időszakok, a hosszantartó háborúskodás okozta általános elbizonytalanodás, a kilátástalanság érzése még fogékonyabbá tette a tömegeket az efféle tudományok iránt. Különösen nagy hatást gyakoroltak ezek a jelenségek a népi vallássságra.

Csillaghit²

Előzményeit az ókori Mezopotámiában³ kell keresnünk. Babilónia adta a világnak az első kiemelkedő csillagászokat, innen a csillagászat „káld” tudomány elnevezése is. (A káld eredetileg a babilóniai szinonimája

volt, később a csillagjósáshoz értő embereket szokták káldeusoknak nevezni.) Az ókori Mezopotámiában a csillagok tanulmányozásához viszonylag kevés és igen szerény eszköz állt a csillagászok rendelkezésére. Többemeletes toronytemplomokból (*zikkurat*) szemléltették az eget (ilyen volt a bábéli torony is). Eszközeik: egyszerű megfigyelőcső, vízóra, napóra, valamint a pólus. (Ez utóbbi egy félgömb, amelynek közepén van egy tű, amely árnyékot vet a műszer domborulatának fokbeosztására.) A mezopotámiai csillagászok többnyire papok voltak, akik egyéb tudományokkal is foglalkoztak a csillagászat mellett. A gyakorlatban az asztronómia mellett sokkal fontosabb volt az asztrológia, a csillagjósás. Ez a fajta jóvendőmondás, a mágia bizonyos fajtáival együtt speciális, titokzatos tudománynak minősült, és mint ilyen az istenek védelme alatt állott.

Az ókori Mezopotámiából több száz írásos tábla maradt fenn, amelyek csillagok és csillagászati megfigyelések alapján készített jóvendőléseket tartalmaznak. Már Mezopotámiában keveredtek ugyanis egymással a csillagászati megfigyelések és a tudománytalan csillagjósás. A „káld” tudomány hírnevének alapja kétségtelenül a csillagjósás. A hellenisztikus korban felhasználták a mezopotámiai csillagászat eredményeit, ezzel hozzájárultak a megőrzésükhöz is. A fennmaradt szövegek két kategóriába sorolhatók: **1. Eljárási szövegek:** ezek bizonyos jelenségek kiszámításának módszereit írják le (bolygók és a hold helyzete, fogyatkozások stb.); **2. Naplók:** a számítások eredményeit közlik, a telehold és az újhold fázisokat, valamint a fo-

gyatkozások idejét hosszú távra előre. Az ilyen szövegek zöme *Assur-ban-apli* asszír uralkodó híres ninivei könyvtárban maradt fenn. Az asztrológia különböző oldalait mutatják be a Kr e. V.–III. század idejéből megőrződött szövegek, ezek ugyanis horoszkópok. Közlik a születési dátumot, ezekhez asztrolómiai magyarázatokat fűznek, majd ezután a gyermek jövőjére vonatkozó jóslatokkal zárul a horoszkóp. Az asztrológiának ez a fajtája késői mezopotámiai, pontosabban babiloni fejlemény. A prognózisok természetesen többnyire tévesnek bizonyultak, ez olykor megingatta a jövendőmondó hitelét és kétséggé tette tisztességét. Maradtak fenn olyan asszír uralkodókhoz küldött jelentések, amelyekben a jövendőmondók magyarázkodnak és mentegetőznek az efféle kétkedések miatt. A jóskor ilyenfajta mesterkedése, egymással való összejátszása közismert tény volt. *Szin-abé-eriba* (asszír király, Kr.e. 704–681) ezt elkerülendő, csoportonként elkülönítette egymástól a jóskorokat, hogy megbízható információt kapjon tőlük. Maradt fent egy terjedelmes, nagyhatású csillagászati munka az ókori Egyiptomból is, ennek szerzője *Klaudios Ptolemaios*.

Horoszkópok

Hogyan és milyen horoszkópok készültek az ókorban? Két változat volt elterjedt: az egyik a csillagoknak az égen elfoglalt és egymáshoz viszonyított helyzetén alapult; a másik az ún. „*időhoroszkóp*”, ennek lényege, hogy az adott időpontokban (óra, nap, év), melyik volt a vezető csillag (*ascendens*), és ennek milyen hatást tulajdonítottak.⁴ Az első változatnál a napnak a zodiákuson belül elfoglalt helyének volt döntő jelentősége. A ma divatos horoszkópok is ezen alapulnak. Azt azonban már az ókorban is tudták, hogy az egyetlen adatra épülő előrejelzésnek a megbízhatósága meglehetősen csekély. Emi-

att közkedveltebbek, divatosabbak voltak az olyan előrejelzések, amelyek nem csak a nap állását vették figyelembe. A horoszkóp szempontjából döntő jelentősége van az élet kezdete pillanatának. Vitatott azonban (már az ókorban is az volt), hogy ez vajon a születés, avagy inkább a fogantatás pillanata. Az antik asztrológiai irodalom bonyolult bizonyítási eljárásokat hoz a kérdés kapcsán. Vannak, akik úgy vélik (Ptolemaios is), hogy a csillagállás a fogantatás és a születés pillanatában azonos. Mivel a fogantatás ideje gyakorlatilag nem meghatározható, az ókori horoszkópok is a születési időpontot vették alapul. A születendő ember külseje, jelleme szempontjából a zodiákus jegyeknek tulajdonítottak meghatározó szerepet. Összegyűjtötték az egyes jegyek legfontosabb jellemzőit, ezek azonban nem egészen azonosak a ma használatosokkal. *Cicero*, római politikus, szónok és gondolkodó, aki ellenségesen viszonyult a csillagjósláshoz, ezzel kapcsolatosan megjegyzi: „*Ki az, aki ne venné észre, hogy a gyerekek külseje, szokásai és viselkedése a szülőköt idézik? Ez nem volna lehetséges, ha ezeket nem nemzőik hatása és természete eredményezné, hanem a holdfázis és a csillagok állása.*”⁵

A legfontosabb az ún. *horoszkóppont*, ennek alapján határozható meg a többi négy sarkpont. A vulgárasztrológia szerint az ascendens csillag a domináns. Maga a horoszkóp elnevezés későbbi fejlemény, az ókorban *théma* vagy *genitura* volt a megnevezése. Mit kellett feltüntetni a horoszkópon? Először is a hét bolygó (közéjük számított a nap és a hold is) helyzetét a zodiákuson belül, továbbá, hogy egymáshoz milyen a viszonyuk az adott időpontban. Ha például az egyik éppen kelt, a másik lenyugodott, akkor egymás hatását gyengítik, ilyenkor 180 foknyira vannak egymástól (*diametrális helyzet*). A különböző szögű elhelyezkedéseknek speciális megnevezései és értelmezései voltak, amelyek kapcsolatban álltak a *pyt-*

*bagoreusok*nak a számokhoz és mértani idomokhoz kapcsolódó misztikus elméletével. Az asztrológia bonyolult szisztéma szerint meghatározott helyi és időrendi sorrendben megjelölte a bolygók helyét a zodiákuson belül. Ennek alapján speciális táblázatokat állítottak össze, ezeknek elsősorban a várható élettartam kiszámításánál volt jelentőségük. A születés időpontjában uralkodó bolygó meghatározásában azonban nem volt konszenzus az ókori asztrológusok között, ebből adódtak eltérések a horoszkópoknál. A négy fontos sarkpont mellett feltételezték egy szerencsepont létezését is, azonban ennek a meghatározása nem volt egyszerű. Az asztrológia máig is élő elemei közé tartoznak az ún. „*házak*”. A házak, illetve a zodiákus viszonyának a meghatározása a csillagjósítás bonyolult területei közé tartozik. A középkorból fennmaradt egy latin nyelvű versike, amely jól illusztrálja, hogy milyen házakat különböztettek meg: „*Élet, haszon, testvérek, atya, fiúk, egészség / Feleség, halál, jámborság, uralom, jócselekedetek, börtön*”. A csillagjósításnál tehát a következőket kellett figyelembe venni: **1.** a bolygók állását a zodiákushoz és a házakhoz viszonyítva; **2.** a bolygók egymáshoz való viszonyát, szögrátságát, kedvező és kedvezőtlen aspektusait (hogyan befolyásolják egymás hatását); **3.** az aszcendens és a többi sarkpont helyzetét a zodiákusban. A mai asztrológiában a bolygóállás táblázatoknak, a háztáblázatoknak illetve a helyi idő kiszámításának van jelentősége.

Az antik csillagászat megannyi neves szakembere elméleteit mindvégig a csillagok megfigyelésére alapozta, abban a hitben, hogy a csillagmozgások szabályossága valóban bepillantást enged a jövőbe. Valójában azonban a jövőbelátás eszméje egy téves logikai általánosítás következménye. Az ókori csillagászok valójában az égi és földi jelenségeket akarták pontosabban és alaposabban megismerni, és nem a hiszékeny embereket félrevezetni vagy megtéveszteni. Mellettük azonban kialakult

egy olyan csoport, amelynek nem volt szükségére magasabb képzettségre, ugyanis előre elkészített táblázatokból dolgoztak és alkalmi horoszkópokat készítettek. Csaló és sarlatán csillagjósók már az ókorban is voltak, akiknek ez a tevékenység mindössze haszonszerzésre szolgált.

A hét bolygó és a naptári hét összekapcsolása egyes nyugati nyelvekben ma is érzékelhető, mégpedig a hét napjainak megnevezésében: Mars napja, Merkúr napja stb. Ez valószínűleg a zsidóknál alakult ki és onnan terjedt el az antik világban. Asztrológiai tartalmát feltehetően a hellenisztikus kori Egyiptomban kapta.

Az asztrológia tehát eredetileg mint tudomány jelent meg, és ebből következően csakis tudományos és filozófiai érvekkel volt cáfolható. Sokan már az ókorban is csalásnak minősítették a be nem vált prognózisok miatt. Az eszmei harc a csillagjósítás ellen a Kr. e IV. században indult meg. *Eudoxos*, Platón tanítványa, azt hirdette, hogy nem kell hitelt adni a káldeusok születési horoszkópjainak.⁶ Cicero hosszan fejtegeti az említett írásában, hogy miért megbízhatatlan ez a fajtája a jóslásnak. Egyik érdekes példája ennek illusztrálására magának, Róma városának a számára készített horoszkóp.

„*A firmumi Tartarius, az én egyik barátom – írja Cicero – aki különösen jól ismeri a káldeusok számításait, a mi városunk születésnapját, azon Pales ünnepektől számította, amikor a hagyomány szerint Romulus alapította, és azt állította, hogy a város születésekor a hold a mérleg jegyében állott, és ebből habozás nélkül megjövendölte a sorsát. Óh, micsoda hatalmas ereje van a tévedésnek! Talán egy város születésnapja is a hold és a csillagok hatásától függ? Te-gyűik fel, hogy egy gyerek esetében jelentősége van annak, hogy milyen égi hatás mellett kezd el lélegezni, de vajon hatása lehet-e annak azokra a kövekre és kötőanyagokra amelyekből a város épült? De minek folytassam? Ezeket az érveket naponta megcáfolják. Mennyi min-*

denre emlékszem a káldeusok jövendöléséből, amit Pompeiusnak, Crassusnak s amit magának Caesarnak mondtak, hogy egyikük sem hal meg másként, csakis öregkorában, csakis otthonában és csakis dicsőségben. Ezért számomra roppant csodálatos-nak tűnik, hogy akad még valaki, aki jelenleg is hisz az azoknak, akiknek a jóslatait naponta lát-ja a tények és a végeredmények által megcáfolni.⁷⁷

Cicero kortársa volt *Nigidius Figulus*, művelt, előkelő római, aki behatóan foglalkozott asztrológiával, írásaiban a keleti mágusok és jövendõmondók tanításai a római rítusokkal ötvözõdnek.⁸ *Livius*, neves római történetíró (Kr. e. I. sz.), a hannibali háborúk idejére vonatkozóan említést tesz a különféle jóskok káros tevékenységéről: „*Hamis papok és jövendõmondók kerítették hatalmukba a lelkeket, és számukat gyarapította az a körülmény, hogy a vidékek népét a hosszú háború miatt műveletlenül maradt és veszélyeztetett földekrõl a városba űzte a nélkülözés és a félelem, valamint, hogy könnyû keresetet nyújtott az a mások babonás félelmét kihasználó foglalkozás, amelyet oly merészen gyakoroltak, mint valami törvényesen engedélyezett mesterséget.*”⁷⁹

Tevékenységük veszélyes voltára utal az a tény is, hogy Kr.e. 139-ben, a magukat káldeusoknak nevezõ csillagjósokat hivatalosan is kiutasították Rómából. Az Ószövetség tanúsága szerint Saul király is kitiltotta országából a jóskokat. Az elsõ szicíliai rabszolgafelkelés (Kr. e. 139–135) vezére, *Eumus* jós volt, a második felkelés (Kr. e. 104–101) vezetője, a kilikiai *Athénion* azt állította magáról, hogy az istenek a csillagok által megjósolták neki az egész Szicília feletti uralmat. Több ízben kivívta emberei csodálatát a csillagjóslásban való jártassága révén.

A Római Birodalomban az I. századot követõen lassú, de gyökeres változások kezdõdtek. Igen erõteljes lett a mágia és a misztika térhódítása.¹⁰ A császárkor emberét, a művelteket és a műveletleneket egyaránt érdekli és izgatja a démonológia, a számmisz-

tika, az asztrológia, a legkülönfélébb jóslási eljárások, valamint a keleti eredetû okkult tudományok. Jellemzõen illusztrálja a kor szemléletét a szatíraköltõ, *Juvenalis* gúnyos hangvétele a római matrónák hiszékenységeinek kifigurázásával:

„Náluk még jobban hisz a káldeusoknak: akármit / mond is a csillagjós, Hammon forrása üzenete / jósszó az neki, hisz most néma a delphii jósa / Gyõtri az embert, hogy ködön át nem látja jövõjét.”¹¹

Óva inti barátnõjét a jóskoktól *Horatius* is, ismert ódájában: „*kedves, csak ne kutasd, tudni tilos, / mit szántak, mi jövõt isteneink, / kár Babylon sötét számításait kérdeni.*”¹²

Mindezek háttérében természetesen ott van a létbizonytalanság, a polgárháborúk hosszú sora, társadalmi és politikai válság és a velük összefüggõ kilátástalanság. Ebben a sajátos ürességben és bizonytalanságban az emberek nem intellektuális választ akarnak kapni a kérdéseikre, ahogyan ma sem mindig történik így.

Érdekes a császárok viszonyulása a jósláshoz, illetve az asztrológiához. Sokféle szóbeszéd keringett, például Augustus császár babonás természetérõl, ahogyan errõl *Suetonius*, a történetíró is hírt ad.¹³ Erõsen foglalkoztatták álmai, különös módon félt a vihartól, és szilárdan hitt a szerencsés, valamint a baljós elõjelekben. A tudós, *Theogenész* elkészítette a horoszkópját, s ennek alapján szinte istenként tisztelte Augustust. A császár úgy tett, mintha egyáltalán nem érdekelné ez az elõrejelzés, valójában azonban ettõl kezdve bízott végzetében, sõt ezüst érméket is veretett a bak csillagképpel, ugyanis ebben a jegyben született. Kr.e. 33-ban viszont *Agrippával* kiüzette az asztrológusokat és a varázslókat Rómából, majd Kr.e. 12-ben fõpapi minõségben több mint kétezer latin jóskönyvet égetett el. Kr.u. 11-ben ediktumban tiltotta meg, hogy bármely dologban megkérdézzék az asztrológusok véleményét. *Maecenas*, Augustus bizalmas barátja és ta-

nácsadója a mágiát a lázadás ösztönzőjének tekintette. Tiberius császár próbára tette *Thrasyllus* csillagjós tudományát, aki megjósolta neki közeli trónra lépését. Tiberius elhatározta, hogy megöleti a jóst, ha téved, ezért megkérdezte, hogy a saját maga sorsa felől mit gondol. *Thrasyllus* azt a választ adta, hogy veszély fenyegeti: „*Igaz, – válaszolt Tiberius – és e jóslás pontossága szavatolja a személyemre vonatkozót is.*” Egyébként az volt a császár elve, hogy amíg ő kikérheti a jósok véleményét, addig a népnek ettől tartózkodnia kell. Veszélyesnek tartotta az államra nézve, hogy a polgárok kiolvashassák a csillagokból az uralkodójukra váró sorsot, ez lázadásokhoz és összeesküvésekhez vezethetne. Nero feleségének, *Poppéának* azonban már a háznépéhez tartozott jó is. Nero politikai ügyekben ki szokta kérni a jósok tanácsát, az asztrológus *Balbilus* a csillagokból kiolvasta Nero ellenségeinek a nevét, akiket azután az megöltetett. *Vespasianus* jóváhagyta elődje száműzetési rendeletét az asztrológusokra vonatkozóan, azonban a saját csillagjósával kivételt tett. *Domitianus* beteges rettegéssel gyűlölte az asztrológusokat, mivel már korán megjósolták végzetét. Halála előtt egy nappal hangzott el drámai jóslata saját jövőjéről: „*Holnap a hold vérrel szennyeződik be a vízöntőben, és olyasmi történik, amiről a földkerekségen mindeniütt beszélnek majd az emberek.*”¹⁴ *Hadrianus* császár maga is intenzíven foglalkozott asztrológiai prognózisok felállításával, és minden év elején leírta, hogy milyen események várhatóak a következő tizenkét hónapban. Életrajzírója szerint előre tudta saját halála óráját is. *Septimius Severus* egy káldeus asztrológus tanácsa szerint vett magának feleséget, egy olyan szíriai leányt, akinek a jósok királyi hitvest jövendöltek.

A természettudós *Plinius* azt tartotta, hogy a mágia alapítója a perzsa *Zarathusztra* volt, *Seneca* a filozófus bár bizonytalanul, de hitt az asztrológiában és jövőbelátásban. A római történétíró, *Aulus Gellius* (*Traianus*

császár kortársa), feljegyzéseket készített a filozófus *Favorinus* előadásairól, amelyekben támadta a csillagjósokat. A következőket írja: „*A káldeusok tudománya nem olyan régi, mint amilyenek láttatni akarják és nem is azok a feltalálói és megalkotói, akiket őt annak mondanak. Csaló emberek eszelték ki az efféle csalárdtságot és szemfényvesztést, hogy hazugságaikkal kenyeret és megélhetést biztosítsanak maguknak.*”¹⁵ Állításait a következőképpen minősíti: „*Mindaz amit véletlenül vagy fődorlatosan igaznak állítanak – a többibe viszonyítva – amikor hazudnak – úgymond az ezred részét teszi ki.*” Működésük alapját *Gellius* így látja: „*És mivel ezek úgy látták, hogy az emberek között bizonyos földi dolgokat az égi jelenségek befolyásolják és irányítják, ilyen például hogy a hold a tengerrel együtt nő és apad. Ebből kiindulva érveket kovácsoltak annak elhitétésére, hogy úgy a legkisebb, mint a legnagyobb emberi dolgokról elhiggyük, hogy azokat a bolygók irányítják és kormányozzák.*”

Elméleteik zavarosak, ingatagok és önkényesek, sőt mindenféle tudományos alapot is nélkülöznek *Gellius* szerint, mindennek tetejébe, még a kiindulási alapként szolgáló csillagászatban sem járatosak. A kereszténység megjelenésével és terjedésével újabb támadások érik az asztrológiát. *Szent Ágoston* az „*Isten államáról*” című művében megpróbálja feloldani az ellentéteket (a végzet és a szabad akarat össze nem egyeztethető volta) azzal, hogy szerinte a csillagok járása csupán jelzi a jövőt, de nem idézi elő annak beteljesedését. Az asztrológia kialakulása időszakában az ókori keleten (Mezopotámiában és Egyiptomban) nem foglalkozott a kisemberek sorsával. Az akkori felfogás szerint ugyanis a csillagok, birodalmak és uralkodók sorsát jelezték és irányították, nem pedig az egyszerű embereket. Ez az egyetemesebb jelleg később is megmaradt az univerzális asztrológiában. Főként a keleti eredetű asztrológusok ragaszkodtak továbbra is ezekhez a tradíciókhoz és próbálták a csillagok járásából univerzális

magyarázatot kiolvasni. Megszerkesztették például a világ horoszkópját (*thema mundi* n. *genitura mundi*). Hasonló alapokból kiindulva megállapították az ismétlődő világperiódusokat és prognosztizálták a várható világhatalmasztrófák idejét.

A csillaghit kapcsán szót kell ejtenünk még a mágiáról is, mivel *Tertullianus* egyházatyja szavaival élve, tudjuk, hogy „az asztrológia és a mágia társai egymásnak.”¹⁶ Az ókoriak hite szerint az ég különböző részeit, az állatöveket megszámlálhatatlan sok démon népesíti be, s ember ezekkel szemben kiszolgáltatott helyzetben van. Ez a hiedelem szolgált alapul az *asztromágiához*, amely igen jelentős hatást gyakorolt a szellemi életre, egészen a XVII. századig, sőt helyenként ma is kimutatható a továbbélése. Az ilyen jellegű ártalmak elhárítását, egyfajta védelmet célzott a speciális gyűrűkövek viselése, a kövek kinek-kinek a horoszkópja szerint változtak, különböző ábrázolásokat véstek rájuk. A köveket úgy helyezték bele a gyűrűbe, hogy kiemelhető legyen, s alattuk különféle növényi magvakat illetve tömjént helyeztek el, szintén bajelhárító célzattal (maga Augustus császár is viselt efféle talizmánt). Az ártó, gonosz démonok kiengesztelésére szolgáltak még a csillagokhoz intézett imák is.

A mezopotámiai csillagászat eredetileg tudományos célú megfigyelésekkel kezdődött, majd pedig téves logikai általánosítás folytán, merőben tudománytalan csillaghit, illetve horoszkóp készítés kiindulópontja lett. A csillagjósok hamar rájöttek, hogy a hiszékeny emberek könnyen megtéveszthetők, sőt ez szempontjukból anyagi haszonnal is kecsegtet. Elkezdtek az előre gyártott táblázatok alapján készíteni a horoszkópokat, már nem csak az uralkodóknak, illetve birodalmaknak prognosztizálva a jövőjét, hanem bárkinek, aki fizetett érte.

Bármilyen furcsának is hat a megállapítás, az asztrológia néhány évezreden át az emberiség szellemi köztulajdonának egyik

lényeges alkotóeleme volt, ily módon irodalmat világirodalomnak nevezhetjük; keletiek és nyugatiak, keresztények, mohamedánok és buddhisták talán egyedül az asztrológiában értették meg gond nélkül egymást. Az asztrológia hatott az orvostudományra, a botanikára, kémiára és etnografiára, általában a természettudományokra, ugyanakkor tekintettel áltudományos voltára, nagyon sok kárt is okozott.

JEGYZETEK

¹ Lásd: HAHN ISTVÁN: *Róma istenei*. Budapest, 1975, Gondolat Kiadó, 64 skk.

² A kérdéshez bővebben lásd KÁKOSY LÁSZLÓ: *Egyiptomi és antik csillaghit*. Budapest, 1978, Akadémiai Kiadó. Valamint BOLL, FRANZ–BEZOLD, CARL: *Csillaghit és csillagfejlesztés*. Budapest, 1987, Helikon kiadó.

³ Lásd: Kákósy i.m. 233 skk. Valamint OPPENHEIM, A. LEO: *Az ókori Mezopotámia*. Budapest, 1982, Gondolat Kiadó, 259–285.

⁴ Bővebben lásd Kákósy: i. m. 198 skk.

⁵ CICERO, MARCUS TULLIUS: *A jóslásról*. A szerző fordítása. Szeged, 2005, Belvedere Meridionale, 95.

⁶ Cicero: A jóslásról. II, 87.

⁷ Cicero: A jóslásról. II, 98–99.

⁸ Különösen a támadások váltak hevesebbekké a Kr. e. 2-1. században, amikor intenzívebbé váltak a kapcsolatok kelettel. (Karneadász, Cicero, illetve Timaiosz egyaránt elmarasztaló véleményt fogalmaznak meg.)

⁹ Livius 25., 1. Kiss Ferencné fordítása.

¹⁰ Lásd Hahn: i. m. 203 skk.

¹¹ Juvenalis szatírái 6., 508 skk. Muraközy Gyula fordítása.

¹² Ódák I., 11. Trencsényi-Waldapfel Imre fordítása.

¹³ SUETONIUS TRANQUILLUS, CAIUS: *A Caesarok élete*. Budapest, 1975, Magyar Helikon, Augustus, 90.

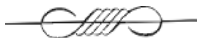
¹⁴ Suetonius i.m. Domitianus 14.

¹⁵ GELLIUS: *Attikai éjszakák*. Budapest, 1968, Európa Kiadó, XIV, 1.

¹⁶ A bálványimádásról 9.

SZEGFŰ LÁSZLÓ

A középkori hadi terminológiából: „machina priapus dicta

A névtudomány művelői szerint a nevek fogalomtartalmának felderítéséhez ismernünk kell azt a közösséget is, amelyben a név keletkezett és él, mivel mögötte mindig a nyelvhasználó közösség rejlik, melynek jellege meghatározó, hiszen a kommunikációban egy-egy névnek ugyanazt a jelfunkciót kell hordoznia, és nem különíthető el térben és időben sem a meghatározó névadási rendszertől. Mindezek figyelembe vételével kell tehát eljárunk, ha egy név – esetünkben egy bizonyos harci technika – konkrét személynévi megjelenítése valódi fogalomtartalmát kívánjuk az alábbi sorokban feltárni.

Az *Annales Austriae* Krisztus születésétől 1564-ig tárgyalja az eseményeket. Magától értetődő tehát, hogy nem lehet egyetlen szerző műve, ezért a forráskritika számos részegységre tagolta a művet. Bennünket most az 1267–1327 közötti időszakra szóló folytatás (*Continuatio Vindobonensis*) egy részlete érdekel.

A krónikás szerint, amikor Habsburg Albert Ausztria hercege 1289-ben újjólág betört Magyarországra „a sokat emlegetett [Kőszegi] Iván ispán egyik jelentősebb városát, Gynsa [Kőszeg] nevűt, hatalmaskodva megszállta. Annak a városnak a lakosai pedig fegyverre kelve mindenütt a város falain és bástyáin hősiesen védelmezték magukat. Ugyanis a hajtógépek köveit (*machinarum lapides*), a számszeríjak és íjak nyílveszeit (*ballistarum et arcum sagittas*), amelyek úgy hullottak rájuk, mint a záporosó, semmibe vették, és a legkevésbé sem törődtek ellen-

ségeik támadásával, az ostromzár alatt lévő k sebesülteinek vére omlott minden oldalon a városfalra; és mivel az említett [Iván] is pán gyermekeiket előre túsul ejtette, még erősebben küzdöttek. Végül miután bizonyos „Priapus” nevű ostromgéppel (*machina quadam priapus dicta*) a város falát nagy részén lerombolták, akkor a résen át a herceg serege hevesen benyomult. Az ostromzár alatt lévő magyarok lándzsákkal és nyilakkal, kardokkal és harci szekercékkel, kövekkel és sárral még mindig erősen védelmezték azt a helyet. Nyomorúságos látványt szemlélhettél volna. Ugyanis a falról a betörő emberekre emitt a férfiak gerendákat és köveket, amott pedig az asszonyok forró vizet és égő sövényfonatokat, másutt méheikkel együtt méhkaptárokat hajigáltak. De amikor már nem voltak képesek tovább ellenállni, az egész várost teljesen lángba borították, és a várba menekültek.”

Mivel a szövegben egyértelműen azonosíthatók a kőhajtó gépek és a ballisták, így lehet elképzelésünk a Priapusnak nevezett ostromeszközzel is, de a bizonyosság kedvéért járjuk kicsit körül a témát.

Magáról *Priapus*ról a következőket vázolhatjuk. Nevével a görög mitológiában találkozunk (Ἐρίπαιδης): ő a természet nemzőerejének különleges alkatú és sokféle funkciójú istene. Több, egymást kizáró monda is szól születéséről: apja egyesek szerint Dionüszosz, mások szerint Hermész vagy Adonisz, megint mások szerint maga Zeusz, anyja néha egy nimfa vagy pedig Aphrodité

lenne. Ez utóbbihoz fűződik a legkülönösebb történet. Állítólag anyja, Aphrodité, amikor már Dionüszosztól terhes volt Priapossal szeretkezett Zeusszal is, mire a féltékeny Héra istennő bosszúból keresztül vitte, hogy a születendő gyerek abnormális legyen, ami abban nyilvánult meg (a kettős szeretkezésre emlékeztetve), hogy Priaposz két hatalmas phallosszal született. Őt tartották a világ termékenysége teremőjének vagy legalább is fenntartójának. A viruló természetnek a bőségesen termő gyümölcsösöknek és szőlőknek istene volt, de ügyelt a források, élővizek tisztaságára, a mezsgyék pontos kítűzésére, és mindenféle szexualitással járó cselekményre. Éppen ezért ő volt a kertek védelmezője, a földművesek, halászok, hajósok, de prostituáltak, homoszexuálisok, pederaszták, más züllött személyek, sőt az eunuchok pártfogója is; maga is kéjenc, élvhajász, kerítő lévén. A kertjüket, szőlőbirtokukat, erdeiket, kikötőiket stb. oltalmába ajánlók gyakran materiálisan is megjelenítették úgy, hogy tiszteletére óriási, erekciótól duzzadó (ithüphallicus) férfi nemi szervet mintázó „szobrot” állítottak. Mivel ezek az oszlopok is (a pars pro toto szellemében) különleges testrészt ábrázoltak megjelent ragadványnevei között a triphallus is. (három-phalloszú; Vajon mikor keletkezett a közismert „faszfej” elnevezés?). Ünnepeit kicsapongásokkal, tömeges orgiákkal, dárídókkal, szexuális tobzódásokkal, véraldozatokkal ülték meg. Természetesen szerte a Római Birodalomban a falfirkák (mai terminussal graffitik) körében megjelent neve vagy „lényegének” naturális ábrázolása is. Ünnepi rítusaiban megjelenő liturgikus (?) szövegeket, talán nem is jelentős módosításokkal követték az ösztönéletben vájkáló, bujaságot, fajtalankodást drasztikusan bemutató, un. „malac versikék” (általánosan ismert mai szóval: „klozetköltemények”), majd az irodalmi alkotásokban is új műfajként jelent meg a „priaposzi költészet” (priapeia, carmen pria-

peum), az obszcén vagy pornográf irodalom. Ovidius, Horatius, Catullus költeményeiben csakúgy jelen van, mint az ismeretlen szerzőtől származó „Carmina Priapeia” kötet, a „Carmina Burana” vagy akár Janus Pannonius verseiben, és folytathatnánk a sort Giovanni Boccaciotól Guillaume Apollinaireig, Antonio Beccadellitől Paul Verlaineig, Pietro Arretinotól Lőwy Árpádig.

Az egészségügy területén is megjelent „Priapus isten” „hímvesző” jelentésben, de alkalmazták a kényszeresen túlfűtött szexuális ingerenciájú buja ember jelentéssel is, illetve Priapiszmosz [dn̄bádéőüñ] volt a neve a hímtag beteges merevedésének is.

Nem okozhat különösebb nehézséget a fentiek alapján annak eldöntése, hogy milyen harci eszközt nevezhettek így az Annalesben említett vitézek. Nyilván olyat, amely alakjával leginkább megfelelt a szóban forgó istenség naturális ábrázolásának, az eltúlzott méretű hímvesszőnek. Ám erős a gyanúnk, hogy az elnevezés (Priapus) aligha a klasszikus (néha egyéb) műveltséget sem ismerő, marcona, durva, szabad-szájú katonáktól eredt. A Dubnitzi Krónika pl. a magyar hadfiakról a következőket írja: „A magyarok pedig, miután halált-hozó kardjukat az ő [németek] fejük fölött villogtatták, levágták karjaikat, fejüket ezt mondván nekik: Wezteg kwrwanewfya zaros Nemeth, iwttatok werenkewth, ma yzzywk thy wertheketh.” Azt hiszem ez az első feljegyzés az anyázásról, mint látjuk a „szaros német” anyukáját szakmáját illetően („kurva anyját”) emlegették vitézeink. Valószínűleg a *faltörő kost* (*Sturmbock*) sem mitológiai alapon nevezték el, hanem a jámbor lelkű (feltehetőleg pap) krónikás alkalmazott szinonimát említésekor. A Schlägli szójegyzékben rá is találhatunk erre a szakkifejezésre, íme: „*priapus: fajs*”. Hogy pedig itt valóban faltörő kos volt az ostromszer, azt a történet egyik 15. századi felhasználója [Thomas Ebendorferus de Haselbach] igazolja. Ugyanerről az ostromról írja: „Végül,

miután kost vittek (applicato ariete) a falhoz, és bezúrták és lerombolták a falat, a herceg emberei a fal üregén át behatoltak.”

A faltörő kos pikáns katonai elnevezésének kibogarászása persze lehet, hogy nem a magam érdeme, elképzelhető, hogy már a „Pajzán Toldi” eposz szerzője, Lőwy Árpád (vagy más – köztük József Attila –, akit szerzőként gyanúba vettek) is tudott valamit erről, amikor a Nápolyba igyekvő sereg pisai kalandjáról így regél: „Toldi *nagy faszával* Pisa tornyát verte, élő bizonyosság rá, hogy még ma is ferde.” (Variációk: „*felálló faszával*”, „*felálló dorongja*”.)

Ennyit adalékként a 13. század katonai szókincséhez és a klasszikus terminológia módosulásáról.

[GOMBOS.F. A.: *Catalogus fontium historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Árpád descenduntium ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCCCI*. I–IV. Budapest, 1937–1943. 788, 2218.; MATTHIAS, FLORIANUS: *Historiae Hungaricae fontes domesticici*. III. Quinque Aeclesiae, 1884. 167.; Tokarev Sz. A.: *Mitológiai enciklopédia*. I. Budapest, 1988. 749–750.; [ç]: *A ragadványnevek problematikája. Névtani Értesítő*, 1979/2. sz. 6–16.; SZEPES ÉRIKA: *Carmina Priapeia*. A szerelem kertjében. Budapest, 1987.; SZAMOTA ISTVÁN: *A Schlägli magyar szójegyzék*. A XV. század első negyedéből. Budapest, 1894.; CZIGÁNY LÓRÁNT: *Pajzán Toldi*. A szexuális őserő eposza. Budapest, 1998.]

A tyúktolvajlásról, és ami mögötte lehetett

Kezdő tanár koromban többször is előfordult, hogy főnököm, ha valakire megörorolt, imígyen kezdte méltatlankodását: „A lacibetyár, tyúktolvaj mindenségit a csirkefogójának!” Aztán jött a harag kiváltó okainak részletes felsorolása. A minősítés nyilvánvaló-

an nem állt összefüggésben a delikvens viselt dolgaival, de mindenképpen visszavezethető volt a történeti tanulmányok során Szent László törvénykezéséről elsajátítottakkal.

László II. törvénykönyve bevezetőjében ugyanis ezt olvashatjuk: „A legkegyelmesebb László király (piissimi regis Ladislai) idejében, mi Magyarország összes előkelői (optimates) a szent hegyen gyűlést tartottunk, és megvizsgáltuk, miképpen akadályozhatnánk meg a gonosz emberek üzelmeit, és miképpen hozhatnánk rendbe nemzetünk (gentis) ügyeit.” Nos, a *legkegyelmesebb király* (piissimus rex) rendelkezései közül az első mindjárt meg is világítja a kegyelmességnek ezt a fokát, amikor kimondja: „Mindenekelőtt esküvel határoztuk el, hogy ha a főemberek bármilyen rokonát (qulisqumque proximus principum) lopás bűnében találják egy tyúk értékén túl, semmiképpen se rejthesse el vagy védhesse meg őt közülük senki ... magát a tolvajt akasszák fel, és egész vagyona vesszen el.”

Nem éppen keresztényi irgalmasságról tanúskodnak a fentiek, bár pl. a szabolcsi zsinat határozatait a „magyarok legkeresztényebb királya, László” (christianissimus Hungarorum rex Ladislaus) „az ország összes főpapjaival és előkelőivel” (cum pontificibus et optimatibus) közösen hozta. Legendája szerint – amelynek tudósítása összecseng krónikáink szövegével is – „az igazságosság szigorát könyörületességgel enyhítve” ítélkezett. A szent királyról készült zsolozsma egyik responsoriuma tovább fokozza e dicséretet: „Azt igazságosság keménysége elé helyezte a könyörületességet” (Rigori iustitiae Lenitatem misericordiae Praeferabat). Fel lehet-e oldani ezt az ellentmondást?

Először is talán azt kellene megvizsgálnunk, hogy milyen előkelő lehet az, akinek *legközelebbi rokona* (proximus) is lopott tyúkon tengeti életét? Bizonytal nem a kapzsiság, nem a könyörtelen kizsákmányolási igény, hanem a nagyon is hétköznapi szükség

vihette rá az ilyeneket a baromfi eltulajdonítására. Vagyis nagyon csóró, elszegényedett, mondhatnók nincstelen atyafiságról lehet szó, akiknek már egy tisztességes ebédre sem futja sajátjukból.

Persze folytathatjuk a kérdést: ha az ilyenek az előkelők legközelebbi rokonai, akkor milyen *előkelők* (principes) az ilyen, rokoni segítséget, támogatást megtagadó, könyörtelen, szívtelen fickók? A válasz – úgy gondolom – magában a törvényben, a törvény terminológiájában lelhető fel. Ugyanis a király környezetében élő, a törvényhozásban részt vevő előkelőket rendre az „*optimates*” szóval illetik. Ugyanakkor a tolvajokkal rokonságban álló előkelőkre a „*principes*” megnevezést alkalmazzák. Mi lehet a kettő között a különbség?

Szent István második törvénykönyvében intézkedik a következőképpen: „Ha király a szolgák közül valakit (quis servorum) királyi udvar vagy vár élére állít, annak tanúszkodását az ispánok között (inter comites) kell elfogadni!” E törvényben megjelenik tehát a *hivatali arisztokrácia*, akik körében korábban szolgálállapotú is helyet foglalhat a király akarata szerint. Aligha szorul bizonyításra, hogy ezzel a réteggel szemben állt a *vérségi-nemzetségi arisztokrácia*, a régi főnökök, nemzetségfők, a vérségi közösség elöljárói leszármazottainak csoportja, akik egyre inkább kiszorultak a hatalomból, lecsúsztak a társadalmi ranglétrán, elszegényedtek, de származásukra gőgös rátartisággal ügyeltek. Ők talán más összefüggésben is tetten érhetők.

P. dictus magister, azaz Anonymus, írja forrásaira utalva: „Háborúikat és egyes hőstetteiket, ha e lap írott betűinek nem akarjátok elhinni, higgyétek el a *regősök csacsogó énekeinek meg a parasztok hamis meséinek* (credite garrulis cantibus ioculatorum et falsis fabulis rusticorum), akik a magyarok vitézi tetteit és háborúit a mai napig nem hagyják feledésbe merülni.” Másutt pedig felettébb

illetlen dolognak tartaná, ha a magyar nép származásának kezdeteit és vitézi tetteit „a parasztok hamis meséiből vagy a regősök csacsogó énekéből, mintegy álomban hallaná” (ex falsis fabulis rusticorum et garulo cantu ioculatorum, quasi sompniando audiret). Első pillantásra úgy tűnhet, hogy a két közösség ugyanazokat a történeteket adja elő, bár műfaji eltéréssel. Ám Botond bizánci kalandjáról megjegyzi, hogy azért nem részletezi, mert csak „a parasztok hamis meséiből (ex falsis fabulis rusticorum) hallotta, ugyanakkor az Attila palotájába bevonuló és ott lakomázó Árpád és kísérete „a regősök valamennyi énekével” (cum omnibus cantibus ioculatorum) mulatják az időt, amelyeket hangszeres kísérettel adnak elő. Nagy tehát a valószínűsége, hogy nemcsak a műfaj, hanem az előadásmód is eltérő lehetett. Kezdetben mindenképp.

A krónikák tudni vélik, hogy a honfoglaló vezérek tetteit kérkedő énekekben adták elő. „ama hét kapitány – írják – *önmagáról énekeket szerzett* (de se ipsis cantilenas componentes), amelyeket a világi dicsőségért és nevük elterjesztése végett maguk között énekelgettek, hogy utódaik ennek hallatán hivalkodhassanak a szomszédok és barátok között.” Hasonlóképpen Anonymus vezérei is összetalálkozva „ki-ki magasztalta önmagát győzelméért” (unusquisque laudabat se ipsum de sua victoria). Jakubovich Emil jegyezte le Munkácsi Bernát nyomán a manysi (vogul) hősokról megemlékező rítust: „a hősi énekekben ezek [maguk a hősök] szólalnak meg, a szellemektől ihletett énekes személye teljesen elvész az előadásban, ajkain nem is az ő szavai hangzanak, hanem az ének tárgyáé: maguké az isteni hősökéi. Mintegy varázslattal jelennek meg ezek ájtatos hallgatóságuk körében, s *első személyben beszélve önmagukról*, maguk zengik el a késő utódok előtt saját tetteiket, nagyságukat, hatalmukat és intézményeiket – nem gyönyörködtetés kedvéért, hanem, hogy híriük, tudásuk a maradékokból

ki ne vesszen.” Azt hiszem, különösebb kommentár nem szükséges az összevetéshez.

Bár az énekes személy látszólag nem számít, mégsem lehet akárki, akiből a hős megszólalhat. Annak bizony beavatott embernek kellett lennie a differenciálódó táltosi körből, olyannak, aki *révülvén a médium szerepére méltó*, és így, mintegy álomban (quasi sompniano) adja elő a hőséneket. Pontosan ilyen személyeket említenek a krónikák, amikor a Vata-féle lázadást követő eseményekről szólnak: „Hosszú idő elteltével [Vata] Javus (Jauus) nevű fia, követve atyja szertartását (ritum patris), maga köré gyűjtött sok varázslót, bűbájost és jóst (magos, phitonissas et aruspices), akiknek az igézetei (incantationes) miatt nagyon kedveltté vált az urak szemében” (apud dominos). Ezeket az „*urakat*” (dominos) pedig nyilván olyan személyek körében kereshetjük, akik a hőskorban élt őseikre büszkén tekinthettek, azaz a hatalomból kiesett, elnyomorodott vérségi-nemzetségi arisztokrácia tagjai (principes) voltak.

Amikor tehát leszámolt ezekkel Szent László, nem a tyúktolvajlás megakadályozása volt a törvénykezés célja, hanem a társadalmi változásoknak a törvény erejével való szentesítése, a hivatali arisztokrácia hatalmának véglegesítése, a régi (pogány-kori) rendhez húzó vérségi-nemzetségi arisztokrácia eltörlése. Az egyház a saját szempontjából tehát méltán tarthatta *kegyesnek*, hiszen letörte a gőgösök szarvait, megalázta a kérkedőket, s a pogányok legyűrésével Isten igaz hívévé, végül is szent királlyá vált.

A pannonhalmi adománylevél (1001) egyes szám első személyben előadott narratívája, és a krónikáknak a kollektív hősöket nélkülöző elbeszélése I. István harcairól,

arra enged következtetni, hogy ekkoriban még nem vált el a korábbi előadásmód, de a kereszténység meggyökereződésével már csak a *táltosutódok (regősök)* gyakorlatában élt tovább. Véglegesen aztán a hivatásos énekmondók (igriccek, jokulátorok, mimusok, histriók, combitatores, kobzosok, hegedűsök stb.) fellépésével tűnhetett el. Anonymus idéz is két sort egy jokulator-énekből, amely már harmadik személyben szól: „Maguknak ők mind helyet szereztek, és hozzá még jó nevet is nyertek. (Omnes, loca sibi aquirebant, et nomen bonum accipiebant.) A parasztok sorában pedig aligha merészelt valaki is olyan szerepben tetszelegni, hogy belőle szólaljon meg egy előkelő hős szellem, maradt tehát számukra a harmadik személyű prózai előadás, *a mese*, amely azonban szinte napjainkig túlélte a csak szüzséjükben fennmaradt hősénekeket.

[ZÁVODSZKY LEVENTE: *A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és szinatti határozatok forrásai*. Budapest, 1904.; EMERICUS SZENTPÉTERY (ed.): *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. I–II. Budapest, 1937–1938.; R. HUBE (ed.): *Antiquissimae constitutiones synodales*. Petropoli, 1856.; JAKUBOVICH EMIL: Honfoglalási hősi énekeink előadásformájához. *Magyar Nyelv*, 1931/27. sz. 265–276.; MEZEY LÁSZLÓ (szerk): *Athleta patriae*. Tanulmányok Szent László történetéhez. Budapest, 1980.; KATONA TAMÁS (szerk.): *László király emlékezete*. Budapest, 1977.]

Források a VIII–IX. századi Bajorországból

NÓTÁRI TAMÁS

(fordította, jegyzetekkel ellátta, az előszót és a bevezető tanulmányt írta):

Források Salzburg kora középkori történetéből.
Szeged, 2005, Lectum Kiadó, 230 oldal

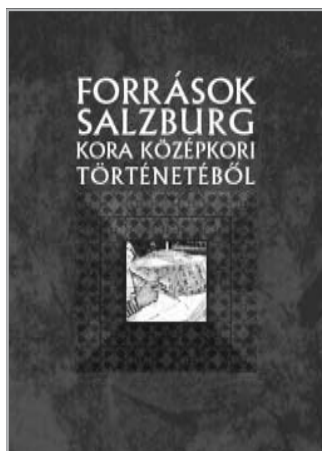
Nótári Tamás kötete a VIII. és IX. században, Salzburgban keletkezett latin nyelvű források közül öt szövegmagyarázatokkal és bevezető tanulmánnyal ellátott – több forrás esetében első teljes magyar – fordítását tárja az olvasó elé. A források – a *Szent Rupert hitvalló cselekedetei* (*Gesta Sancti Hrodberti confessoris*), az *Arn feljegyzése* (*Notitia Arnonis*), a *Rövid feljegyzések* (*Breves Notitiae*), *A bajorok és karantánok megtérése* (*Conversio Bagoariorum et Carantanorum*), és *Theotmar érsek levele* (*Epistola [archi]episcopi Theotmari*) – mind korukat, mind műfajukat tekintve szélesebb kört fognak át, ám mégsem indokolatlan egyazon kötetbe történő felvételük, hiszen mindegyik valamilyen módon a salzburgi (bajorországi) kereszténység történetéhez kapcsolódik. A késő antikvitás szerzői közül utolsóként Eugippius tesz említést Salzburg városáról (Iuvaóról) 511-ben írott, *Vita Sancti Severini* című opusában; ezt követően két évszázadon át nem született e terület sorsát tárgyaló, vagy azt csupán említő forrás.

A kötetbe felvett első forrást (*Szent Rupert hitvalló cselekedetei*) a legenda műfajába sorolhatjuk, amely a VII. és a VIII. század fordulóján Bajorországban – előbb Worms-

ban, majd Salzburgban működő püspök életét beszéli el. E szöveg valamikor 793 után keletkezett, a források sorrendjét illetően az időrendi elvet követő kötetben mégis azért került az első helyre, mert az előképűl szolgáló *Vita Hrodberti* már feltehetően 746/47 létrejött. A valamikor 788 és 790 közöttre datálható *Notitia Arnonis* részletes – mai szóhasználattal élve telekkönyvszerű – felsorolást ad azokról az adományokról, amelyeket a Salzburgi Püspökség a 788-ig önálló államisággal rendelkező Bajorország hercegeitől, nemeseitől és közrendű embereitől kapott.

Nyelvi szempontból a vizsgált szövegek közül e forrás viseli magán legerősebben a kora középkorra jellemző grammatikai és stílári hanyatlás jeleit. A 798-ban érsekséggé vált salzburgi egyházmegye birtokainak és egyéb szerzeményeinek eredetét és jogszerűségét bizonyítandó született meg 798 és 800 között a *Breves Notitiae* címet viselő feljegyzés, amely a *Notitia Arnonis*szal mutatkozó átfedések ellenére sem annak megújított

változata. Megállapítható, hogy mindkét forrás egyedi adalékokkal gyarapítja tudásunkat a kor gazdasági- és birtokviszonyairól. Noha e mű sem tekinthető a klasszikus latinitás mércéjével mérhető alkotásnak, a *Breves Notitiae* nyelvezete alak- és mondat-tani szempontból egyaránt jóval korrektebb, mint a *Notitia Arnonis*é. A kora középkori salzburgi historiográfia legszebb és legérdekesebb darabja, a *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* 870-ben keletkezett, szerzője feltehetően a salzburgi érsek, Adalwin, címzettje pedig a keleti-frank uralkodó, Német Lajos lehetett. A *Conversio Bagoariorum et*

Carantanorum számos helyen szól a Kárpát-medence történetéről is, tehát a későbbi magyar történelem szempontjából is nehezen alábecsülhető jelentőségű opus. *Theotmár érsek levele*, amelyet 900-ban írt IX. János pápához, nem csak a moráviai viszonyokba enged bepillantást, hanem súlyos vádakot fogalmaz meg a honfoglaló magyarokkal szemben is – tehát a magyar medievisztika számára kiemelkedő forrásértékkel bír.

A fordító az itt olvasható fordítások egy részét az elmúlt néhány évben már közreadta – ezek megjelenési helyei a kötetből pontosan megtudhatók –, utóbb azonban több ponton finomított a magyar szöveget, így tehát nem a korábban megjelent textusok egyszerű megisméltései. A szövegek közül kettőnek, a *Notitia Arnonis*nak és a *Breves Notitia*nek eddig még részleteiben sem született magyar fordítása. A *Gesta sancti Hrodberti confessoris* két fejezetéből néhány mondatot Szádeczky-Kardoss Samu ültetett át magyar nyelvre; a *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*ból több fejezetet fordított le Horváth János, Szádeczky-Kardoss Samu, és Veszprémy László, ám e két szöveg teljes magyar fordítása e kötet megjelenéséig váratott magára. Az *Epistola Theotmari* esetében – noha már Gombos F. Albin, Horváth János és Lele József is átültették magyar nyelvre – a fordító indokoltan látta egy új, a legkorszerűbb szövegkiadáson alapuló, bőségesebb jegyzetanyaggal ellátott, teljes fordítás elkészítését.

A részletes bevezető tanulmány (13–136. oldal) olyan, egyfelől a források keletkezési körülményeire, szöveghagyományára, egymás közötti összefüggéseire és nyelvi-stiláris jellegzetességeire koncentrálnak, másfelől számos, a kora középkori Bajorország politika-, egyház- és jogtörténeti kérdésére is igyekszik feleletet adni. Elemzi a Iuvavum és a Salzburg nevek viszonyát és ezek előfordulásait a forrásokban, a régészet eredményeit is figyelembe véve, ám elsősorban a feldolgozott források filológiai analíziséből számos megállapítást

tesz a salzburgi és rechenhalli sókitermelés kialakulására. Szent Rupert legendája kapcsán kimutatja, hogy a (talán a) Merovingokkal is rokonságot tartó püspök 696-ban érkezett Salzburgba, 715/16 táján pedig már nagy valószínűséggel nem lehetett az élők sorában, majd rámutat, hogy sem Salzburgi Püspökség, sem a salzburgi Szent Péter kolostor megalapítása nem Rupert műve, hozzá kapcsolódik viszont a *cella Maximiliani* és nonnbergi apácakolostor létrehozása. Az egykor a Merovingok uralma alatt álló területek közül önálló államisággal rendelkező Bajor Hercegség utolsó uralkodójának, III. Taszilónak uralkodása és a frank–bajor konfliktus, valamint a herceggel szemben 788-ban Nagy Károly által lefolytatott koncepció per elemzése mellett külön hangsúlyt kap a trónfosztás jogi háttere és legitimációja is. Salzburg érsekséggé emelkedése kapcsán tanulságos kitérőt tesz a szerző az első salzburgi érsek, Arn szerepére a Nagy Károly császárrá koronázását előkészítő politikai játszmában és a III. Leó pápa elleni merénylet, illetve per kimenetelében. A *Conversio* alapján a szerző a Metód ellen a bajor püspökök által a 870-es Regensburgi Zsinaton felhozott vádak három pont köré csoportosítja: a szlávok apostolának először a *lingua Latina*, másodszer a *doctrina Romana*, harmadszor pedig a *litterae auctoriales Latinae* kapcsán megmutatkozó elutasító magatartása köré. E kérdéskör hátterét bemutatva felvillantja a pápa, a basileus és a frank uralkodó között kialakult, a bulgáriai, a moráviai és a pannóniai missziót determináló kapcsolatrendszer is. Jelentős hangsúlyt kapnak a szigorúan vett filológiai szempontok a tanulmány Theotmár levelét bemutató fejezetében: a szerző elemzése szerint Theotmár az általa használt idézetekben távolról sem törekszik tárgyyszerűsége, a kánonjogi és bibliai idézeteket többnyire elferdítve, tendenciózusan használja, magas színvonalon megírt leveleiben a pápával szemben alkalmazott hang

olykor ironikussá, kioktatóvá válik.

Nótári Tamás bevezető tanulmánya és fordításai, amelyeket bőséges, a forrásanyag és a szakirodalom beható ismeretéről tanúszkodó jegyzetapparátus egészít ki, értékes adalékokat nyújthatnak nem csupán a medie-

visztika és a középletin filológia, hanem a szlavisztika és a középkori jogtörténet művelői számára is. GALÁNTAI ERZSÉBET

A magyar szociálpolitika alakulása a 20. században hazai és európai szemszögből¹

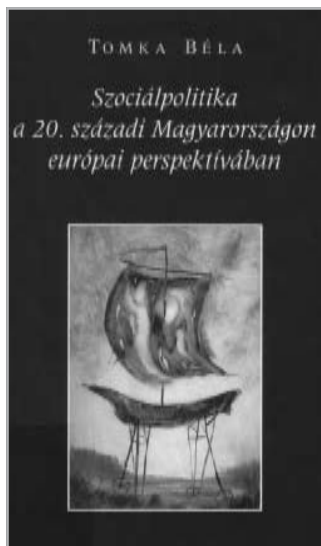
A társadalomtörténeti kutatásokon belül a szociálpolitika jelentős diszciplína, mely a szociális jogokkal, a szociális juttatásokkal, a jóléti állam fogalmával és annak változásaival foglalkozik. A társadalombiztosítási rendszerek kitűnő kutatási témát jelentenek, lévén, hogy a 20. század második felében, Európában a legfontosabb jóléti intézménnyé váltak. Magyarország esetében is meghatározó jelentőségű a szociálpolitika alakulása, figyelembe véve, hogy az állam egyik alapfeladatának tekintette a szociális jogok kiterjesztését, az ún. „rövid huszadik században” (1918–1990). Az összehasonlító vizsgálat érdekes kérdése, hogy ez hogyan viszonyul a nyugat európai tendenciákhoz. A téma relevanciáját mi sem bizonyítja jobban, mint hogy Magyarország immáron az Európai Unió tagja.

A könyv szerzője részben oktatói tevékenységet folytat, részben pedig jelentős kutatási tapasztalattal és számos publikációval rendelkezik.² Főleg a társadalomtudomány területén végez alapkutatásokat, s a mű is ezt a palettát színesíti. A szerző műve módszertani megközelítésében, a vizsgált téma széleskörű áttekintésében, és rendszerezett

elemzésével hoz újat. Bár korábban már születtek hazai munkák, ezek azonban nem ilyen átfogóan és nem megfelelő módszertani következetességgel vizsgálták a témát, valamint a háború előtt készült hazai művek természetesen a vizsgált időszaknak csak egy részével foglalkoznak. A kommunista éra idején íródott művek, pedig politikai-ideológiai töltésük miatt egyoldalúak; a jóléti intézkedéseket kiváltó okokban a munkásszervezeteknek és a munkásszervezeteknek a valószínűsége nagyobb szerepet tulajdonítanak. A külföldi szerzők sokszor negligálják a kelet-európai régiót, ám ha mégis a vizsgálat tárgyává teszik, akkor nem egyszer általánosító következtetéseket vonnak le – természetesen a nyugati államokban alkalmazott módszereket használják. Nem veszik figyelembe a kelet-európai államok fejlődésének sajátosságait.

A szerző kísérletet tesz arra, hogy ezeket a tényezőket egyesítse munkájában, bár a II. világháború előtti időszak adathiánya nehezíti a teljes tényfeltárást.

A kötet szerkezete áttekinthető, jól tagolt, érthető a logikai érvelési rendszere. Egy hosszabb bevezető részből és hat fejezetből áll. Ezt egészíti ki a rövidítések táblázata, az interpretációt segítő táblázatok, végül, pedig a bibliográfia. A szerző egyrészt interdiszciplináris módszereket használ, így a

történelemtudomány hagyományos, egyoldalú témakezelését a többirétű megközelítési móddal váltja fel, másrészt felhasználja a komparatiztika módszereit is. Magyarország és Európa aszimmetrikus (az egyes nyugat-európai országokról kevesebb szó esik, mint Magyarországról) szociálpolitikai fejlődését vizsgálja fel és hasonlítja össze a már említett „rövid huszadik század” intervallumában, továbbá történetileg vizsgálja a szociális kiadások alakulását, a jóléti intézmények strukturális fejlődését, a szociális jogok és a programok szervezeti formáit, különös tekintettel a konvergens és divergens folyamatok elkülönítésére. A történeti rekonstrukció során a szerző a vizsgált időszakot a II. világháború előtti és azt követő periódusra osztja fel. A kötet fontossága az eddigieken túl, a nemzetközi kutatásban bevált módszerek meghonosítása, és további kutatások ösztönzése.

A bevezetésben az összehasonlítás választott módszereiről, a jóléti tipológiákról, a témára vonatkozó eddigi kutatásokról, a vizsgálat menetéről, kereteiről, és forrásairól tájékoztat a szerző. Ismerteti a konvergenciák és divergenciák (hasonló és eltérő folyamatok) elemzésének lehetőségeit, melyek a későbbiekben fontos szerephez jutnak. Az elemzés a nemzetközi vonatkozású kutatásokat is felvázolja a tipológiák tükrében, melyek közül Gosta Esping-Andersen, valamint Göran Therborn munkái a legfontosabbak.

Az első fejezetben a jóléti kiadások alakulását elemzi. Szót ejt az ILO (International Labour Office) és az OECD (Organisation for Economic Cooperation and Development) által mért adatok közt mutatkozó különbségekről, továbbá a magyar kiadások tekintetében kiemeli a KSH adatai alapján lehetséges utólagos GDP számítás fontosságát is a történeti összehasonlítás terén. Az összehasonlítás szempontjából az 1970-es és 1980-as évek divergenciáját hangsúlyozza, valamint a magyarországi szocializmus ilyen irányú ráfordításaival kapcsolatban megjegy-

zi, hogy rendszerük „legitimálása” miatt fordultak a társadalombiztosítási kiadások megnöveléséhez, anélkül hogy a szociálpolitika prioritás lett volna.

A könyv második fejezetében a jóléti állam szerkezeti jellemzőit tárgyalja a szerző. Kitér a biztosítások bevezetésének sorrendjére, és a nyugat-európai államokban történt létrehozásukkal párhuzamosan ismerteti ezen intézmények magyarországi kialakulását, fejlődését, szabályozását. A kommunista rendszer sajátos jóléti politikájának köszönhetően kialakult társadalompolitikai tendenciákat elemezve a szerző megállapítja, hogy az egészségügy terén Magyarország, Nyugat-Európaéhoz viszonyítva a II. világháború után divergált, a nyugdíjbiztosítások terén viszont konvergált.

A következő fejezet a szociális jogok fejlődését tárgyalja, melyben a társadalombiztosításra jogosultak körét, a jogosultság feltételeit és a juttatások relatív színvonalát vizsgálja. A támogatásban részesülők lefedettség bővülési körének fejlődését illetően megállapítja, hogy általánosságban az ipari munkásság került először a kedvezményezettek közé, majd a mezőgazdasági munkásság, s végül az önálló munkavégzők. A magyarországi rendszer esetében hangsúlyozza, hogy az, a németországi mintához konvergált, kivéve az 50-es évek közepén fellépő divergenciát, mely enyhe fluktuációt okozott.

Negyedik témakörként a tanulmány a szervezeti formák jellemzőit, és az ellenőrzési mechanizmusokat veszi nagyító alá. Kiemeli a három legfontosabb biztosítási formát: a kötelező biztosítást (kontinentális-korporatív típusra jellemző), az államilag támogatott önkéntes biztosítást, és az általános biztosítást. A mechanizmusok esetében kitér erősödő ellenőrzésükre, s ezzel párhuzamosan az ezt elősegítő intézményhálózat megteremtésére (Tomka 104). A tanulmány a társadalompolitika ezen szektorával kapcsolatban megjegyzi, hogy a szocialista kor-

mányzat a helyi önkormányzatok, mint a szociális szféra ellenőrző és érdekképviseleti szervei megszüntetésére törekedett. Felhívja a figyelmet arra is, hogy a társadalombiztosítás működésének alig érvényesült a demokratikus kontrollja Magyarországon, ami erős divergens tényező Nyugat-Európához képest.

A mű utolsó fejezetében a jóléti intézmények továbbfejlődését meghatározó tényezőkről olvashatunk. A szerző a főbb megközelítési módok fontosságát hangsúlyozza (diffúziós folyamat, funkcionalizmus, OECD összetevő-analízis, és konfliktuselméleti megközelítés). Ő maga ezek közül a funkcionalizmus elméletét támasztja alá érvelésével, ugyanis ebben jutnak legnagyobb szerephez a szocioökonómiai változások, s megvalósulni látszik az „indusztrializmus logikája”, mely országhatároktól függetlenül érvényesül. Mindemellett a szintéziselmélet jelentőségét is hangsúlyozza, amely egyfajta „integrált pluralizmust” jelent a politikai és szocioökonómiai tényezők együttes hatásaként. E fejezet végén a szerző a konvergencia egy lehetséges okát ismerteti a politikai rendszerek hasonlóvá válásának folyamatában.

A jóléti állam fogalmának meghatározása során az európai modell alapelemeit alkalmazza, azaz Nyugat-Európában a szociálpolitikai elemzésekhez használt vizsgálati módszereket a magyar elemzési viszonyokhoz kalibrálja, s esetleg *mutatis mutandis*, kiegészíti. Sokszor azonban nem tisztázza, hogy a modell használata során milyen tényezők, és alapelvek szerint jár el. Az ILO és OECD adatbázisait alapul véve kialakított saját adatbázisában az adatokat pontosan és szakszerűen használja fel, azonban néha nem megfelelő tagoltsággal ismerteti azokat, ami megnehezíti elkülönítésüket. A munka – bár több ponton szűkszavú és néhol komoly háttértudást feltételez – mégis hasznos lehet az egyetemi diákok számára. A mű szövegére bizonyos pontokon szárazság, uniformizmus jellemző. A szöveg gördülékenysége néhol

akadozik, ami azonban a téma jellegéből, a téma tudományosságát övező kontextusból eredhet. A magyar tudományos írásokra még általánosságban nem jellemző sajátos összefogottság és stiláris purizmus tapintható ki a szövegen, sajtóhibák alig fordulnak elő. A korszerű tartalmi és formai igényességet a fogalmak megfelelő mélységű kifejtése kíséri, a bibliográfiai összefüggések jól szerkesztettek, és bőségesen tartalmaz elemeket a hazai és külföldi szakirodalomból.

Fontos kutatási irány lehet a jóléti állam rendszerét generáló faktorok elemeinek pontos tisztázása, működési mechanizmusaik megfelelő ismertetése. Ösz-szegezve elmondhatjuk, hogy a társadalomtörténet könyvtára hasznos és jó kézikönyvvé bővült. Remélhetőleg a témát tárgyaló többi könyvet is ilyen siker fogja kísérni. CORA ZOLTÁN

JEGYZETEK

¹ TOMKA BÉLA: *Szociálpolitika a 20. századi Magyarországon európai perspektívában*. Budapest, 2003, Századvég Kiadó. 217 p. A könyv szerzője a Szegedi Tudományegyetem Legújabbkori Egyetemes Történeti Tanszékének egyetemi docense.

² TOMKA BÉLA: *Családfejlődés a 20. századi Magyarországon és Nyugat-Európában: konvergencia vagy divergencia?* Budapest, 2000; TOMKA BÉLA: *Social Integration in 20th Century Europe: Evidences from Hungarian Family Development*. *Journal of Social History*, 35. évf. (2001) 2. sz. 327–348; TOMKA BÉLA: A jóléti intézmények fejlődésének meghatározói a 20. századi Európában – hosszú távú összehasonlítások néhány tanulsága. *Valóság*, 45. évfolyam (2002) 6. szám 55–68.; TOMKA BÉLA: *Social Security in Hungary in a Long-run and Comparative Perspective: Expenditures, Social Rights, and Organization, 1918–1990*. Arbeitspapiere des Osteuropa-Instituts der Freien Universität Berlin. Arbeitsbereich Politik und Gesellschaft. Heft 43. Berlin, 2002; TOMKA BÉLA: *Demographic Diversity and Convergence in Europe, 1918–1990: The Hungarian Case*. *Demographic Research*, 6. évfolyam (2002) 2. sz. 17–48; TOMKA BÉLA: A jóléti kiadások alakulása Magyarországon nemzetközi összehasonlításban, 1918–1990. *Statisztikai Szemle*, 81. évf. (2003) 3–4.

Tudás és Iskola

CSAPÓ BENÓ: *Tudás és iskola.*

Budapest, Műszaki Kiadó, 2004, 243 o.

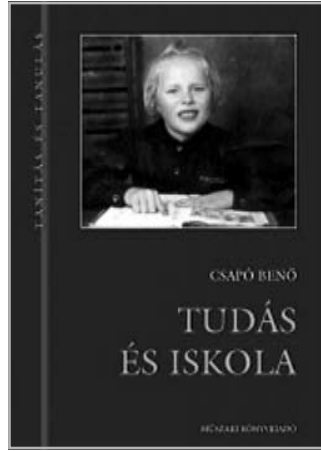

A kötet szerzője Csapó Benó a Szegedi Tudományegyetem egyetemi tanára 1976 óta oktat egyetemünk Pedagógia Tanszékén.

A professzor kutatási területei igen széles spektrumot fognak át, az oktatásemélet, az intenzív oktatási módszerek, a gondolkodási képességek fejlődése és fejlesztése, a tudás szerveződése és minősége, a pedagógiai értékelés, a tesztelmélet és tesztfejlesztés egyaránt kutatói tudományos érdeklődésének részét képezi. Nemzetközi műhelyek tagjaként és tudományos szervezőként jelentős hatást gyakorol a magyarországi neveléstudományi gondolkodásra: részt vesz az Institute for Educational Inquiry (Seattle, USA) kutatási programjában, a Magyar Pedagógia főszerkesztője, a Learning and Instruction szerkesztőbizottságának tagja, 1997-ben a European Society for Research on Learning and Instruction vezetőségének tagjává választották.

A Tudás és iskola című könyv közvetlen előzményének tekinthetők „Az iskolai tudás” és „Az iskolai műveltség” címmel 2002-ben az Osiris Kiadónál megjelent kötetek, melyek a professzor vezette szegedi kutatócsoport nagyszabású vizsgálatának eredményeit közölték. E kötetek jelentőségét az is jelezte, hogy az Iskolakultúra című szakperiodika 2003 évi 6-7. számában három szerző (Buda Mariann, Golnhofér Erzsébet, és Bogdán Péter) recenzálta a könyvet.

A Felsőoktatási Kutatóintézet és a

Magyar Szociológiai Társaság Oktatásshociológiai Szakosztály közös szervezésében szeptember 8-án tartott tudományos könyv-alkalmával a szerző a kötet összeállítása motivációjaként azt ismertette, hogy tapasztalata szerint az oktatásemélet területére az utóbbi tíz évben kevés szakmai anyag jött be Magyarországra, s e hiányt hivatottak csökkenteni azok a nemzetközi szakirodalomra épülő vizsgálatok, illetve nemzetközi összehasonlító kutatások melyek eredményei a könyvben is megjelentek. „Az írárok többsége külső inspirációra született – írja a Bevezetésben – sajátos alkalomhoz vagy együttműködéshez kapcsolódik. Egy konferencián tartandó előadásra felkérés vagy nemzetközi munkacsoportba szóló meghívás lehetőséget teremtett arra, hogy különböző kutatási programok eredményeit felidézve, a problémákat tágabb kontextusba helyezve válaszoljak a feltett kérdésekre.” (7)

A kötet tizenkét tanulmányából tíz korábban is megjelent már, az Iskolakultúra, az Új Pedagógiai Szemle, az Educatio, a Magyar Pedagógia hasábjain, illetve két angol nyelvű tanulmánykötetben, két új szöveg („A tudás és kompetenciák” és „Műveltség és megismerés”) pedig korábban előadásként hangzott el.

A szerző e könyvben arra a kérdésre keresi a választ, hogy Mit jelent az érvényes tudás? Mit jelent az érvényes tudás egy olyan korszakban, amikor a tudás nagyon hamar elévül? „Az ezredvég gyermekének nagyjából két évtizednyi ideje van arra, hogy elsajátítsa két évezred civilizációs fejlődésének minden arra érdemes elemét, benne az utóbbi két évszázad tudományos információrobbanásának eredményeivel.” (Csapó 2002a. 21) Kérdé-

sének (örök) aktualitását az is mutatja, hogy a szaknyelvben és a köznyelvben egyaránt számtalan kritikus kifejezést használunk a probléma végeredményének leírására, a használhatatlan, skolasztikus, iskolás, teoretikus, életidegen, tehetetlen, ballasztként cipelt, megértés nélkül tanult, bemagolt, alkalmazhatatlan fogalmakkal mind-mind ugyanazt jelöljük. A professzor korábbi munkáiból (Csapó 2002, 2003) tudhatjuk, hogy a tudás értékét, minőségét nem lehet csak az alkotórészek, az elemek mennyiségével jellemezni, mert azt alapvetően meghatározza a szervezethez. Azonban a hazai oktatási rendszer egyik problémája az, hogy éppen a minőségre nem fordított figyelmet, hanem – ahogy a könyvbemutató elhangzott – „robotizált termékeket gyárt, amiből hiányzik a finomság”. A minőségfejlesztésnek e szempontból alapkérdése tehát, hogyan lehet minőséget generálni? („A tudás minősége” és „A minőségfejlesztés mint az oktatási rendszer katalizátora” című fejezetek). A szerző kiemeli, hogy a mérés és értékelés fontos visszajelzést nyújt, de önmagában nem oldja meg a problémákat, egy hasznosítási mód megszületése nélkül a politikai döntés kevés, mert kell egy technológia, ami az eredményeket lefordítja. A valódi oktatási reformokat a szerző szerint akkor lehet megvalósítani, ha jól előkészített koncepciók alapján állnak. Ugyanakkor az oktatási rendszerben megoldatlan problémák halmozódása a feszültségek fokozódását vonja maga után, s az a tartalmi minőség esésére is erőteljes hatással van. A professzor felvetésének aktualitását mi sem támasztja alá jobban, mint az az adat, hogy amennyiben a képzésre ható feltételek hosszútávon nem változnak, egy 2002-ben öt éves magyar gyerek várhatóan összesen 16,4 évet tölt el az oktatási rendszerben. Ez pedig még akkor is sok idő, ha némileg elmarad a Nyugat-európai mintáktól.

Praktizáló pedagógusok és tanárszakos hallgatók számára különösen érdekes lehet

„A képességfejlesztés az iskolában – problémák és lehetőségek” című fejezet, melyben az szerző azt bemutatja, hogy az iskolai képességfejlesztés hatékonyságának növeléséhez milyen pedagógiai, szakmapolitikai, tanárképzésbeli és kutatásfejlesztési feltételeknek kell megjelenni. A szerző kiemeli „összetett problémáról van szó, megoldásához sokféle feltételt meg kell teremteni, sok irányban elindított változássorozat együttes hatásától várhatunk csak eredményt” (89) Arra a kérdésre, hogy a képességfejlesztés tematikájában honnan származik a pedagógusok tudása, ami az elvárásoknak való megfeleléshez szükséges, azt a választ adja, hogy „a főiskolai-egyetemi alapképzés, a tanártovábbképzés, saját tanári tapasztalatai általánosítása és tudatos önképzés.” (98) A szerző azonban hangsúlyozza azt is, hogy „e négy forrás együttes és hatékonyabb kihasználására, az első kettő esetében az intézményes keretek megfelelő tartalmakkal való kitöltésére, az utóbbiakhoz a lehetőségek és a motiváció megteremtésére lenne szükség”. (uo) Csapó Benő korábbi munkáiból (Csapó 2002a, 2003) tudjuk, hogy a megértés szükségképpen korlátozott, mert formájára, minőségére a legnagyobb hatással a már meglévő tudás van, tehát az a rendszer, amibe az ismeret beilleszthető és azok a képességek, amelyek a köztük lévő kapcsolatot létrehozzák, ezért tehát az iskolai oktatás általánosan elfogadott célja a gazdag jelentéstartalommal bíró fogalmi megértés.

A neveléseméleti és oktatáseméleti új tudományos megközelítések, valamint az oktatásszociológiai kutatások és az „Ifjúság helyzetének mind jobb megértését” (mint az Európai Unió Ifjúsági Fehér Könyvében meghatározott prioritást is) célzó ifjúságkutatások alapján azt mondhatjuk, hogy tanári pálya ma már nem tekinthető csupán a tudásátadó szerepek összességének. Ma már „új kihívásoknak kell megfelelni, amelyek egyben új készségek elsajátítását

is jelentik.” (Orbán 2004, 519) A képességek jellemzője, hogy fejlődésükhöz idő kell, ahogy a szakértővé váláshoz kellő gyakorlat (Berliner 2005), ugyanakkor napjaink pedagógusképzésére nem mondhatjuk, hogy kellőképpen gyakorlatorientált, sőt sok esetben a diszciplináris megértésre építő, a diplomaszerezés után részben hasznavehetetlen tudás, ugyanakkor a gyakorlati esetekkel (eseményekkel, a későbbi emlékekkel, sémákkal) való találkozás elégtelen száma, illetve az előismeretek-előzetes emlékek által alkotott tanárkép (a pedagógus mint minta) gyors változása, átalakulása azt a helyzetet alakítja ki, hogy a pedagógusképzősök ismeret, jártasság, készség és képességrendszere nem elegendő a pályára való felkészüléshez. Az oktatás színvonalának emeléséhez és a speciális oktatási szükségletekkel bíró tanulók sikeres neveléséhez igen fontos eszközök a kibővített alap- és továbbképzés, valamint a gyakorló tanárok képzése. „A tanárképzés még mindig túl egyoldalúan a tantárgyi tudásra koncentrálnak. Csak elvétve foglalkoznak a deprivációs, a tanulási nehézségek, a társadalmi egyenlőtlenségek vagy a kulturális különbségek szociológiai, szocio-didaktív elemzésével. A tanárképzésnek több hangsúlyt kell helyeznie azokra a stratégiákra, amelyekkel kezelhetőek a tanulási problémák és a hátrányos helyzet, illetve az iskolavezetésre és a tanácsadásra. Portugáliában és Írországból akad példa a tanárképzési reformra. Portugáliában a PEPT nevű programban (»oktatást mindenkinek«) létrehoztak egy központot tanárok továbbképzése céljából. E képzés célja a korai kimaradás megelőzése, valamint, hogy hagyományossá tegyék a hosszabb, iskolában eltöltött időt. Az ír »Tanár Tanácsadói Tervezet«-ben a tanácsadók egy átfogó iskolakoncepciót hangolnak össze a helyes gyakorlat és stratégiák fejlesztésére és alkalmazására, ami segíthet a bomlasztó viselkedés visszaszorításában.” (Furlong et. al. 2004, 30.) „Európa számos országában

viták tárgya, hogy milyen készségeket kell elsajátítania egy végzett, diplomás tanárnak. Ez két szempontból is fontos. Először azért, mert a tanári hivatás társadalmi megbecsültsége nagymértékben összefügg a végzettség minőségével, másodsor pedig azért, mert a társadalmaknak biztosítaniuk kell, hogy a képzőintézményeket olyan pedagógusok hagyják el, akik már pályafutásuk elején is képesek megfelelő szakmai teljesítményt nyújtani a diákok oktatásában” (Orbán 2004, 520).

A szerző a kötet két utolsó tanulmányában a demokratikus fejlődés témáját dolgozza fel, „A demokratikus gondolkodás kognitív aspektusai” című részben a professzor John Goodlad kutatócsoportjában (The Place called School) való két éves munka inspirálta gondolatait közli. A kutatócsoportban különböző társadalomtudományi területek képviselői 2-3 havi rendszerességgel, hétfőként, ki-ki a saját szakterülete szerinti eredmények és értelmezések oldaláról közelítve fogalmazták meg, hogyan látják a demokratikus jellem fejlődésének feltételeit. Csapó Benő a kötetnek a Professzorok Házában tartott tudományos vitájakor elmondta, úgy véli, hogy ilyen tudományos-tudományközi koncepcióval több fogalmat is szükséges volna újraértelmezni.

A könyv utolsó tanulmánya az oktatásszociológia megközelítéséhez közeli, egy másik oldalról jut el a demokratikus alapértékekig. „Régóta ismert tény, hogy az azonos korú tanulók fejlettségében, tudásában, jelentős különbségek vannak, az azonban már inkább újabb keletű jelenség, hogy iskoláinkban erős szelekciós folyamatok érvényesülnek, a különböző fejlettségű és felkészültségű tanulókat az iskolák egyre inkább különböző osztályokba, iskolákba irányítják. Ez a tendencia ma már annyira erős, hogy nem csupán az oktatási rendszer egészének teljesítményét rontja, hanem elmentéses a demokratikus oktatási rendszer

alapvető értékeivel is” (9-10) „Az iskolai kudarcot jórészt az oktatási rendszer struktúrája valamint a tanterv-központú szemlélet határozza meg. Többé vagy kevésbé, de az egyes oktatási rendszerek mindig csoportosító és szelektáló mechanizmusként működnek. A csoportosítás és szelekció pillanata, akárcsak a használt mérőeszközök és kritériumok határozzák meg, hogy mikor és miképpen »vallanak kudarcot« a tanulók. A szelekcióhoz köthető konzekvenciák és az egymást követő programok diverzitása határozza meg azt, hogy ez a »kudarc« hogyan befolyásolja a további iskolai karriert. A tanulási és tanítási körülmények hatással vannak a teljesítményre, a tanulók motiváltságára, és meghatározzák, hogy vajon a gyengén teljesítő tanulók képesek-e felzárkózni. Az erősen szelektív oktatási rendszerek tehát korai szelekciójukkal és a programok közötti korlátozott mozgási lehetőségeikkel hamar beskatulyázzák a fiatalokat sikeresekre és kudarcot vallókra. Az olyan értékelési rendszerekben, amelyek a tanulók összehasonlítására koncentrálnak, a legrosszabbul teljesítő tanulók eredményét mindig »elégtelen«-nel jelzik. [...] A jelenlegi oktatási rendszerek megszűrnek, szegregálnak és újratermelik a társadalmi egyenlőtlenségeket. Az expanzió politikája, amelynek célja minél több fiatal bevonása és végeredményben a kimaradók és a korai kilépők, sikeres ösvényekre terelése megbukott. A családon belüli szocializáció és oktatási aspiráció, illetve az oktatási intézmények szelekciós mechanizmusai együttesen olyan helyzetet teremtenek, amely folyamatosan a privilegizált társadalmi csoportokból származó gyermekeknek kedvez. A felsőbb rétegekből érkező fiatalok nemcsak jobban teljesítenek az iskolában, hanem nagyobb eséllyel is tanulnak tovább. Noha az iskolák megpróbálják garantálni, hogy minden gyermek egyforma oktatásban részesüljön, túl gyakran rántják vissza őket a diszkriminációs és a társadalmi kirekesztés finom

mechanizmusai. Kutatás mutatta ki, hogy a tanárok elvárásai a tanulók teljesítményével kapcsolatban, valamint a továbbtanulás ajánlása nagyban függ a fiatalok társadalmi háttérétől. A többnyire felsőközéposztályból származó tanárok hajlamosak arra, hogy nem a diákok valós teljesítménye alapján ítélnék, hanem – saját szocializációjukból kiindulva – az alapján, hogy mennyire felelnek meg középosztálybeli teljesítmény és viselkedés kritériumainak.” (Furlong et. al., 25) „Az iskolai kudarc visszaszorítását szolgáló programok annál hatékonyabbak, minél korábban kezdik őket. [...] Az iskolára való felkészülés javítására helyezik a hangsúlyt és azokra a készségekre, amelyek megkönnyítik az iskolára való áttérést (a gyermek világról szerzett ismereteinek bővítése, a tudásrendszerezés képességének javítása, nyelvi készség stb.) A gyermek fejlődésének hangsúlyozásán túl támogatják a szülő és iskola közötti gyakoribb kapcsolattartást (anyák klubja, tanácsadó centrumok, szülő-tanár találkozók). Amerikai kutatások jelzik, hogy a „korai beavatkozás” programok rendkívül hatékonyak és kifizetődő befektetések nemcsak a tanulásra gyakorolt hatásuk miatt, hanem a kudarcok és a gyógypedagógiai rendszerbe való átirányítások csökkenése miatt is, illetve több a sikeres oktatási pályát, és visszaesik az antiszociális magatartású gyermekek száma. (Furlong et. al. 2004, 27–28.)

A kötet egy méltatója, Sáska Géza oktatáskutató, a Felsőoktatási Kutatóintézet főmunkatársa szerint a XXI. század szükséglete az, hogy a demokrácia a kapitalizmus ne változzon meg, mert a demokrácia kapitalizmus nélkül nem működőképes. Véleménye szerint illúziónak bizonyult az olyan társadalom, ahol nincs szelekció, amikor mindenki a képességei szerint dolgozik és a szükségletei szerint kap, ezért tehát az kérdés, hogy a rétegek közötti átjárás mennyire adott mint lehetőség és az átjárásnak mik a szabályai. Különösen fontos e gondolat a

magyarországi oktatáskutatás szemszögéből, hiszen az 1980-as évek végén drámai társadalmi-politikai-gazdasági változások történtek: oktatás depolitizációja, a rendszer merev ideológiai kontrollja és orientációja véget ért, az államhatalom által annak ismerése, hogy a diákoknak és szüleiknek jogában áll megválasztani útjukat az oktatási rendszerben képességeiknek megfelelően és szándékaik szerint, az oktatás adminisztratív és menedzselési hátterének decentralizációja, illetve az iskolai autonómia kialakulása. Azonban az oktatási rendszer átalakulása nem ad megfelelő választ az iskolai ifjúsági korszak kihívásaira: „Az oktatási rendszer elitközpontúsága nem megkönnyíti, hanem megnehezíti az iskolai ifjúsági korszakba való átlépést. A jelenlegi oktatási rendszer éppen a válság és stagnáló övezetekben szelektál és diszkriminál erőteljesen mind hazánkban, mind Európában, ezáltal nem csökkenti, hanem növeli a származási, területi egyenlőtlenségeket, növeli és nem csökkenti a generációs szakadékokat nemzedékek között és a fiatal nemzedéken belül és végképpen válasz nélkül hagyja az iskolai ifjúsági korszakban a fiatalok veszélyeztetettségét, és közönyös a fiatalok sebezhetőségével szemben. Azt is hangsúlyoznunk kell, hogy ennek Kelet-Európában nem a piaci rendszer kiépülése, hanem éppen kiépülésének megkésettisége az oka.” (Gábor 2004, 10.)

Csapó Benő kötete diagnózisok és az okok feltárására való tudományos elkötelezettség példája, mely – a könyvet bemutató Gólnhofer Erzsébet, az ELTE oktatója szavaival élve – valódi társadalomcentrikus megközelítéssel bír, megpróbálja reálisan átgondolni, hogy milyen feltételek mellett lehet egy problémát feldolgozni és megoldani.

Mindezekért is tehát a Tudás és iskola című könyv a széles közönségnek szól, ugyanakkor tudományos értelemben kellően árnyalt is marad, stílusa szemléletes, sokféle érdekes megközelítési módot mutat be, ezért

tehát neveléstudományi kutatók és a tárgykör iránt érdeklődők, a pedagógusok és a pedagógusképzésben munkálkodók is haszonnal forgathatják.

JANCSÁK CSABA

IRODALOM

- BERLINER, DAVID C.: Szakértő tanárok viselkedésének leírása és teljesítményeik dokumentálása. *Pedagógusképzés*, 2005/2. 71-93
- CSAPÓ BENŐ: *Tudás és iskola* [Knowledge and school]. Budapest, 2004.
- Csapó Benő: A képességek fejlődése és iskolai fejlesztése. Budapest, 2003.
- CSAPÓ BENŐ (2002a): Az iskolai tudás vizsgálatának elméleti keretei és módszerei. In: uő (szerk.): *Az iskolai tudás*. Osiris Kiadó, Budapest, 2002, 15-44.
- CSAPÓ BENŐ (2002b): Az iskolai tudás felszíni rétegei: mit tükröznek az osztályzatok? In: uő (szerk.): *Az iskolai tudás*. Budapest, 2002.
- Csapó Benő (szerk.): *Az iskolai műveltség*. Budapest, 2002.
- CSAPÓ BENŐ: *Az iskolai tudás*. Budapest, 1998.
- CSAPÓ BENŐ: *Kognitív pedagógia*. Budapest, 1992.
- CSAPÓ BENŐ: *A kombinatív képesség struktúrája és fejlődése*. Budapest, 1988.
- Education at a Glance – OECD Indicators 2004. OECD, Paris, 2004.
- FURLONG, ANDY – STALDER, BARBARA – AZZOPARDI, ANDREA: *Sebezhető ifjúság*. [szerk. Jancsák Csaba] Szeged, 2004.
- GÁBOR KÁLMÁN: Előszó. In Furlong–Stalder–Azzopardi: *Sebezhető ifjúság*. 7–10.
- GÁBOR KÁLMÁN: Globalizáció és ifjúsági korszakváltás. In *Ifjúsági korszakváltás – ifjúság az új évezredben*. [szerk. Gábor Kálmán és Jancsák Csaba] Szeged, 2004. 28–73.
- NAHALKA ISTVÁN: Egy figyelemreméltó, sőt figyelmeztető könyv az iskolai tudásról. *Iskolakultúra*, 1998/8., 109–116.
- ORBÁN IRÉN: Tanárképzés Európai szemmel. *Educatio*, 2004 őszi, 517–522.
- RÉTHY ENDRÉNÉ: Érték, minőség, tudás. *Iskolakultúra*, 1998/8. 102–108.
- VIDÁKOVICH TIBOR – CSAPÓ BENŐ (szerk.): *Neveléstudomány az ezredfordulón*. Budapest, 2001.
- Csapó Benő munkái az interneten: <http://www.edu.hu-szeged.hu/~csapo/publ/online.htm>

Emlékezés dr. Czúth Béláné főiskolai docensre

Mély részvétellel kísértük utolsó útjára, tisztelegtünk emléke előtt és búcsúztunk szeptember 6-án a Szeged-Belvárosi Temetőben Dr. Czúth Bélánétól, Valikától, Valika nénitől, a tanárképző főiskola Történettudományi Tanszékének nyugalmazott docensétől.

Életútja, mint ez sokak számára köztudott, nem volt vadvirágos, problémamentes, hiszen 1932-ben látta meg a napvilágot az akkor Bács-Bodrog vármegyei Madaras községben, gyermekeveit beárnyékolta a második világháború, majd a tanítóképzős évek következtek a bajai képzőben. Ekkor ünnepeltük országos rendezvények tömegével, óriási lelkesedéssel az 1848/49-es forradalom és szabadságharc centenáriumát. Ez olyan hatással volt rá, hogy a Petőfi-téma, a magyar szabadságharc története egész életére elkísérte további munkássága során. Egész életében hitt abban, hogy valóban elérkezik a korszak, amikor „a szellem napvilága ragyog be minden ház ablakán”, a korszak, amikor „a jognak asztalánál mind egyaránt foglalhat helyet”, csak ezért nekünk is tenni kell, kinek-kinek tehetsége szerint. A tudományegyetem történelem szakát Szegeden végezte el 1955-ben, majd levelező tagozaton magyar szakos diplomát is szerzett 1961-ben.

Tanári működését a Hódmezővásárhelyi Bethlen Gábor Gimnáziumban kezdte, ekkor kötöttek házasságot Czúth Bélával, az egyetem Ókortudományi Intézetének munkatársával, s 1956-ban gyermekük, Ágnes is megszületett. Az elkövetkező esztendőben Szegeden a Főfasori, majd a petőfitelepi, végül pedig a Béke

utcai általános iskolában tanárkodott, Hét évig Szeged város általános iskolai történelem szakos szakfelügyelőjeként tevékenykedett, majd a Szegedi Pedagógiai Továbbképzési Központ vezető-helyetteseként dolgozott.

1973–1975 között a Szegedi Megyei Jogú Városi Tanács Művelődési Osztályán az általános iskolai ügyek előadója volt. A Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Történettudományi Tanszékére 1975-ben került, s nyugdíjazásáig adjunktus, majd docensként a történelem-tanítás szakmódszertana, az Állampolgári és Jogi Ismeretek és a Historiográfia stúdiumait vezette. Korábbi működési köréhez sem lett hűtlen: még 1975-ben életre hívta a Történelem szakvezető tanárok szakmódszertani munkaközösségét, melynek húsz éven keresztül elnöki teendőit is ellátta. A Magyar Történelmi Társulat igazgatóválasztmányának tagja, Szegedi és Csongrád megyei Csoportjának két évtizedig titkára, Tanári tagozatának pedig elnökhelyettese volt. Szakmai elismerését bizonyítja, hogy az Országos Pedagógiai Intézet Országos Történelmi Tantárgyi Bizottságának állandó tagjává választották.

Ha valakiről, akkor róla elmondhatjuk, hogy megszállott pedagógus volt a szó legnemesebb értelmében, sőt – ha lehet rangsorolni ezen a téren – a pálya legnehe-

zebb, legkevésbé elismert területét választotta működési köréül: a szakmódszertan, ezen belül a történelemoktatás szakmódszertana kutatásának és oktatásának feladatát.

Sokaknak az volt a véleménye (néha ma sem hallunk mást), hogy az oktató munkához nem kell más, csak jó szaktárgyi ismeretanyag s némi veleszületett pedagógusi véna. Ahogy hajdan a mágusokról, a tanáreberről is elmondják „pedagogus non fit, sed nascitur”. Czúth tanárnő pedig éppen ezen a területen bizonyította be széles körű szakmai felkészültség, nagy gyakorlat, és igényesség birtokában, hitelt érdemlően munkásságával, hogy a szaktárgyi tudás igenis megtanulható, elsajátítható, hatásos szakmódszertani ismeretek nélkül kevés az eredményes oktatáshoz, az ismeretek hathatós és érzelmileg is motivált átadásához átadásához. Nem túlzok, ha azt mondom, hogy a történelemoktatás szakmódszertanát „művészi tökélyre emelte” országos elismertséget váltva ki.

Időt, energiát, fáradságot nem kímélt, ha arról volt szó, hogy tudását, ismereteit, tapasztalatait hallgatóinak átadja. Bár ellessége volt az ésszerűtlen bürokráciának, mindig naprakész volt vállalt feladataival, s azok adminisztrációjával, (Csak zárójelben jegyzem meg, hogy nem kis feladat volt pl., akkor az 50-60 végzős hallgatóról a jellemzés kötelező megírása.) Fél száz publikációja, tucatnyi lektori véleménye, kéziratai ellenére állíthatom, hogy a személyes kontaktust, a közvetlen közlést, megbeszélést minden írásnál többre tartotta. Húsz év leforgása alatt több mint hatvan előadást tartott témájából Borsodtól Csongrád megyéig és Bihartól Tolna-Baranyáig tanári továbbképzéseken, de országos és nemzetközi szinten is remekül megállta a helyét.

Következetes ember volt: csak olyan feladatokat vállalt, melyeknek értelméről, igazságáról meg volt győződve, azért viszont rendíthetetlenül kiállt józan érveléssel, meggyőző bizonyítékokkal és mindig készen

a másik fél igazsága elismerésére. A jobbító szándék minden cselekedetében fellelhető volt, a gáncoskodást, az őszintétlenséget, az elvtelen megalkuvást mélyen elítélte és véleményét e téren soha nem rejtette véka alá. Kócos dolgokba, tisztátalan ügyekbe soha nem keveredett, bátran kiállta igazsága mellett, a frázisoktól mentes őszinte beszéd talpig becsületes híve volt. Ugyanakkor segítőkész, empátiával megáldott egyéniség, aki mások jogaiért, igazságáért mindig fenntartások nélkül foglalt állást, tanítványai, kollégái számára mindig volt néhány jó szava, okos tanácsa, ha szükség úgy hozta egy-egy vizsgáló megjegyzése. Tudtuk, hogy nagyon mély érzésű, önérzetes ember, akivel legkevésbé a reá vonatkozó döntéseket (kitüntetés, előléptetés stb.) lehetett elfogadtatni. Természetesen ő is, mint minden ember, vágyott az elismerésre, de szerénysége tiltotta számára ennek kinyilvánítását. Bár számos kitüntetés birtokosa volt: megkapta a „Kiváló munkáért”, az „Oktatásügy Kiváló dolgozója” a „Pedagógus Szolgálatért Emlékérem” elismeréseket, mégis azt szerette, ha őt a jól elvégzett munka dicséri. Legboldogabb akkor volt, amikor tanítványai hálás visszajelzéseit vehette a tőle tanult módszerekkel elért eredményes munkájukról.

Imádta családját, férjének életében szinte menedzsere volt. Leányáról, unokáiról fényképek garmadáját hozta megmutatni, s mesélő kedve soha ki nem apadt, de problémáiról nem beszélt vagy csak nagyon szűkszavúan, pedig a családi tragédiák nagyon megviselték, s talán ez a szemérmes visszafojtottság is közrejátszott abban, hogy betegágyának esett, s csak nővére áldozatkész segítségével révén sikerült közel egy évtized alatt részlegesen felépülnie. Személyében egy ragyogó felkészültségű pedagógust, kiváló kollégát, jó barátot, érző szívű embert vesztettünk el, emlékezzünk reá nagyrabecsülés-sel és szeretettel, s kísérjük el utolsó útjára. Nyugodjék békességben! SZEGFŰ LÁSZLÓ

Délvidéki magyar évszázadok – Belvedere-tábor, 2005

avagy a Párizs–Zakar Rally

„Jubiláltunk”, hiszen most ötödik alkalommal került megrendezésre a Belvedere Meridionale szokásos nyári történeztábor. Rendhagyó módon ezúttal a jelenlegi határainkon kívüli helyszínre esett a választás. A tábor résztvevőinek többsége már tavasszal kellemes benyomásokkal tért haza a „szokásos” harmadéves történelmi kirándulás során megismert délvidéki Magyarkanizsáról, mely otthont adott a rendezvénynek. Nem csak ezen emlékek, hanem sokkal inkább egy fájó apropó miatt döntöttek a szervezők Magyarkanizsa mellett. Az 1942-es „hideg napok” miatti szerb bosszú itt is végigsöpört. Ki ne tudná, hogy az elmúlt rendszerben és sajnos még ma is, esetenként milyen negatív fennhangja van a magyar jelzőnek az anyaország határain kívül? Ki ne hallott volna olyan atrocitásokról, melynek kiváltó oka, hogy az áldozat magyarnak született?

Augusztus 29-én a kora délutáni órákban érkezünk Magyarkanizsára, ahol kedves barátaink, vendéglátóink, Kávai Szabolcs és Pósa Károly fogadták csapatunkat és segítettek elfoglalni szállásunkat a Tisza idillikus árterében. Az első napon tanáraink előadásait hallgathattuk meg, melyek egy távolabbi történelmi háttérrel biztosítottak a következő három nap előadásaihoz. Zakar Péter a katonai határőrvidékről, a szerb nemzet militarizáltságáról tartott előadást. Kiss Gábor Ferenc a magyar királyi honvédség 1941-es délvidéki bevonulásáról mutatott be egy korabeli propagandafilm; történelmi tényekkel finomította film készítői által igen nagyra értékelt magyar sikereket, a film által sugallt helyzetet. Ezeket követte Döbör András előadása, aki a nemzetiségi kérdést mutatta be a reformkori sajtó tükrében.

A második napon elsőként Dulka Andor

tartott előadást a szerb nemzeteszme kialakulásáról. Az ürményháza tanár úr előadását Matuska Márton újvidéki újságíróé követte, aki kutatásaiban leginkább az 1944-es délvidéki magyar genocídiummal foglalkozik. Ekkor már mindenki érezte miért nem lehetett a tábornak sem más témája, mint az 1942-es „hideg napok”, az 1944-es véres megtorlás, a magyarság meghurcoltatása, a tömegsírok... A második világháborút követően a szabadságot korlátozó intézkedéseket, a rendeletileg szabályozott föld- és házvagyon elkobzásokat Magyarkanizsán is kollektív büntető akciók és tömeggyilkosságok kísérték – tudtuk meg Forró Lajos 31-i előadásából. Azok az adatok mindent elmondanak, hogy a szerb kézen lévő területeken korábban 332 ezer fős német kisebbséget teljesen felszámolták, s a magyarok létszáma is 70-80 ezer fővel csökkent.

Világosan látszik: nem elszigetelt egyszeri megtorló akciók történtek, azonban ezek a tények csak a közelmúltban kezdtek nyilvánosságra kerülni. A hallgatás kényszerűsége mélyen, a családok szintjén is benne volt az emberekben, így alakulhatott ki az az abszurd helyzet, hogy az unokák csak most, 60 év elteltével szembesültek azzal, hogyan haltak meg nagyszülei. Egészen a legutóbbi évekig kellett arra várni, hogy legalább körvonalazódjon, hogyan végeztek ki Bezdánban többszáz magyar férfit a szerb partizánok egy szerb nő vezetésével, hogyan irtották ki Csurog és Zsablya magyar lakosságát csecsemőkkel, öregekkel és nőekkel együtt.

Munkatáborokat hoztak létre, ahol élelem, fűtés és megfelelő ruházat nélkül tartották az embereket, de olyan esetek is megtörténtek, mint a krusevljai, ahol a táborba betörték az őrszállási új telepések, a nőket

levetkőztették, s még azt a kevés ruhájukat is elvitték. A táborokban tifuszbajrány dült, és nagy volt a vérbajosok száma is. A halottakról a partizánok és a foglyok leszedték a ruhákat, a holttesteket tömegsírokba földelték, és sokáig nem is anyakönyvezték őket. A járéki táborban egy nap alatt volt, hogy 80-an haltak meg, pár hónap alatt pedig 6700 főt temettek el. Ezek csak kiragadott példák. Nincsenek pontos adatok, mert az iratok egy része még ma is zárolt, de egyes becslések szerint 40-50 ezer magyart végeztek ki, a deportáltak száma megközelíti a 30 ezer főt.

A harmadik napon került sor látogatásunkra a Jovan Jovanović Zmaj Általános Iskolában, melynek igazgatója horvát nemzetisége mellett a „legigazabb magyarok” egyikének bizonyult hosszú pályája során. Itt bepillantást nyerhettünk a határon túli magyar nyelvű oktatás helyzetébe.

A délutánt egy kisebb kirándulásnak szenteltük. Utunk a ma már főként szerbek lakta területekre vezetett, de az általunk keresett aracsi Pusztatemplomot mindenki, az idős, „öslakos” szerbek is magyar templomként ismerik, egy olyan helyen ahol, mint Hegedűs Attila szabadkai újságíró *1956 a Délvidéken* című előadásából megtudtuk, a főként újonnan betelepült szerbek között elterjedt az a nézet, hogy a magyarok 1956-ban kerültek Szerbiába. Holott még az 1921-es jugoszláv népszámlálás vegyelemzett adatai szerint is 460 ezer fős volt a magyar lakosság. A középkori templom romjai kilométerekre látszódnak a pusztában, ahol a korábbi mezővárosnak már nyoma sincs. Csak mikor közelebb értünk értettük meg, hogy miért ez a római stílusban épült, bizonytalan korszakolású, hányatott sorsú templomrom a vajdasági magyarság jelképe.

Ezen a helyen tartotta megrázó előadását Forró Lajos *Jelöletlen tömegsírok (Magyar-kanizsa, Martonos, Adorján, 1944)* címmel. Mint ahogy minden előadás után, most is egy kötetlenebb beszélgetés kezdődött az ésszel

felfoghatatlan brutális vérengzések kapcsán.

„Isteni jel” figyelmeztetett bennünket, célszerű lenne indulnunk, azonban „dacolva a végzettel” a legmegdöbbentőbb részleteket még megbeszéltük. Csak öt perccel később jöttünk rá, mekkora hibát követtünk el. Akkor, amikor az első esőcseppek lehulltával kis karavánunk vezetői kezdték elveszteni uralmukat a sártengeren úszó gépjárművek felett. A remény, hogy minden gond nélkül kijutunk, az amúgy alig 10 perces földútról, nem tartott sokáig. Elsőként Forró Lajos autója csúszott az árokba, megindítva egy „csapatformáló tréninget”, mely testben és lélekben megedzette a Belvedere kis gárdáját. Ezután Zakar tanár kocsija rosszkodott, tovább mélyítve a team-buildinget. Fiúk, lányok vállvetve tapicskoltunk nyakig koszosan a sárban, s egymás után segítettük át autóinkat a kritikus pontokon. Azt hiszem, minden túlzás nélkül állíthatom, mindenidők egyik legemlékezetesebb Belvedere táborának részesei lehettünk. Az utolsó napon Hegedűs Attila szabadkai újságíró az 1956-os forradalom és a Délvidék kapcsolatát elemző előadását hallgathattuk meg.

Történezként, történezhallgatóként a hidegnapokról, az 1944-es vérengzésekről, a magyarelles atrocitásokról többnyire már olvastunk, hallottunk, még sem lehet leírni azt a döbbenetet, amit egy személyes érzelmekkel átfűtött, mégis objektív tényekkel, számadatokkal, hosszas kutatómunkával megalapozott előadás kelthet egy emberben. E négy nap alatt nekünk számos ilyen meghallgatására nyílt alkalmunk. Mindezek méltó befejezéséért pedig módunk volt egy jóízű ebédet elfogyasztani a helyi pörkölt főző verseny győztesének jóvoltából. E négy nap összegzéséhez természetesen hozzátartozik az is, hogy itt megemlékezünk kiváló házigazdáinkról, akik a szállást, étkezést szervezték s hozzájárultak a tábor kiváló hangulatához.

TANTEREM A JOVAN JOVANOVIĆ ZMAJ
ÁLTALÁNOS ISKOLÁBAN

AZ ARACSI TÚRA VÉGE:
KIKÖTŐT TALÁLTUNK A SÁRTENGERBEN

HA BERAGAD A KOCSI, NEM CSAK ERŐ KELL...

SÁRARANY

EGY IFJÚ URUKHAI

MAGYAR TÖRTÉNELMI ESZENCIA

Az elsőévesek döntötték el a Belvedere-kupa sorsát

Október 21-én, szép őszi napon újra megrendeztük a Belvedere Kupát. Az idei megmérettetésre a vendéglátókon kívül négy csapat jelentkezett: a Hallgatói Önkormányzat csapata, továbbá az első évfolyamos Tolatás FC, a harmadéves Dinamó JKTGY és a másodéves Takarékláng. A Belvedere csapatában pályára léptek Zakar Péter tanár úr mellett a lap volt főszerkesztői: Döbör András, Jancsák Csaba és Nagy Tamás. RácZ Lajos tanár úr a kapuban a Dinamó egységét erősítette.

A körmérkőzéses bajnokság rendkívül kiegyenlített játékot hozott: hatalmas meglepetésre a legnagyobb különbségű vereséget a végső győztes Dinamó szenvedte el a Tolatás FC gárdájától (0-3). A többi meccsen egy-két gól döntött. Az első hely sorsa így az utolsó forduló előtt egyértelműen az elsőévesek

kezébe került, ők azonban amekkora meglepetést okoztak előbb győzelmükkel, most legalább akkorát vereségükkel: az addig pontot sem szerzett HÖK 0-1-es állásról fordított velük szemben a második féldőben. A Tolatás a Takarékláng ellen vigasztalódott (1-0), ezzel az is eldőlt, hogy a kiegyenlített színvonalon, a mérleg nyelvkeként játszó csapatunk ezúttal is felkapaszkodott a dobogóra. A kupa – az elsőévesek szívélyes közreműködésével – a Dinamó kezébe került: a játék képe alapján: megérdemelten.

A torna legjobb kapusa címet közmegelegedésre Nagy Tomaj (HÖK) érdemelte ki, maga mögé utasítva ebben a rivalizálásban édesapját, Nagy Ferencet (Belvedere). Gólkirály 3-3 találattal Zsámbor Attila (Dinamó) és Pataki János (Tolatás) lett. A Belvedere 5 szerzett gólját igazságosan elosztotta: Bíró Csaba, Domonkos Tamás, Jancsák Csaba, Döbör András és e sorok szerzője:

NAGY TAMÁS

A BELVEDERE CSAPATA 2005-BEN